A. Barala

Tajanstvene pojave

Bibliografski zavod d.d. Zagreb 1924.

TAJANSTVENE POJAVE

(OKULTIZAM)

S OSNOVIMA PSIHOLOGIJE PODSVIJESNIH
I SRODNIH IM POJAVA

ZA OBRAZOVANI SVIJET

PRIKAZAO

ALBERT BAZALA

SVEUČILIŠNI PROFESOR U ZAGREBU

ZAGREB 1924.

BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D. D.
NAKLADNA KNJIŽARA

d
Inv. br. 7470/22
INSTITUT ZA FILOZOFIJU
ZAGREB
2

TISAK ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA

Uvod.

1. Što je okultizam? — 2. Teofozija i magija. — 3. Interes za tajanstvene stvari. — 4. Razlozi savremenomu okultističkom pokretu. — 5. Zadatak ove knjige: prikaz okultne fenomenologije.

1. Što svijet pamti, uvijek se spominjalo i vjerovalo, da ima ljudi, koji po osobitoj nadarenosti, u neobičnom stanju ili pod stanovitim uslovima mogu da razviju izvanredno znanje i čudesnu moć. Ne radi se tu samo o sposobnostima, koje nadmašuju običnu mjeru n. pr. o neobičnoj oštrini vida ili osjetljivosti sluha, o silnom pamćenju ili o genijalnoj pronicavosti, nego se radi o sposobnostima, koje čine utisak, da stoje izvan kruga prirodne i ljudske mogućnosti, kao što je gledanje kroz neprozirnu tvar, raspoznavanje odnosno nalaženje sakrivenih predmeta, promatranje dogadjaja i prizora, koji se prirodnim načinom ne mogu vidjeti zbog daljine i nedosežnosti, primanje vijesti iz daljine na nepojmljiv način bez prirodnoga posredstva, zavirivanje u tudju i daleku prošlost, proročansko naslućivanje budućnosti. Ovamo spadaju i slučajevi čudesna djelovanja. I u običnu se životu sastajemo s ljudima, koji svojim nastupom imponiraju, pogledom i riječju osvajaju i neodoljivom snagom druge svojoj volji podredjuju — ali sve to nije ništa prema onome, što se govori, kako se ljudi zatravljuju ili općinjaju, kako se utječe na njihovo raspoloženje i naklonost, na uspjeh ili neuspjeh u djelovanju, i prema onome, što se spominje o utjecanju na stvari kao što je primjerice pomicanje predmeta ili izazivanje štropota na daljinu bez dodira, dizanje kadgod

i neobično teških stvari bez vidljiva prihvaćanja, kao da se same od sebe dižu i lebde u zraku, privlačenje (aportiranje) predmeta n. pr. cvijeća, kovanoga novca i drugih stvari iz daljine, i uopće razvijanje djelovanja, koje se na prirodni način čini nemoguće. Koliko su takova očitovanja neobične sposobnosti znanja i umjenja tajnovita s obzirom na sve ono, što čovjek po prirodnom redu i načinu može da zna i čini, toliko se i uputa u tu neobičnu moć spoznavanja i utjecanja na ljude i stvari držala tajnom u krugu obaviještenih. Nauka eto o tim tajnim silama, o izvoru, gdje se one stiču, o znanju, koje se po njima dobiva i o vještini, koja se po njima vrši, zove se o k u l t i z a m (prema latinskoj riječi »occultus«, što znači »sakriven«, »tajan«).

Svaki je narod imao svoj krug obaviještenih, koji su pod pečatom tajne čuvali pristup k onome višem znanju i k čarobnoj moći djelovanja. I kako već biva, što je stvar više sakrivena i za one, koje nijesu upućeni, zagonetnija, to više se oko nje stvara maglovita atmosfera priča i legenda, zamišljanja i nagadjanja, a to je najpovoljniji teren za entuziastičko uvjeravanje, vlastito obmamljivanje i varavo opsjenjivanje, koji se zgodno pripravlja i tajnim obredima, čarobnim činima i drugim misterioznim udešavanjem, čim se stvara potrebno raspoloženje za primanje i vjerovanje neobičnih saopćenja i djelovanja.

2. Dvije se zapravo strane mogu lučiti u tom tajanstvenom okrugu. Prvu stranu čine otkrivenja o bogu, svijetu i čovjeku, što se saopćuju samo odabranicima, adeptima, koji se zovu i drugim imenima n. pr. znaoci (»color che sanno«), proroci, hijerofanti i učenici ovih, neofiti. To je s k u p v j e r s k o f i l o z o f i j s k i h n a u k a. Po okultističkoj predaji potječu te nauke izravno iz božanskoga izvora, iz kojega su ih primila davno izumrla pokoljenja, preteče ljudskoga roda, kojih krv se prelijeva i u žilama ljudskim, a duh im se javlja onima, koji su vrijedni, da zavire u vječnost i neizmjernost, koja je običnom oku zastrta. Ovako upućeni u tajne svijeta i vijeka obvezani su strogo čuvati otkrivene nauke i ne iznositi ih na javu. Širokim se vrstama od tih nauka u t. zv. eksoteričkom, za javnost odredjenom (eksternom)

izlaganju saopćuje samo onoliko, koliko se može običnim umom shvatiti, a ostalo se daje uvijeno ili u simbolima, da se samo nasluti. Ta je zagonetnost držala svijet u čudu i u bojaznom počitanju, a djelovala je na nj i po načinu, jer su saopćenja ona proizlazila ponajviše iz nekoga neobičnog stanja (uzbudjenosti, nadahnuća, zanosa, sanjarske neprisebnosti i sl.), što je činilo dojam, da se u tom stanju otvaraju vrela spoznanja, koja su prostome razumu nepristupna. U esoteričkom, za odabrane pridržanom (internom) izlaganju otkrivala bi se potpuna nauka o suštini svijeta, o biću čovjeka i o njegovu odnošaju prema bogu, i to nauka, koja se stiče posebnim načinom spoznavanja, gdje se duh riješen tvarnih i prirodnih stega zanosi do stvaralačkoga osnova i po neposrednom dodiru s njim u osobitom (astralnom) svijetlu gleda, što se svijetom zbiva. Doživljaji ove vrsti, koji služe kao osnov vjersko-filozofijskim nazorima, čine t. zv. teozofski okultizam.

Zajednička crta svih tih, medjusobno različnih nauka je neka panteistička misao, da svijet odiše bogom, da ima više svijetova (sfera), te se bića prema načinu života spuštaju u niže sfere ili se pročišćavanjem duha uzdižu na sve više. Vrlo je omiljela misao, da se čovjek sastoji od više principa (počela), naročito nauka o t. zv. astralnom tijelu, koje veže tvarno tijelo, životni dah i duševno biće, pa nauka o stanju duše, koje zavisi o tom, u kojem se principu duša kreće, te prema tome živi kao niža duša, um, prosvijetljeni duh (Buddha) ili diše svemirskim dahom (atman). S višim duševnim stanjem u vezi je veća sposobnost gledanja (intuicija), osjećanja za obični duh neosjetljivih titraja, vizionarno proširenje spoznavanja preko granica prostora i vremena.

Ova ne samo povišena nego i proširena sposobnost osnov je onda i izvanrednoj moći vladati božanskim silama, sposobnosti stvarati čudesne pojave (teurgija), čarobnom raspolaganju s prirodnim silama (magija) i utjecanju na stvari i ljude, ovima na korist (bijela magija) ili na štetu (crna magija), u svrhu liječenja (okultna medicina), za iznalaženje krivaca i zločina (okultna kriminalistika), te sposobnosti gatanja i proricanja (mantika)

i sl. Sve ovo praktično djelovanje pomoću tajnih sila čini t. zv. m a g i j s k i o k u l t i z a m. Suvereno — veli se — raspolažu sposobnošću za ovakova djelovanja samo adepti (proroci, čudotvorci, »posvećeni«), koji su potpuno doprli do suštine svijeta. Nepotpuno je imadu u vlasti »milošću obdareni« (magi, čarobnjaci). Po nekom mišljenju ima te neobične sposobnosti i spoznavanja i djelovanja u svakoga čovjeka, samo je ona dremovna, a nije svaki u stanju, da je u sebi probudi i razvije. Pojedinci mogu se riješiti tvarnih okova, te onda razviti snagu izvanredna spoznavanja i djelovanja, no budući da nijesu savršeni, nijesu nepogrešivi ni u naučanju ni po vještini. Medju takove ubraja se n. pr. Svedenborg, vračarica od Prevorsta, Hel. Blavatsky i drugi m e d i j i, koji zato nijesu bez zablude i bez pogreške. Općenito se misli, da kod savršenih posjednika okultne sposobnosti m a g i j s k a s t r a n a s t o j i u p o z a d i n i i da se očituje samo kao sporedni, rijetko upotrebljavani efekat, budući da težište njihova interesa leži na d u h o v n o m t e o z o f i j s k o m s v l a d a v a n j u prilika svijeta i života. Gdje naprotiv misaona, spekulativna strana zaostaje, tamo se magijska izboči, kao kod većine prividnih medija. I kod primitivnih naroda kraj priprostih nazora o bogu i o svijetu, gdje i ne može da se razvije vjersko-filozofijska metafizika, magijska strana vrši istaknutu, gotovo glavnu ulogu u religiji, okružujući ovu svakojakim praznovjerjem i predajući je često na milost i nemilost augurima svake ruke. Mnoge crte magijskoga okultizma održale su se pored razvitijih vjerskih i obrazovnih momenata i u kulturnom krugu, ali ne možda samo u širokim i neobrazovanim vrstama, kao na pr. vjerovanje u čine i čarolije, strah od zla pogleda (malocchio), vjerovanje u nesretan broj, dan, susret i sl. Kadgod znadu te crte ojačati i do duhovnih zaraza (epidemija) kao n. pr. u srednjem vijeku za progona vještica ili privremeno zaluditi (sugestivno obuzeti) široke mase, te se očitovati kao mahnite ideje.

3. Biologijski i psihologijski posve je razumljivo, da je sve tajanstveno imalo uvijek osobitu privlačivu snagu. Što je makar s kojega mu drago razloga čovjeku nepri-

stupno, čini se čovjeku kao zapreka spoznajnom napredovanju, kao čvor, koji mu ne dopušta, da u nekom pravcu razvede nit mišljenja, čak i kao pogibelj za život, koji se prema svemu poznatome sredio na izvjesni način promatranja stvari i reagiranja na njih, a ovamo se čovjeku ukazuje nešto, što ne zna, šta je, ni kako bi se držao prema tomu. I koliko ga prema tome sve zagonetno plaši, toliko ga i privlači, te se kolebajući izmedju straha i znatiželje neprestano vrze oko strane mu stvari ili pojave, ne bi li joj kako našao ključ razumijevanja i tako je sebi približio. Ne podje li mu za rukom naći razumski način, onda se prirodno dogadja, da se utječe nagadjanjima i smišljanju. Što je uzbudjenje od neobične pojave veće, to lakše se stvara raspoloženje za fantastiku: opažanje i prosudjivanje stvari ili pojava smućuje se iluzijama i sugestivnim općinjavanjem, a u pripovijedanju se sve to još više obajava — te za onoga, koji je imao doživljaj, nestaju razlike izmedju činjenice, pričina i primišljanja, a na onoga, komu se doživljaj saopćuje, uslijed ponajviše slična uzbudjenja, utisak je ponajviše takav, da sve prima i sve vjeruje. Taj se utisak još pojačava umjetnim načinom, kadikad i s prevarnom naukom, tako primjerice držanjem, tonom, osobitim prilikama n. pr. u tišini, polumraku, raznim pripravama i dr. Sve to ide na ruku djelovanju misteriozne vijesti ili pojave, jer i ako kada ne postoji svijesna nakana, da se druge prevari, uvijek postoji želja, da saopćeni doživljaj ne promaši svoj utisak. K tomu pridolazi i to, da čovjek voli da doživi, dozna ili umije što vanredno. Okultizam ide mu u tom na ruku i obećaje mu više od drugih nauka: znanje preko granica osjećanja i moć djelovanja izvan okvira prirodne mogućnosti. To je odviše zavodljivo, da se ne bi poželjelo, a želja otvara puteve smionom zaletu i ne mari za obzire trijezne razumnosti, kojima se upravlja naučna i filozofijska težnja. Što se želi, lako se i vjeruje, pa se tako često više čuvstvenom nego razumskom vjerojatnošću uzimaju i saopćuju doživljaji o primanju vijesti iz daljine, o vidovitosti, o slutnjama i proricanju, o saznavanju prošlosti i sl. A kako se u prošlosti nalaze i oni, koji su umrli, izgleda,

da bi se na okultnom putu moglo s njima doći u saobraćaj. Tako okultizam vodi i na granicu smrti, te ukazuje mogućnost, da se zagleda i onkraj groba, što nadmašuje obećanje svih religija, koje tu mogućnost stavljaju u izgled tek iza smrti. A lako je zamisliti, što bi značilo za čovjeka, kad bi mogao što saznati o eksistenciji s onu stranu života, koliko bi mu milo bilo razgovarati s umrlima i koliko korisno, da su mu na ruku informatori, o kojima se — budući da su riješeni tjelesnih okvira — pretpostavlja, da bolje vide, više znadu i umiju no što čovjek znati može.

Osim ovih zavodljivih, zabrinutosti ljudskoj umilnih, a želji za znanjem laskavih obećanja, kojima okultizam nadmeće i filozofiju i religiju, potrebno je istaknuti još jedan momenat, koji može imati i kulturno-historijsku važnost. Uvijek je naime bilo tako, da su se pored trijezno odmjerenih mogućnosti spoznavanja i djelovanja, pored razumski sredjenih pogleda na svijet i pored načina djelovanja odredjenih fizičkom (prirodnom) i moralnom nuždom javljali pogledi i nastojanja preko postavljenih okvira kao čeznutljivi uzdasi, fantastične osnove ili kao smioni pothvati. Ti se pogledi i nastojanja radjaju u svedjer nemirnom, buntovnom trzanju »donjih struja«, koje u vrijenju svojem — što no riječ — iznose zlikovce i pionire, fantaste i reformatore, revolucionare misli i srca, koji uznemiruju staloženu površinu života i zaokvirene načine ljudskoga držanja, kako to pokazuje priča o odmetništvu duha i o zabranjenom voću. I okultizam je takova struja, koja trajno prati duhovno nastojanje ljudsko ,a od vremena do vremena se i jače ističe s izvjesnim vjersko-filozofijskim tendencijama. U naše je vrijeme sklonost za nju naročito pripravljena otporom protiv racionalizma ili razumskog sredjivanja pogleda na svijet i upravljanje života, reakcijom na prekomjernu intelektualnu kulturu, u potenciranom uvjerenju, ta razum nije jedina sila, kojom se dokučuje svijet i uredjuje život. Preotme li to uvjerenje kada mah, onda se ljudsko promatranje i teženje upućuje na staze, koje odvajaju od razumski projektovanih puteva: čovjeka obuzima želja, da se s visine

mudro smišljenih, ali od korijena života često udaljenih ili čak otkinutih nazora spoznavanja povuče u dubinu duše, gdje se ne umuje nego se zre; onda čovjek osjeća potrebu, da sa svijetom stupi u intimniji kontakt, ne bi li mu bilu prišao i dopro do blizine stvaralačkoga izvora, a osjeća i potrebu, da život pokrene iz duboko osjećane unutrašnjosti. Biva onda, da čovjek pribjegava poetičnim prikazima, fantastičnoj spekulaciji, snatrenju i drugim očitovanjima iz »donjih struja«, koja će mu svijest i život predočiti u živoj neposrednoj nazočnosti, a ne u beskrvnim, obezdušenim i obezličenim shemama razumske ustavnosti. Sva ta očitovanja vriju u dubini svijesti i redovno se skrivaju pred obično premoćnim razumskim dispozicijama, ali kad moć ovih klone, kad dušu obuzme umor od zasićenosti ili od nezadovoljenja s neko vrijeme vladajućim nazorima, onda se vrijenje ono pojačava do revolucije, koja podstrekivana maštom, čuvstvom, polusvijesnim porivima i uopće t. zv. iracionalnim potencijama iznosi smione osnove i maglovite misli, preporodnu ideju i dekadentno vrludanje, dok se u afektivnom zamahu svojem povodi za idealnim motivima ili se muči od čežnje za ciljem, što se kao fata morgana predstavio životu u bajnom svijetlu ili se s nostalgijom ogleda za izgubljenim rajem. Otkako je čovjek zakoračio putem razumskoga promatranja svijeta, uvijek se od vremena do vremena nekako zaželi, da se prenese u doba priče (mita) — i kaogod što se u pojedinačnom životu često blaži na mladenačkim sanjama i idealima, tako se i u kulturnohistorijskom razvoju na mahove predaje strujama mimo hladne razumnosti, što se svijetom razliježu kao romantično raspoloženje, mističko zadubljivanje, okultističko naslućivanje i sl.

4. I naše je doba tako zahvatio »okultistički val«. Nezadovoljstvo s racionalizmom savremene kulture mnogo je pridonijelo tome, a da je reakcija na taj racionalizam toliko maha dala okultizmu pored filozofijskih i vjerskih struja, što momentano ovladavaju duh vremena, razumljivo je prema svemu, što je spomenuto: tu je neobična privlačnost okultnih pojava, tu ugadjanje težnji ljudskoj za znanjem, tu izgled na saobraćaj sa ži-

votom, što stoji iza zavjese smrti. Zanimanje s okultnim pojavama bez sumnje ide na ruku duhovnoj težnji, odgovarajući tim svakako nekoj savremenoj kulturnoj potrebi, što se kao činjenica mora konstatirati, bez obzira na to, koliko odgovara i kako. Ne da se naime poreći, da je kulturna bilanca ponosnoga vijeka prirodnih nauka i tehnike uza sav neosporni napredak završila s pasivnom stavkom, koja se očituje u tom, da je *razvoj subjekta zaostao za objektivnim napretkom*. Znak toga nerazmjera u *idealno-objektivnom* pogledu t. j. s obzirom na izneseno bogatstvo misli i ideja upravo je *jednostranost intelektualne kulture*. Čovjek je uznapredovao u znanju, spoznao je izvjesne kulturne vrednote, ali ih nije u jednakoj mjeri i prisvojio, pa su one ostale u njegovoj duši objektivne slike bez primjerene snage i utjecaja na njegov život. Spoznate vrednote samo umom priznate nijesu iznutra preobrazile čovjeka, a u primjeni na društveni život ponajviše su samo dale uredbama oblik i ime, ali ne i duh i smisao. U mnogom pogledu predstavljaju one prema tome lijepo složene formulare, smišljene dispozicije, »nazore bez korijena«, koji nijesu dotekli da izmijene duh života, jer nijesu iz srca izrasli ili ga se bar nijesu uhvatili. Prema vani isticane, često uzete na se samo kao društveno odijelo ili kao legitimacija za pristup u društvo, bile su te vrednote zapravo samo tanka kulturna naslaga, pod kojom se krila ćud prilično netaknuta u prirodnoj surovosti svojoj, ćud, koja je podredjujući se za izliku kulturnim geslima i oblicima ove po mogućnosti izrabljivala u svrhe samo pritegnutih, ali ne preobraženih prirodnih nagona, te je tako izigravala smisao onih vrednota, a kadgod bi se pružila prilika, ona bi ih i bezobzirno odbacila. Najbolje se pokazalo za vrijeme rata, kako lako je čovjek napustio isticane kulturne principe i kako je brzo naučio ne biti čovjekom. Onda se potvrdilo, što se već prije osjećalo, da ljudski život pored sve kulturne forme ima zapravo vrlo malo duhovne sadržine.

Slična se pustoš opaža i u *realno-objektivnom pravcu* t. j. s obzirom na stvarne tekovine kulture. Čovjek je razvio silnu energiju, da savlada pri-

rodu, ali se u tom razvijanju sila prema vani, u radu na objektu, sam gotovo izgubio. Moderni industrijalizam i ekonomizam učinio je čovjeka sredstvom, uzeo je u službu sile njegove, zanemarivši posve ličnost njegovu: rad je progutao čovjeka. Čovjek je zaposlen kao živi stroj, cijenjen samo kao izvor radne sposobnosti, a za dušu se njegovu i ne pita. Taj je stav prema radu urodio materijalističkim držanjem. Čovjek je prodavao sile svoje za dobitak i užitak, bogatiji i povoljnije situirani omamljujući dušu izvanjskim sjajem i rafiniranim nasladjivanjem, siromašniji kineći se od muke u službi objekta, poduzeća i kapitala, ili utaplajući glas duše u niskom uživanju, često i zato, jer do boljega nije mogao doći. I ako bi sad nastalo pitanje o smislu života, a moralo je bar na čas iskrsnuti, onda bi se razabralo siromaštvo duha, kojega ne može prekriti ni sjaj tehnike ni napredak materijalne kulture.

U takovim se eto prilikama javila čeznja za duhom. Čovjek se utekao strujama, koje mu stavljaju u izgled obnovu presahla. života, a u toj se čežnji mnogi predadoše i okultizmu, očito, jer im se u mnogom pogledu činio zamamljivijim od puteva, na kojima filozofija i religija pute čovjeka k smirenju duha.

5. Pristaše i zanešenjaci predaju se bez ustezanja struji, koja im prija. Za objektivna posmatrača nastaje pitanje, što je zapravo u stvari s tim tajanstvenim pojavama, kakove su i koje im je mjesto u redu dogadjaja. U okultističkom se krugu o tom iznose razni podaci i opažanja zanimljiva do čudesnosti, neobična do nevjerojatnosti, a na ovima se dalje gradi teoretska zgrada teozofije, u izvodima i misaonim zaokretima svojim ne manje neobična od podataka, na kojima se podiže. Mi ostavljamo po strani ovaj drugi, spekulativni dio okultizma, pa ćemo se zabaviti samo pojavama, koje mu služe podlogom; predmetom će dakle našega razlaganja biti fenomenologija okultizma, pojave o kojima je već Aristotel rekao, da ih nije lako zabaciti, a teško ih je vjerovati. Neobičnost njihova ne smije nas spriječiti, da im zagledamo u bistvo — da im odredimo mjeru faktičnosti, i pošto ih ogledamo i analiziramo, da

im pridonesemo onoliko razumijevanja, koliko je moguće i nužno, da se interes za njih ne izgubi u moru priča i praznovjerja.

Izvjedljivu čitaocu moramo tu predusresti izjavom, da će uzalud tražiti zanimljive pripovijesti o neobičnim dogadjajima i doživljajima, jer knjiga ova nije odredjena za to, da ugadja želji za senzacijama ni da zanosi u fantastične misli, nego je odredjena, da stvarno iznese podatke i iskustva i da shvaćanje njihovo prema psihologijskim i prirodoznanstvenim pogledima uputi mogućim ili vjerojatnim putem. Mirno držanje prema njima potrebno je to više, što one spadaju u područje, na kojem se oštro sukobljuje najveća lakovjernost s najupornijom sumnjom, a mi treba da podjemo u susret tim pojavama jedino s željom, da se nepristani naučni interes istakne, gdje je dosada prvo kolo vodila fantazija, mistika i sujevjerje — na najveću mrzost sumnjičave razumnosti. Mi treba da stojimo jednako daleko od onih, koji lako vjeruju, kao i od onih, koji prigovaraju samo zato, da prigovaraju. Jedno i drugo, mistička lakovjernost kao i skeptična averzija, sprečava spoznavanje koje ne valja ni zanosom pretjerati ni sumnjama obilaziti, a sigurno je pogrešno, ako se ne pomišlja i na to, da medijalne pojave imadu svoju diskretnu stranu, koja ih čini donekle teško pristupnima. Treba uvažiti, koliko to opravdava sumnja u faktičnost njihovu, jer doista su pojave, što se vrzu »oko noćnoga pola svijesti« osjetljivije od obične realnosti, koju možemo rukom dohvatiti, pa se uklanjaju preoštrome svijetlu svagdašnjosti, a i pred hiperkritičnim pogledom sakrivaju najintimnije strane svoje. Pri svemu treba dakako uvažiti još i to, da se radi o pojavama, za koje ima pozitivnih i negativnih momenta, jedni govore za stvarnost pojava, drugi ih stavljaju u krug iluzije i varke. Prema konačnoj odluci o tom mi stojimo indiferentno. Ako nam se koja pojava — dopustit ćemo, možda kada i kraj vrlo obzirna sudjenja — čini moguća ili vjerojatna, onda ne isključujemo mogućnost, da se uz bolje uvjete opažanja može sud o njoj promijeniti, stupanj vjerojatnosti umanjiti i mogućnost njezina jače osporiti, jer se zapravo radi o jednoj

još uvijek u mnogom pogledu problematičnoj stvarnosti. U koliko je mi dopuštamo ili vjerujemo u njezinu mogućnost, ona je — da kažemo s Flournoyem — za nas bez svake vitalne važnosti, ne stavlja nijednu žilicu našega bića u gibanje niti bismo za ono vjerovanje bili spremni podnijeti ikakovo mučeništvo. Mi imamo za pojave ovoga područja samo jedan interes, a to je, da se problem njihov raščisti, pala odluka na jednu ili na drugu stranu, pa držimo, da treba sve učiniti, što tome cilju ide na ruku, suzbijajući jednako fantastično istrčavanje pred mirno proučavanje pojava kao i sumnjičavu nesklonost, koja ne vodi dovoljno računa o opravdanim riječima Faradayevim: da ništa nije odviše čudnovato, te ne bi moglo biti istinito.

Odsjek prvi.

Razvoj teorije okultnih fenomena i osnovi psihologije podsvijesnih i srodnih im stanja.

I.

Okultizam na prelazu u naučnu fazu.

1. Psihologijske pretpostavke okultizma u priči. — 2. Okultizam u vezi s religijom i vjerskom metafizikom. — 3. Spekulativna teorija okultizma. — 4. Biomagnetizam i hipnotizam. — 5. Spiritizam. — 6. Mediumizam. — 7. Poteškoće naučnoga istraživanja medijalnih pojava. — 8. Literatura.

1. Povijest okultizma seže u pradavno doba. Već se u drevnim pričama spominju dogadjaji neobične prirode; tako se govori o čovjeku, koji vidi u daljinu ili se može učiniti nevidljiv i stvoriti se na drugom mjestu, te odonud donijeti obavijesti — što se može uzeti kao poetično simboličko prikazivanje vidovitosti i telepatije. Spominje se i »čarobno zrcalo«, koje se lako prepoznaje kao vizija dobivena gledanjem u svijetle površine, a kad se kaže, da to zrcalo i govori, onda se tim očito označuju halucinacije sluha. Osim tih načina i sredstava za doznavanje onoga, što se redovnim načinom ne može doznati spominju se u pričama još razni načini mantike (proricanje, gatanje, tumačenje sna i znakova i t. d.), pa svakojake magijske (čudotvorne) vještine, predstavljene u »čudotvornom štapiću« ili predočene u slikovitim predodžbama ukletih dvorova, začaranih mladića i djevojaka, što spavaju tvrdi (kataleptički) san čekajući na

oslobioditelja, koji će da digne kletvu s njih — i drugo takovo.

Kao djeca rado smo slušali pričanja o tom čarobnom svijetu, koji nas je jezom napunjao, ali i privlačio. Odrasli se smijemo naivnom vjerovanju i strahu, i puštamo s vida, da su i ti dogadjaji, o kojima priče govore imali često za osnov neke doživljaje, što ih je mašta zavila u fantastično ruho, a vjerovanje okružilo legendarnim čarom. Bili su to sigurno sve sami doživljaji, koji se odvajaju od normalnoga toka svijesti, pa se u njima očituju inače zasjenjene strane duševnoga života, očituju se ponori i dubine, koje se redovito skrivaju pogledu — misli, čuvstva i raspoloženja, koja nastaju u nama, a mi im prava razloga ne nalazimo u sebi, pa se pri doživljavanju njihovu osjećamo kao da nijesmo pri sebi, da nas je nešto obuzelo. Da su taki doživljaji izazivali senzaciju, ne može nikoga iznenaditi, osobito ako uzme na um, da su im provodičem bili s n o v i, što ih normalno gotovo svak doživljuje, a tako su slični stanjima kao što su iluzija i halucinacija, sugestija i obuzetost, tako blizu ekstatičkim vizijama, nadahnutom govoru i drugim pojavama ove vrsti, te se upravo oko njih kao oko središta reda sav tajanstveni svijet.

2. Medju najznačajnije crte toga svijeta, ubrojivši ovamo i pojava sna, spada svakako to, da se doživljaji, što se na nj odnose, nekako nameću, da silom obuzimaju svijet te se čini, da ne potječu od nas, kao da nijesu subjektivna izvora. Po tom utisku dobivaju oni značenje dogadjaja nadnaravno izazvanih, dovode se u vezu s bogovima, demonima, dusima umrlih, pa se pripisuju ili nekom »od boga datom« neobičnom daru ili proizvoljnom utjecaju neke više sile, koja si je odabrala nekoga čovjeka, da ga povremeno ili trajno obuzme i tako stavi u izvanredno stanje. Razumljivo je, da su tako d o ž i v l j a j i o v e r u k e d o š l i u v e z u s r e l i g i j o m. U vjerskim su naukama nalazili tumačenje upućivanjem na nadnaravne sile, koje se tu očituju, dok su u vjerskim obredima dobili instanciju za informacije i propisni postupak za saobraćaj s višim uzročnicima u svrhu, da se nadje savjeta i pomoći u potrebama života. Treba

dakako istaknuti, da je ta veza okultizma s religijom historijska. Nosioci izvanrednih sposobnosti, ljudi »proročanskoga duha« »odabranici« vizionari ili što bismo uopće rekli — medijalno raspoloženi pojedinci nijesu od iskona stajali u vjerskoj službi, nego su tek s vremenom postali službenicima. Pored njih je i poslije toga bilo samostalnih, recimo, neslužbenih vještaka u okultnoj sposobnosti i umjeći. A kao što je bilo službenih od religijskih ustanova podržavanih i priznatih, bilo je i neslužbenih, ali u širokim vrstama često vrlo uvažavanih tumača doživljaja nadarenih medija. Proricanje, gatanje, vračanje kako je bilo bitni sastavni dio službe vjerskih funkcionara (svećenika, proročica »sibila«, maga, augura i t. d.), tako je bilo i slobodno zanimanje vrača, čarobnjaka, gatalica i dr. Doživljaji, koji su bili osnov svemu tome, našli su dakako odraza i u naziranju na svijet i život. I kaogod što iz normalnih stanja i iskustava mi stvaramo sud o svijetu i životu, tako je m i s l i m a i p o g l e d i m a i z v e d e n i m a i z o n i h n e o b i č n i h d o ž i v l j a j a p r o ž e t a v j e r s k a m e t a f i z i k a s v i h s t a r i j i h k u l t u r a i shvaćanje primitivnih vrsta još i danas — svuda dakako na svoj način, prema tome, kako su se oni doživljaji shvatili i koje im se značenje pripisivalo. Tako je »okultno iskustvo« u Indiji vodilo do zahtjeva, da se uništi budna svijest, odricanjem od svake težnje da se zatre osjećaj samostalne eksistencije, te tako zaroni u božansko biće i tim nadje spasenje od griješna lutanja izvan krila božjega. Kod kaldejskih je učenjaka u vezi sa zanimanjem oko astronomije prevladalo vjerovanje o utjecaju zvijezda i planeta na život ljudski, te je izišlo u gatanje po zvijezdama ili t. zv. astrologiju. U Egiptu i kod Pitagore svedena je tajna onih doživljaja na misao o seobi duše i okajavanje griješna života u raznim eksistencijama, (to je t. zv. metempsihoza). U novoplatonizmu istakao se ekstatički polet kao način spoznavanja navodno vredniji od razuma. Sam osnivač novoplatonizma, Plotin, očito čovjek medijalna raspoloženja, zapadao bi u ekstazu i u njoj bi razvijao svoju nauku, dok su nastavljači njegovi zalutali u najpustijoj fantastici i praznovjerju. U Židovskoj nauci Kab-

balah odgovarajući posvema verbalnom tumačenju starozavjetnih knjiga razvila se »tajanstvena filologija«, t. j. traženje sakrivena smisla, koji se navodno nalazi izmedju riječi i redaka svetih knjiga, otkud se zgodnim premještajem slova i riječi može dobiti tajno znanje. Kršćanska je nauka malo pažnje posvećivala okultnim pojavama, držeći se prema njima ponajviše nepovjerljivo, u koliko ih nije naročito pripisivala utjecaju zlih duhova. No bilo je i u kršćanstvu struja, koje su pod utjecajem Platonovih misli, a onda i pod utjecajem novoplatonizma skrenule na put okultističkih umovanja, te su zašle u neku vjersku metafiziku, po kojoj se u religijama od najstarijih vremena do kršćanstva vide razvojne faze svjetskoga procesa. Tako su mislili gnostici n. pr. Basilides, Bardesanes, Marcion, Karpokrates i dr. Općenito se u tim naukama obećaje više neko znanje o svijetu, o bogu, o duši, o odnošaju svijeta prema bogu, o tečaju (historiji) svijeta, — znanje, koje se dobiva po mističkom zanosu ili teozofskoj intuiciji. Kao duhovna struja, stojeći pod raznim utjecajima, koji joj od vremena do vremena daju posebno obilježje, podržaje se ta okultna teorija spoznanja i metafizika kroz sav srednji vijek, ponajviše u vezi s novoplatonizmom, mistički se orijentira u J. Böhmea, prirodoznanstvenim se nazorima nastoji prilagoditi u Agrippe, Paracelsa i dr., kasnije dolazi u vezu sa spiritističkom strujom, u novije doba propovijedana od Hel. Petrovske Blavatsky i Ane Besant, razvija se kao pokret pod imenom »antropozofije« propagandom R. Steinera i njegovih službenika.

3. Prvi korak prema naučnom prosudjivanju svojih fenomena učinio je okultizam, kad se prema »službenoj prirodnoj nauci« postavio kao »tajna p r i r o d n a nauka«, t. j. kao nauka o nepoznatim, iskustvu nepristupnim pojavama prirode i ljudske duše. Još uvijek se dakako kreće u spekulativnim visinama, ali nastoji ipak neobičnim djelovanjima i spoznavanju dati neki realni osnov. Tu mu dobro dolazi već u njegovu krugu otprije udomljena misao, da je svemir ispunjen nekim f l u i d o m, koji posreduje vezu izmedju neba i zemlje i koji je nosilac kako neobična znanja tako i neobičnih djelovanja.

Misao o tom fluidu mistična je paralela prirodoznanstvenoj teoriji gravitacije, pa se u razvijanju te misli poredi (po Kiesewetteru) Paracelso s Kopernikom, van Helmont s Kepplerom, a Mesmer s Newtonom.

Paracelsus (1493.—1541.) osnivao je utjecaj zvijezda na život ljudski na nekom principu, koji je srodan magnetizmu, a cijava je priroda njim prožeta. Po njem dopire sijevanje zvijezda do zemlje i do ljudi, te čini, da mikrokozam, čovjek, stoji pod utjecajem makrokozma, svemira, po njem se prenosi utjecaj od čovjeka na čovjeka, težnja, privlačivost, simpatija, kao i odvratnost, odbijanje, antipatija.

Po R. Fluddu (1574.—1637.) odnošaji izmedju ljudi nastaju tako, da se emanacija njihova bića privlači ili odbija. Kod simpatije se magnetske zrake harmoniraju, kod antipatije se medjusobno pobijaju; po njima se osim psihičkih utjecaja prenose i bolesti, pa se ove prema tome mogu primjenom magnetskih zraka i liječiti.

Joh. Bapt. van Helmont (1577.—1644.) razvio je nauku o svemirskom (kozmičkom) magnetizmu u djelu: Disputatio de magnetica vulnerum naturali ac legitima curatione contra Joh. Roberti, S. I. (Paris 1621.) gdje hvali Paracelsa, što je magnetizam postavio kao osnov izučavanju prirode, te tim stekao časni naslov »monarha svih tajna«. Magnetizam je svojstvo srodno božanskoj, astralnoj influenciji, nevezano na prostorne udaljenosti, te objašnjava zakon prijateljstva i harmonije, što podržaje vezu izmedju neba i zemlje. Napose zove van Helmont magnetizmom uzajamno djelovanje bića i tajanstveni utjecaj, kojim nenazočno djeluje na nazočno privlačeći ga, utječući na nj ili ga odbijajući. Snaga tome magnetizmu leži u krvi, otkud on prema unutra izaziva duševna stanja, a prema vani se odrazuje kao nevidljiva sila, koja u povodu jakih duševnih pobuda (čeznuća, želje, zabrinutosti i dr.) može da postane i vidljiva i da se ukaže onome, kome je namijenjena; on djeluje i u sjemenu, stvara životne sile, i duševna raspoloženja, te omogućuje, da se magnetskim utjecajem djeluje na život i zdravlje bića u fizičkom i psihičkom pogledu.

W. Maxwell uzima slično, da iz svakoga tijela izlaze tvarne zrake, u kojima je sadržana duševna sila; isto tako je u svim tvarima, što ih tijelo izlučuje, sadržan dio životnoga duha. Uzajamnim strujanjem onih zraka i miješanjem izlučnih tvarnih čestica prenose se utjecaji ovamo i onamo, te oni djeluju u smislu bića, koje ih je zadahnulo, stvarajući raspoloženja (naklonost, sim-

patiju, antipatiju) odnosno pojačavajući ili slabeći životnu snagu, kamo dopru; prema tome utječu oni i na tjelesno zdravlje. Sve to cirkuliranje životnoga daha vrši se u struji svjetskoga daha, koji bez prestanka silazi s neba i uzdiže se prema njemu. Iskusni majstor može silu njegovu na raznim predmetima sakupiti i s njih je onda prenositi na bića i stvari i tim pojačavati, snagu njihovu. Na osnovi toga Maxwell je, zapravo već sto godina prije Mesmera, u djelu »De medicina magnetica« (Francof. 1679.) zamislio upotrebu životno-magnetske sile u medicinske svrhe

4. Daljnji korak u približavanju okultizma prirodoznanstvenome stajalištu učinio je Mesmer (rodjen u Beču 1733.), gdje je izučivši medicinske nauke neko vrijeme bio liječnikom. On je prihvatio misao o svemirskom fluidu i učinio je velikim pitanjem svojega vremena tim, što ju je doveo u vezu s umjetnim (magnetskim) snom i t. zv. somnambulnim stanjem, koje se kod magnetizovanja pokazalo. Izučavajući naime djelovanje magneta na čovjeka Mesmer je opazio, da se isto djelovanje dade postići i bez magneta n. pr. ako se rukom gladi čelo ili sljepočice. Na osnovi toga uzeo je, da na prste, oči, pače i na dah »magnetizera« izlazi fluid vrlo fine prirode, koji prima i prenosi utjecaje i posreduje uzajamno djelovanje bića. Taj se fluid može sa živa bića prenijeti i na stvari i po njima na druga bića. Kad se prenese na mineralni magnet, ne mijenjaju se fizikalna svojstva njegova. To je potaklo Mesmera, da ga kao posebni princip, t. zv. životni magnetizam stavi prema fizikalnome. Povodeći se za van Helmontom i Maxwellom namislio je upotrebiti ga za liječenje, i to tako, da bi se dodirom ili natiranjem saopćila životna sila, kome je treba. Za to »magnetsko liječenje« našao je u svoje vrijeme mnogo pristaša, kao što su bili Marquis de Puységur, Gmelin, Olbers Wienholt, Wohlfahrt, i znatan broj sljedbenika same nauke o životnom magnetizmu, kao što su bili H. Jung-Stilling, C. U. von Eschenmayer, Passavant i dr. Još četrdesetih godina prošloga stoljeća pristajao je uz nju J. Ennemoser. Medicinsku stranu Mesmerove nauke odbila je pariška akademija 1874. protiv odvojenoga mišljenja botaničara Jussieua, koji je stajao za tvrdnju, da ima utjecaja, koji

dolaze od ličnosti magnetizera, i ako se znatan dio njihov ima odbiti na sugestiju. Pitanje nije tim bilo riješeno i kasnije je više puta izneseno pred akademiju, koja se konačno u tridesetim godinama prošloga stoljeća u svojem sudu znatno približila Jussieuu. Mesmer se medjutim ojadjen neuspjehom povukao, te je živeći skromno umro 1815. u Meersburgu.

Nauka Mesmerova nešto promijenjena i obnovljena je u Reichenbachovoj teoriji »oda«, koja je imala da protumači pojavljivanje svijetlih zraka, što od živih bića proizlaze, a opažaju ih u tmini naročito »senzitivni ljudi«; po toj se teoriji Mesmerova nauka nastavlja u spiritičkoj struji.

Medjutim je misao o životnom magnetizmu izgubila svoj isprvični tajanstveni karakter, otkako je engleski kirurg Braid pokazao, da se umjetni san odnosno somnambulno stanje dade proizvesti i bez dodira ili natiranja, samim pogledom, zapovjedju ili ustrajnim gledanjem u svijetli predmet. Braid je stoga zabacio, kako je to već prije njega učinio portugiški opat De Faria (1814.), misao o posebnom magnetskom fluidu, postavljajući tvrdnju, da je magnetski san stanje slično običnom snu, izazvano umorom osjećala ili psihičkim utjecajem (sugestijom) bez utjecaja ikakove tajanstvene sile. Teorija životnog magnetizma promijenila se u hipnotizam, Mesmerizam prešao je u Braidizam, a tim je ujedno učinjen prvi korak, da se t. zv. okultne pojave shvate kao odvajanja od normalnoga toka svijesti. ili kao t. zv. parapsihički (mimosvijesni) procesi.

5. Vjerovanje u tajanstvene sile i dogadjaje našlo je veliku potporu u spiritizmu, koji je mnogo brige posvetio tome, da starije vijesti o neobičnim dogadjajima i doživljajima pribere, da ih novijim podacima potvrdi i teorijom o saobraćaju s dusima obrazloži. U okultističkoj literaturi navode se primjeri gledanja u daljinu i primanja utisaka iz daljine, navještanja budućih dogadjaja, prenošenja u prošlost, raspoznavanja skrivenih stvari, nadahnuta govora i pisanja. Ti se slučajevi vežu ne samo na

stanje kao što je ekstaza ili »trance« nego i na stanja, u kojima se kao u snu ili pred smrt duh navodno nalazi u nekom razvezanom odnošaju prema tijelu, te za to i može da izvodi inače nedokučive spoznaje i nedostižna djelovanja. O svim se tim pojavama raspravljalo i prije, naročito se njima bavio Paracelsus. Pažnju na njih svratio je u novije doba Em. Svedenborg (1688.—1772.), poznat radi svojih vizija. On se držao posrednikom (medijem), preko kojega se saopćuje svijet duhova. Za svoja u ekstazi pisana djela veli on: »Ja pišem samo po nadahnuću i zapravo sam tajnik (sekretar) svojega duha«. Tako je Svedenborg na osnovi svoje vizionarne sposobnosti tumačenje okultnih pojava sveo na utjecaj duhova, te interesu za njih dao pravac prema spiritizmu. Na tom putu dalje kroče J. H. Jung-Stilling, J. Fr. von Meyer, K. Aug. von Eschenmayer, Andr. Just. Kerner, poznati biograf vizionarke od Prevorsta, stojeći manje više u vezi s biomagnetskom strujom, pa naročito Andr. Jackson Davis, nazvan Svedenborgom novoga svijeta koji po svojim vizijama, po prenošenju misli i pisanju prema uputi duhova« stoji usred spiritičkog pokreta, što se kao silni val iz Amerike razlijeva ovamo od polovice 19. stoljeća.

U okultističkoj predaji i literaturi bili su već otprije poznati razni primjeri javljanja duhova. Spiritistički pokret najnovijega doba osobit je poticaj dobio po slijedećem slučaju, što ga je u svojem arhivu za opažanja na području izučavanja duhova, pod imenom »Magikon« (1840.—1852.) zabilježio Just Kerner.

Neki M. Weckmann u selu Wittesville u Americi primjetio je jedne noći kucanje na vratima. Isprva je pomislio, da je tko pred vratima, ali kad je otvorio vrata, nije vidio nikoga. Legne se i ponovo čuje udarce, jače no prije. Opet podje prema vratima, zadje i na cestu, ali nigdje nikoga, sve je bilo mirno. S vremenom prestalo je kucanje i Weckmann bi bio i zaboravio na tu stvar, kad se jedne noći naglo probudi njegova osamgodišnja kćerka. Na viku njezinu sakupila se oko nje čitava porodica i ona im pripovjedi, kako joj je neka hladna ruka prešla preko čela, od čega se ona zgrozila; drhtala je po cijelome tijelu i nije više htjela da spava u onoj sobi. Osamnaest mjeseci kasnije prodana je ona kuća

nekomu metodisti Foxu, koji je sa ženom i tri kćeri uselio u nju krajem mjeseca prosinca 1847. U ožujku 1848. opet se počelo ono čudnovato kucanje, upravo kad se jedne večeri porodica spremala na počinak. Zametnuto potraživanje uzroka kucanja ostalo je bez uspjeha. Medjutim su djevojke od šale počele prstima pucati i začudo glas im se stao odazivati. Na to poviče jedna: »Broji mi: jedan, dva, tri«. Pri svakom broju udarala bi rukom o ruku, a kucanje bi joj se odazivalo. Djevojke se uplaše i zamuknu. Na pitanje gospodje Fox, koliko je godina kojoj od njezinih kćeri, oglasio se svaki put ispravni broj udaraca. Gospodja Fox stavljala je sada i druga pitanja, na koja je udarcima dobivala odgovor. S privolom nepoznatoga uzročnika, koji se kucanjem priznao duhom, pozvani su i susjedi, da čuju kucanje. Oni su isprva bili skloni, da se Foxovoj porodici narugaju, ali ih je prošla volja za smijeh, kad im je duh redom odbrojio godine života. Drugi se dan duh nije javio, ali do koji dan je opet u nazočnosti od 500 ljudi vazdan davao saopćenja. Odredjena komisija za istraživanje toga čudnovatog pojava utvrdila je, da se doista čuju udarci, i da je isključeno, da bi se oni prevarom ili kako drukčije izazivali to više, što su njima dati odgovori na mnoga samo u misli postavljena pitanja.

U saobraćaju s porodicom Fox pokazalo se, da se udarci javljaju i u nazočnosti drugih lica. Kako se činilo, da udarci dolaze iz stola, zaredali su pokusi ove vrsti (t. zv. trapezomantija) na sve strane. Gdje god bi se našlo koje zgodno posredničko lice (medij) postavljala bi se pitanja i tražili odgovori nagibanjem stola ili udaranjem ili po metodi Isaaka Porta tako, da bi se redom izgovarao alfabet i na odgovarajući glas dobio znak, pa bi se onda od dobivenih glasova sastavljale obavijesti. Kasnije su upotrebljene i druge metode. Osim tako dobivena saopćenja pokusi su ove vrsti iznijeli i neobična gibanja bez dodira ili bez primjerene fizičke sile, slučajeve lebdenja, pojave svijetlosti i raznih likova (t. zv. materijalizacije), čime je psihologijski problem vidovitosti, gledanja u prostornu i vremensku udaljenost, kriptoskopije (raspoznavanja skrivenih predmeta), automatskog pisanja i inspiriranoga govora proširen i na područje fizikalnoga i fiziologijskoga djelovanja, koje se ne da lako svesti na poznatu nam prirodnu zakonitost. Mediji su spomenute pojave posredovali ili u normalnom stanju ili, što većinom biva, u stanju nalik na hipnotički san, u t. zv. transu (trance), u koji bi po nekom za to zgodnom licu bili stavljeni ili bi sami od sebe u nj zapali.

Literarno-teoretski obradio je spiritizam najprije John Worth Edmond, pa Rob. Dale Owen i Rob. Hare. Iz Amerike prešao je spiritički val u Englesku, gdje je svratio na se pažnju prirodoslovca Alfr. Russela Wallacea, kemičara W. Crookesa, fizičara W. Barreta, astronoma Hugginsa, matematičara Morgana i dr. U Njemačkoj se poveo za njim liječnik Rob. Schindler, zoolog M. Perty, F. Hoffmann, i naročito dr. Greg. Konst. Wittig, na kojega se rad oslanja C. Du Prel, Laz. barun Hellenbach, Aleks. Aksakov, a u Francuskoj im se odaziva uz L. bar. von Güldenstubbe, Hip. Denisard Rivail, poznat pod imenom Allan Kardec, navodno iz neke prijašnje eksistencije, Flammarion i dr. U Hrvatskoj propagirao je spiritizam osobito Gustav Gaj, a priklanjao mu se neko vrijeme i H. Hinković.

Spiritizam nije jedinstvena nauka, samo u jednom se predstavnici inače dosta različnih struja slažu, a to je, da se okultne pojave imadu pripisati utjecaju duhova, da se na njima utvrdjuje nauka o nastavljanju života i o saobraćaju mrtvih sa živima, i da su mediji u pravom smislu posrednici toga saobraćaja kao i drugoga neobičnog znanja i djelovanja. O samoj se medijalnoj sposobnosti mišljenja razilaze, pripada li ona samo odabranima ili je svim ljudima zajednička, ali nerazvita. Način saobraćaja tumači se pomoću eteričkog ovoja (perisprita), što ga medij ima u izobilju, te ga pozajmljuje dusima za manifestiranje u vidljivom liku, u fizikalnim pojavama, pismom ili govorom — ponajviše u seansi, gdje je prilike, da se skupi što više eteričkog materijala, bilo po medjusobnom dodiru n. pr. da učesnici rukama sastave kolo, bilo po samoj duševnoj komunikaciji. Stoga se ponajviše ističe, da je potrebno, da svi budu voljni suradnici. Podsmijevači i sumnjičari otešćavaju uspjeh, neraspoloženju njihovu obično se pripisuje neuspjeh, ma da gdjekada pokusi uspijevaju i protiv ovako nezgodnih učesnika.

Spiritizam je hipoteza o dusima s vjeroskofilozofijskim i etičkim tendencijama. Oduzme li se toj hipotezi spekulativna pretpostavka o dusima kao uzročnicima

okultnih pojava,a pojmu medija mistično značenje njihova posrednika, onda se, po Aksakovu, dijele okultne pojave u intramedijalne i ekstramedijalne. Prvu skupinu čine nesvijesni psihički fenomeni, koji se zbivaju u granicama tijela medijeva. Karakteristika njihova je personaliziranje t. j. da primaju neki mediju strani lični karakter. Ovamo spadaju: razgovaranje pomoću stola, nesvijesno pisanje, nadahnuti govor, dakle pojave, gdje duševnost medijeva sebe ne prepoznaje u nesvijesnim očitovanjima svojim. Po Aksakovu zovu se te pojave personizam. Drugu skupinu čine pojave, gdje medij izlazi izvan granica svojega tijela. Elementi duševnosti medijeve očituju se prema vani, eksterioriziraju se, i to kao fizička, fiziologijska i psihologijska djelovanja; ovamo spada gibanje bez dodira (telekinezija), utjelovljenje (materijalizacija), prenošenje misli od duha k duhu (telepatija). Ove pojave označuje Aksakov kao animizam. Razlikovanje njihovo od prve grupe čini utisak, kao da se personizam prepušta domeni psihologije, dok se animizam još uvijek nekako izuzima kao izvanredno djelovanje osobite provenijencije. Prema spiritizmu i to je korak naprijed od spekulativno-teoretskoga tumačenja prema trijeznom izučavanju okultnih pojava, ali se taj korak, kad je jednom učinjen, ne da zaustaviti, dok se »natprirodni« značaj okultnih pojava posve ne izgubi u značenju zbivanja, koje se odvaja od normalna toka dogadjanja.

6. Naučno stajalište prema okultnim pojavama u prvom redu pitanje činjenica, pa traži da se bez predrasuda i bez spekulativnih odnosno mističnih pretpostavki pristupi k istraživanju o tom, što se zapravo zbiva i kako se zbiva. Predmetom istraživanja su pojave, koje su ponajviše, ali ne uvijek u vezi s medijalnim stanjem, a problemom ih čini to, da po neobičnom javu svojem zadiru u prirodoznanstvenu sliku svijeta ili prelaze preko psihofiziologijske sposonosti ljudske. Stoga se pojave mediumizma označuju paranormalnima (parafizičkima, parapsihičkima), a misli se pod tim skup pojava, koje naoko ili za sada stoji izvan okvira poznate prirodne zakonitosti — odnosno, koji se odvaja od normalna

tečaja svijesti. Stvar je dakako istraživanja, koliko su te pojave faktične, a tek analiza njihova može voditi tome, da se nekako i one uvrste u našu sliku svijeta. Ch. Richet je za čitavo područje okultnih pojava upotrebio izraz »metapsihologija«, ali to nije zgodno, jer i ako su sve te pojave redovito u vezi s nekom alteracijom prema normalnoj svijesti, te je težište njihovo doista u psihologiji, izraz »metapsihologija« zavodi na spiritističku misao, da se tu radi o pojavama iz neke druge sfere, iz drugoga svijeta. Nije sretniji ni izraz »s onu stranu duše» po Dessoiru, koji se može upotrebiti samo s oštrim odredjenjem, da se pod tim razumijeva samo drukčije stanje duše, a ne drugi svijet — dakle stanje pored normalne svijesti ili kako se s obzirom na to, da pojave sna stoje u vezi s njima i čine neko središte njihovo još može reći: doživljaji »s noćne strane svijesti«. Mediji dolaze u obzir samo kao nosioci ovih pojava, nipošto pak kao kakovi posrednici izmedju ovoga i drugoga svijeta. Proste od svake mistike i vjerskofilozofijske metafizike stoje okultne pojave na raspoloženju za istraživanje, a dogadja im se pri tom ono isto, što se negda dogodilo i prirodnim pojavama, kad ih je čovjek trgao iz čarobno poetične magle mitskoga shvaćanja, koje je iza svakoga dogadjaja stavilo kakovo božanstvo — dogadja im se pomalo, što se dogadja svim isprva čudnim stvarima, koje su najprije čovjeku sugestivno obuzele, zapanjile ili fantaziju njegovu podražile, a kad je minula neobičnost utiska, našao se i način, da se pridruže ostalim pojavama u redu zbivanja. I okultizam je tako na najboljem putu, da se pod utjecajem prirodoznanstvenih i psihologijskih metoda pomalo skine s njega mistično-jezovita obrazina i da se neobičnim pojavama njegovim nadje mjesto u krugu prirode, bez obzira na to, koje će značenje zapasti činjenicama u odredjenju nazora o tvari i o duhu.

7. Naučno istraživanje dugo se vremena nećkalo, da uopće zahvati u taj krug čudnih, nevjerojatnih stvari. Od zastupnika nauke jedni su unaprijed (a priori) poricali opstojnost njihovu, drugi su ih držali zabludama ili varkama ili su ih se nastojali riješiti prilično jednostavnim

tumačenjem, a nijesu uzmanjkali ni glasovi, da nije dostojno nauke baviti se tim stvarima. Mora se priznati, da okultističko baratanje često bilo takovo, te nije ulijevalo povjerenja niti je opravdavalo ozbiljno zanimanje. Krivnju na tome ne nosi možda samo ili u prvome redu tajanstvenost, kojom su se vršili pokusi, ma da i ona već nekako izaziva sumnju, da se tu više sakriva ono, čega nema, a hoće se da jest, nego ono, što zaista jest. Pod mističnim dojmom iznosile su se mnoge fantastične misli i najsmionije kombinacije uz samosvijesno, autoritativno uvjeravanje, da je to viša vrst spoznavanja, koja se postizava, kad se prevladaju granice običnoga razuma. To dakako nije moglo okultističkoj spekulaciji pribaviti ugleda ni ukloniti bojazan, da je ta viša spoznaja zapravo lutanje po guštarama nekontrolirane mašte, prividjaja i obmane. Dok je tako okultistička teorija izmicala ozbiljnom rasudjivanju, okultistička je praksa pokazivala mnoge vještačke mjere i čudnovate propise, koji su izazivali sumnju u ispravnost onoga, što se vrši i pokazuje, a izgledali su često, kao da su udešeni za to, da se spriječi kontrola ili da se nesigurni efekt odbije na razne pogreške (n. pr. na nedostatnu pažnju, nepovjerenje ili otpornost) i da se tako ugled tajanstvene moći pokrije griješnom savjesti učesnika. Vjera u ozbiljnost pokusa morala je biti uzdrmana, kad su se na pr. kod čaranja pred naivnim svijetom postavljale mnoge detaljne, često nerazumljive odredbe, kojima se mogućnost pogrešaka uvećavala, te se svaki neuspjeh mogao odbiti na neki »valjda« neispunjeni zahtjev, ponajviše p s i h i č k i i m o r a l n i, kojih se izvršenje i ne može imati potpuno u vlasti. I uz najbolju spremnost, da se čovjek podredi uvjetima eksperimenta, tko bi primjerice, ako se traži povjerenje, mogao jamčiti, da ga i nehotice ne će koji čas obuzeti sumnja? Kraj tako osjetljivo postavljenih uvjeta svaki je izgovor moguć, kontrola uvjeta dogadjanja ne samo otešćana nego i nemoguća, a prilika vrlo pogoduje, da se psihički uvjeti opažanja iskoriste, da se n. pr. zablješti pogled ili odvrati pažnja od prave stvari, i tim omoguće prevarne manipulacije. Toga je nažalost i previše bilo. Aranžman je pokusa bio kadgod tako vješto udešen, da stvori dispozi-

ciju, u kojoj su se drskom rafiniranošću mogle predvoditi najnevjerojatnije stvari. I ozbiljni pristaše okultizma, primjerice Aksakov, nijesu se mogli oteti priznanju, da u predvedenim i izvedenim pojavama ima mnogo nepouzdana i neprovjerena, mnogo neukusnosti, trivijalnih saopćenja, i da se u mnogo slučajeva računalo s lakovjernošću i zablenućem publike.

Sve te prilike doista su bile na štetu ugleda i ozbiljnosti okultističkoga zanimanja, a okultizam je i sam mnogo kriv tome, da je u takovo svijetlo došao, jer u jednu ruku, za volju renomirane tajanstvenosti, nije bio dosta kritičan u opažanju pojava i primanju vijesti o raznim neobičnim dogadjajima, koji su se gdje i kada zbili, pa se tako oko njega obavila sumnjiva senzacionalnost, rafinirana okretnost i slične tendencije, koje su svakako na zapreku eksaktnom utvrdjivanju činjenica. U drugu su ruku mediji stavljali su i stavljaju svakojake poteškoće nastojanju, da se pokusi s njima podvrgnu metodičkoj kontroli i verifikaciji ili u naučnim mjerama opreza nazrijevaju znak ličnoga nepovjerenja. S ovakim osjetljivostima dakako nauka ne može računati, što nipošto ne znači, da se ona ne bi znala prilagoditi kako subjektivnim i objektivnim uvjetima istraživanja i prema vrsti područja u istraživanju postupati s nužnim taktom, no svi obziri, koji se prema prilikama nameću, moraju biti odredjeni uvidjavnošću, a ne kapricama ili priderijom i sličnim držanjem, koje ozbiljnosti naučnoga rada nikako ne odgovara. Za naučno je istraživanje velika neprilika, što su mu rijetko kada na raspolaganje mediji, koji bi sami imali interesa, da se u neobjašnjene pojave tajanstvenoga svijeta unese više svijetla. Mnogi se medijalno raspoloženi pojedinci, većinom ženska lica, i nećkaju, da budu objekt eksperimentiranja, kadgod i od ženiranja, da ih se ne bi držalo abnormalnima ili histeričkim. Ponajviše tako preostaju za istraživanje mediji, koji se proizvodjenjem i pokazivanjem »okultnih« pojava bave od zanata, a njihovi se interesi ne podudaraju posve s interesima nauke. Takovi se mediji i zbog neshvaćanja naučne svrhe i zbog svojih interesa nerado odazivaju metodičkim zahtjevima u priredjivanju pokusa, nepo-

vjerljivo se drže prema istraživačima i ne idu im na ruku. No s druge strane mora se istaknuti, da su »okultni« fenomeni toliko ovisni o dispoziciji medija, te bi izvjesni obzir na subjektivno stanje i raspoloženje njihovo bio potreban i onda, kad bi istraživanju bili na uslugu potpuno voljni i naučno interesirani mediji. Nesklono držanje ili neprimjeren postupak istraživača može nepovoljno utjecati na subjektivne uvjete nastanka pojava, kojima treba što više izići u susret. Istraživač se mora po mogućnosti prilagoditi neobičnom biću medija. Koncilijantnim načinom, taktičnim obzirom, uvidjavnim popuštanjem, pa i kompromisom često se bolje služi cilju, da se pojave pokažu i upoznadu, nego nepovjerljivošću, nesusretljivošću ili možda inkvizitornim držanjem. U aranžmanu pokusa može se i gdješto koncedirati želji i udobnosti medija. Vjest će istraživač znati prosuditi utjecaj tražena zahtjeva na tečaj pokusa, a s vremenom će, ako je potrebno, obzirnim načinom polučiti eventualno i napuštanje takovih zahtjeva sa strane medija. Na osnovi jednoga ili nekoliko opažanja i onako se ne dadu stvarati stalni sudovi. Što se tiče objektivnih uvjeta pojavljivanja i opažanja treba držati na umu i to, da oni mogu biti različni od uvjeta, pod kojima se drugi pojavi dogadjaju i opažaju. Krivo bi bilo, kad se zahtjevi u tom pogledu ne bi udesili prema vrsti pojava. Ima ih koji na pr. prigovaraju ili bar s nepovjerenjem gledaju na to, što se pokusi ponajviše vrše u tami ili kraj slaba osvjetljenja, no nepravo bi bilo zahtijevati, da se oni vrše kraj danjega svijetla, ako to stvari ne odgovara. Mediumizam, veli Schrenck-Notzing, ima svoje uvjete pojavljivanja, svoje zakone dogadjanja. Stvar je ozbiljna izučavanja, da se ovi odrede prema bivstvu pojava, kaošto to biva i na drugim područjima istraživanja.

Ozbiljno naučno zanimanje s »okultnim« pojavama ima svakako da se bori sa znatnim poteškoćama. S vremenom će i ono naći pravi put i način. Principijelna averzija, kojom se istraživanje ovoga područja otklanjala pozivom na to, da su pojave njegove kao protivne prirodnim zakonima naprosto nemoguće, odnosno da je izvodjenje njihovo čista prevara i šarlatanstvo, ne može se

danas više održati. U fazu naučnoga istraživanja preveo je okultizam najprije R. Harc, iako u dijelu »Eksperimetalno istraživanje duhova« još stoji pod utjecajem spiritizma. Početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća bavi se okultnim pojavama fizičar W. Crookes, a na ruku mu je u tom medij Daniel Dugl. Home, s kojim je eksperimentirao u društvu s astronomom W. Hugginsom. Krajem sedamdesetih godina eksperimentira astrofizičar Fr. Zöllner s medijem Sladeom u nazočnosti fiziologa E. Webera i filozofa G. Th. Fechnera. Malo za tim (1882.) osniva se u Londonu društvo za psihičko istraživanje (Society for Psychical Research), u kojem se mahom ističu Sidgwick, Podmore, Myers, Lodge i dr. W. J. Crawford drži pokuse s medijem Kathleen Goligher. U Francuskoj Flammarion svraća pažnju okultnim pojavama, a Ch. Richet, G. Geley i dr. pokreću naučni studij okultizma. Klasični reprezentant toga studija postaje Th. Flournoy, kojemu je medijem bila Helena Smith. U Italiji se osim Lombroza bave tim studijem na osnovi pokusa glasovite Eusapije Paladino Morselli, Botazzi, fiziolog u Napulju, Luciani, fiziolog u Rimu, psihijatar Sante de Sanctis, astronom Schiaparelli. U Americi se studij okultizma kreće oko gospodje Piper, a bavi se njim od poznatijih učenjaka James C. Hyslop, filozof i psiholog James, Stanley Hall, F. C. Schiller. U Njemačkoj se na tom polju rada ističe monakovski liječnik Schrenck-Notzing, kojemu je medijem bila Eva C., onda R. Tischner, E. Aigner njima se pridružuje W. Wasielewski, N. Kotik, naučnokritički se prema tome području drže M. Dessoir i A. Lehmann, sa interesom ga prate H. grof Keyserling, H. Driesch, Konst. Oesterreich, R. Baerwald i mnogi drugi.

8. Za bližu orijentaciju o problemima, koji spadaju ovamo upućujemo na literaturu ovdje navedenu, kojom smo se i mi koristili.

I. Općenita djela.

R. Baerwald: Okkultismus, Spiritismus und unterbewusste Seelenzustände. Aus Natur und Geisteswelt. Lpzg. und Berl. 1920. Informativno djelo; načelno se stavlja na stajalište, da prema okultnim pojavama nije opravdano ni naprosto negativno, tobože naučno, ni nekritično vjerno držanje; osnov im traži naročito u pojavama podsvijesti.

I. Bappert: Kritik des Okkultismus. Frankfurt 1921. Drži se negativno, prosudjuje s vjerskoga (katoličkog) stajališta.

E. Boirac: La psychologie inconnue. Introd. et contributs à l' étude experim. des sciences psychiques. Paris 1908. Vrlo vrijedno, stručno i kritično djelo.

M. Dessoir: Vom Jenseits der Seele. Stuttgart 1920. 4. i 5. izd. Kritično, u glavnom negativno, u samom tumačenju pojava gdjegdje nedostatno.

C. Flammarion: Les forces naturelles inconnues, Paris 1907. U njem. prijevodu Unbekannte Naturkräfte. Hoffmann, Stuttgart 1908. Autor je očito priklonjen okultizmu, u prosudjivanju očito i previše fantazijom vodjen.

Th. Flournoy: Esprits et médiums. Mélanges de metapsychique et de psychologie. Genf 1911. Trijezno djelo stručnjaka, koji u probleme unosi finu psihologijsku analizu i naučnu kritičnost.

J. H. Hyslop: Probleme der Seelenforschung. Hoffmann Stuttgart 1909. Raspravlja naročito o parapsihičkim problemima, donosi mnogo primjera, prema stvari se drži pozitivno, u tumačenju rezervirano, dosta kritično.

A. Lehmann: Aberglaube und Zauberei. Uebers. von Petersen. Stuttgart 1908². Negativno stajalište, radi principijelne nesklonosti u mnogo čem neobazrivo prema uvaženja vrijednim stranama, tumačenje pojava gdjekada usiljeno, pa ne zadovoljava. Slično stajalište u novije doba zauzima K. Marbe.

C. Lombrozo: Hypnotische und spiritistische Forschungen Hoffmann Stuttgart 1909. U stvari pozitivno, ali ne posve pouzdano, u teoriji dosta nekritično djelo.

S. Meyer: Traum, Hypnose und Geheimwissenschaften. Stuttgart 1922. Stajalište negativno, slično kao Lehmannovo.

T. K. Oesterreich: Der Okkultismus im modernen Weltbild. Dresden 1921. Nastoji zauzeti naučno stajalište, bez predrasuda, pretežito informativno, u stvari dopušta mogućnost pojava, u teoriji upućuje naročito na psihologijske probleme, bez definitivna suda, zauzimajući se za daljnje strogo naučno istraživanje stvari.

Ch. Richet: Traité de metapsychique. Paris 1922. u ponovnom izdanju. U

glavnom sklono okultizmu, ali protivno spiritističkoj teoriji, za psihofiziološko tumačenje pojava.

K. Staudenmayer: Die Magie als experimentelle Naturwissenschaft. Leipzig 1912. Stojeći na stanovištu energetike dopušta mogućnost fenomena kao posljedaka specifične neke energije, prema tome drži i naučno, eksperimentalno istraživanje njihovo mogućim, kao i P. Kirchoff: Der mod. Okultismus im Lichte des Experim. Köln 1921.

R. Tischner: Einführung in den Okkultismus und Spiritismus. München und Wiesbaden 1921. Animističko stajalište.

H. W. Zahn: Die Okulte Frage. 1922.

II. Posebna djela.

1. Za povijest okultizma:

K. Kiesewetter: Geschichte des neueren Okkultismus. Leipzig 1909. 2. izd. od R. Bluma. Kao prvi svezak povijesti okultizma, kojemu se pridružuje drugi svezak »Die Geheimwissenschaften« i treći »Der Okkultismus des Altertums.

Ed. Schure: Die grossen Eingeweihten. Entwurf einer Geheimgeschichte der Religionen. Uebers. von Marie von Sievers Leipzig.

A. N. Aksakow: Animismus u. Spiritismus. Leipzig 1919. u 5. izd.

E. v. Hartmann: Der Spiritismus. Leipzig 1898.

2. Za psihologiju podsvijesnih i srodnih im stanja.

P. Beck:	Die Ekstase. Zur Psychologie u. Völkerkunde. 1906.
H. Bernheim:	Die Suggestion. Deutsch von S. Freud 1896².
A. Binet:	La suggestibilite. Paris 1900.
Ch. Blondel:	La psychanalyse et la doctrine de S. Freud. Paris.
Ellis H.	Die Welt der Träume Deutsch von H. Kurella 1911.
S. Freud:	Traumdeutung 1909².
S. Freud:	Zur Psychopathologie des Alltagslebens 190³.
	Ueber Psychoanalyse 1910.
A. Forel:	Hypnotismus. 1902⁴.
Grassel:	Le psychisme inferieur Paris 1906.
W. Hellpach:	Grundlinien einer Psychologie der Hysterie. 1904.
P. Janet:	Der Geisteszustand der Hysterischen. Leipzig und Wien. 1894.
Joire:	Handbuch der Hypnotismus. Berlin 1908.
A. Moll:	Hypnotismus. 1907⁴.
T. K. Oesterreich:	Phaenomenologie des Ich I. Bnd. 1910.
H. Schmidkunz:	Psychologie der Suggestion Stuttgart 1892.
W. Spitta:	Die Schlaf- und Traumzustände d. m. Seele 1892².
W. Wundt:	Hypnotismus und Suggestion. Kleine Schr. II. Bnd.

3. Za telekineziju.

A. Freih. v. Schrenck-Notzing: Physik. Phaenom. des Mediumismus München 1920.

M o r s e l l i: Psicologia e spiritismo. Impressioni e note critiche sui fenomeni medianici di Eusapia Palladino. Bocca. Torino 1908.
Die wissensch. Unters. der Eusapianischen Phaenom. an der Universität Neapel. Leipzig 1918.

F. G r u n e w a l d: Physik. mediumistische Untersuchungen. Pfullingen 1920.

4. Za teleplastičku produkciju.

A. S c h r e n c k - N o t z i n g: Materialisationsphaenomene. 2. izd. München 1923.

J u l. B i s s o n: Les phenomenes dits de materialis. Paris 1913.

J u l. A l e x a n d r e - B i s s o n: Le mediumisme et la Sorbonne. Paris 1923.

G. G e l e y: Die sogenannte supranorm. Physiologie. Leipzig 1920.

5. Za telepatiju i ostale parapsihičke pojave.

A. N. C h o w r i n: Experimentelle Untersuchung auf dem Gebiete das räuml. Hellsehens. München 1919.

E. G u r n e y, F. W. H. M y e r s u. F. P o d m o r e: Gespenster der Lebenden und andere telepath. Ersch. Uebers. von Feilgenhauer.

T h. F l o u r n o y: Spiritismus und Experimentalpsychologie. Mit Geleitwort von M. Dessoir. Leipzig 1921.

M. S a g e: Die Mediumschaft der Frau Piper. Mit Vorrede von Freih. v. Schr.-Notzing und C. Flammarion. Deutsch von N. W. Thomas 1921. 2. izd.

N. K o t i k: Die Emanation der psychophys. Energie. Wiesbaden 1908.

Ch. Richet: Experim. Studien auf dem Gebiete der Gedankenübertragung. Deutsch v. Schrenck-Notzing. Stuttgart 1891.

R. Tischner: Ueber Telepathie und Hellsehen. München und Wiesbaden 1921.

W. v. Wasielewski: Telepathie und Hellsehen Halle a. d. S. 1921.

Zur Bonsen: Das zweite Gesicht. Köln 1913. 3. izd.

II.

U sumraku i unaokolo noćnoga pola svijesti.

A) Sugestija.

1. Što je sugestija. — 2. Učinak sugestije. — 3. Utjecaj na opažanje i predočivanje. — 4. Utjecaj na pamćenje.

B) Podsvijest.

5. Važnost podsvijesnoga života. — 6. Općeniti karakter i osnov procesa. — 7. Latentno sjećanje. — 8. Način rada u podsvijesti. — 9. Mišično čitanje. — 10. Razdvojena svijest i depersonalizacija. — 11. Disagregacija (sekundarna ličnost). — 12. Automatizmi, napose senzorički. — 13. Gledanje u kristalu. — 14. Djelovanje kristala i srodne mu metode. — 15. Dvostruka pojava. — 16. Motorički automatizmi. — 17. Lična transformacija. — 18. Tiptologija i automatsko pismo. — 19. Automatski govor.

C) Sastavci podsvijesna rada.

20. Sanjanje. Općeni karakter stanja i uzroci mu. — 21. Simbolika i dramatičnost sanja. — 22. Somnambulizam. — 23. Hipnoza. — 24. Promjene duševna rada pod hipnozom. — 25. Trance. — 26. Psihologija prevare u medijalnom stanju.

A) Sugestija.

1. Okultne pojave dogadjaju se redovito u stanju, koje leži onkraj dnevne svijesti, a tako je srodno sa snom, da se slikovito i označuje područjem

»n o ć n o g a p o l a« duševnosti. Izmedju jednoga i drugoga, dnevnoga i noćnoga pola, ima čitav niz prelaza, jačih i slabijih odvajanja od normalna svijesna držanja prema »s u m r a k u s v i j e s t i«. Ta se odvajanja zbivaju i u običnu životu najobičnijega čovjeka, te čine duševnost našu često tako zamršenom, te nam je samima gotovo nepojmljiva, tudja, kao da nijesmo mi u njoj učestvovali; tako su joj gdjekada neobični zaokreti (asocijativni prelazi od jedne predodžbe na drugu), čudni skokovi u mislima, nepripravljena raspoloženja, mutna uzbudjenja, nehotične kretnje kao što je zaricanje, nesvijesno pisanje ili nesvijesno vršenje kakova čina, pa časovita »odsutnost duha«, zagledanje i sl. U vezi s tim odvajanjima pokazuju se obično i neka osobita djelovanja n. pr. pooštreno osjećanje (hiperestezija), neobično pamćenje (hipermezija), velika osjetljivost za boli (hiperalgezija) u jednom pravcu, dok se opet u drugom pravcu pokazuje neosjetljivost (anestezija), zaboravljanje (amnezija), bezbolnost (analgezija). A upravo ove pojave redovito se opažaju u medijalnom stanju, pa ne će biti zgorega, ako najprije prikažemo pojave, koje stoje prema granici normalne svijesti i na prelazima preko nje, a dobro će nam doći za objašnjenje medijalnih očitovanja.

Kako je već spomenuto javljaju se ona ponajviše tako, kao da su djelovanja neke strane sile, koja je medij obuzela, te njim raspolaže, utječe na njegovo držanje, misli i govor, upravlja njegovu volju, jednom riječi, drži ga potpuno u vlasti. U normalnom životu odgovara tome stanje, koje zovemo s u g e s t i j o m, a razumijevamo pod tim sve djelovanje, kojim nas se d o i m a j u ljudi, stvari i dogadjaji, kad nas osvajaju, obuzimaju, zasljepljuju i općinjaju. Sugestija je tako moderni psihologijski izraz za bajno začaravanje, za privlačivu snagu stvari i lica, za zamamljivi, često i pogubni zor, kojim nas pojave i dogadjaji k sebi privlače, što je sve prikazano u poetičkoj slici o sirenama, vilama i drugim čarobnim bićima i njihovu utjecaju na ljude. Odavna je naime poznato, da pojave, dogadjaji, stvari, bića i lica, kad na nas utječu, osim što u nama izazivaju sliku (predodžbu), koja im odgovara, i utisak (čuvstvo) prema naravi i prilikama, vrlo često

imadu i neko osobito djelovanje. Gotovo dnevno opažamo, kako nas n. pr. razni dogadjaji ili pojave privlače i osvajaju, te u onom času i ne vidimo ,što se kraj njih ili oko nas zbiva, a teško se možemo dojmu njihovu oteti, ili nas pojav neke stvari, kakav dogadjaj ili držanje nekoga predmeta, odnosno bića stavlja u neko posebno raspoloženje i nameće nam neke predodžbe, te osjećamo, da stojimo pod »impresijom«, kojoj se voljko ili s nevoljom predajemo, jer utisak kao da nas drži, privlači, mi se odvraćamo od njega, ali uzalud, jer nas sve nešto k njemu vuče, mi bismo rado da se otresemo raspoloženja i pomisli, kojima nas »opčinja«, ali to ne ide uvijek ni lako. Nametnuto stanje i predodžbe znadu čak toliko ojačati i živo pred nas istupiti, kao da su zbilja, i mi se stanemo prema njima kao zbilji ponašati; kad na pr. bude govor o pogibeljnom turističkog uspinjanju, mnogi će se na pomisao o ponoru na stranu pomaknuti kao da se uza stijenu pritište, da ne padne u ponor; uzbudjen čovjek se, kad na telefon razgovara s odličnom ličnosti, naklanja i drži kao da stoji pred njim, zločinca nešto vuče na mjesto zločina, koji mu se živo »usjekao u pamet«.

Sugestije ima u budnom stanju, normalni je život sav njom isprepleten, a ima je i u snu. U običnom snu preteže autosugestija t. j. ono, čim se čovjek sam opčarava, u hipnotičkom snu čovjek je više podvrgnut tudjem utjecaju, ovisan o tudjoj volji. Odnošaj uspavanika prema hipnotizeru zove se raport.

Na sugestiji osniva se sve utjecanje ljudi na ljude ne samo pedagogijsko ili liječničko, nego i političko, vjersko, umjetničko i uopće socijalno. Na njoj se osniva moć autoriteta, snaga nagovora, uvjere, zapovijedi, sila javnoga mnijenja, mode, duha, vremena, časovite fraze ili tendencije, i utjecaj drugih faktora, koji uvjetuju saobraćaj i medjusobne odnošaje ljudi. Utjecaj joj je individualan ili kolektivan, u masama, kad poput zaraze obuzme, začara, zaludi čitave skupove. Ona nastupa otvoreno na impozantni utisak, pogled, riječ i sl., ili se potajno uvlači u dušu, nameće se vidljivo, uz naš otpor, ili nevidljivo, s našim pristajanjem, obuzima svijest i drži je kao pod silu. Čovjek je onda u izvjesnom pogledu

zauzet, sklono ili nesklono, ali što si je utuvio, ne da si izbiti iz glave: sposobnost sudjenja kraj sve oštrine u drugom pogledu, u izvjesnom je pravcu vezana, čovjek postaje nepristupan za razloge protivne sugeriranom mišljenju, raspoloženju ili odluci. I volja mu je sugestijom vezana. Biva, da on to i zna, pa se ljuti i zgrčenom se pijesti odaziva zapovijedi, koje ne bi htio da izvrši, ali — mora; ima nešto, što ga sili i čemu on ne može da odoli. Napose treba istaknuti, da mediji mnogo štošta čine pod nesvijesnim dojmovima. Važi to osobito za neke na oko prevarne čine, koji nastaju pod sugestijom neke slučajne impresije ili poticaja. O tom treba voditi računa kod psihologije prevare, što je mediji počinjaju.

2. Učinak sugestije vrlo je raznovrstan. Ona može da utječe na opće stanje svijesti, za raspoloženje, na mišljenje i vjerovanje, na opažanje i predočivanje, na volju. Gotovo je nevjerojatno, što sve mogu čovjeku drugi (heterosugestivno) ili on sam sebi (autosugestivno) utuviti, koliko misli i odluka »ulili«, podmetnutih izjava i priznanja iznuditi, tobožnjih opažanja i sjećanja nametnuti. Što se tiče sugestivna djelovanja na osjećanje, istaknuti je, da se osobito lako sugerira mirisu i okusu, teže vidu i sluhu; kod jela nije teško uvjeriti druge i sebe, da hrana ima neki posebni okus, a ako se pušaču uvjerljivo govori, da je cigara loša, promijenit će mu se tek. Sugerirano stanje može imati i fiziologijski učinak, kao da je pravo: sugerirana loša cigara može izazvati osjet ogavnosti i prouzročili povraćanje; sugerirani miris može izazvati pravu pravcatu glavobolju. Djelovanje sugestije na kretnje poznata je stvar; živo predočeni dogadjaji, strah ili očekivanje mogu i bez našega znanja (nesvijesno) izazvati primjerene kretnje, a dogadja se, da i sama riječ izaziva kretnje, n. pr. kad se govori o zijevanju, onda će skoro tko i početi da zijeva; a kaže li se kome: ne smij se, onda će lako riječju baš izazvana predodžba nagnati na smijeh. Predju li sugestivne predodžbe u kretnje, onda govorimo o t. zv. prirodnom somnambulizmu t. j. o ustajanju, hodanju i vršenju nekoga posla u snu (mjesečnjaci). Niži stupanj somnambulizma je, kad n. pr. vojnici za hoda spavaju ili kad listonoše, kako vele,

spavajući raznose listove. Ovakove pojave stoje u pravcu automatizama, o kojima će biti poslije govora.

Na sugestivnom se djelovanju, ponajviše od straha, osniva mnoga nespretnost, te se upravo dogodi ono, čega se čovjek boji. Zato se i veli, da ne treba o zlu govoriti (»vraga dozivati«), jer i preko očekivanja dolazi.

Sugestija može djelovati na opće raspoloženje i na volju, na zdravlje i bolest. Nervoznima, histeričkim i uopće ćutljivim licima nije dobro govoriti o njihovu stanju, jer im otud često dolaze napadaji i nezgodna raspoloženja. I zdravu je čovjeku moguće utuviti malodušnost, nepovjerenje u sebe, slabost volje, strah od bolesti i sl. Mnogi nastavnici nezgodnim opominjanjem upravo sugeriraju djacima nesposobnost, te ih tako i nehotice duševno stežu i sprečavaju. Sugestivno obuzet je novajlija u društvu, nenavikao govornik u svečanom ili neobičnom momentu, pred odličnim licem. Zato mu je često držanje usiljeno, kretnja nespretna, ostavlja ga pamet i riječ mu zapinje. Uopće može sugestija da zaustavi inače okretne funkcije i najobičnije misli. Na tom se osniva trema, zbunjenost, fascinacija.

Sugestija može dakako i povoljno djelovati, uliti pouzdanje, ohrabriti, potaknuti, dati snagu i uzdržljivost. Na njoj se osniva i liječenje nagovorom kod nervoznih, histeričara, melankolika (t. zv. terapija pomoću predodžbe, Vorstellungstherapie).

3. Sugestija utječe i na opažanje i predočivanje. Što čovjek želi, očekuje ili čega se boji, lako mu se privídi ili pričuje. Pod sugestivnim utjecajem nastaju mnoge iluzije i halucinacije. Tko je spreman da vjeruje ili se nalazi u uzbudjenju, taj će svaki utisak tumačiti u pravcu svojega raspoloženja, pri čem će mu pomoći fantazija dodavanjem, upotpunjavanjem onoga, što je na utisku nejasno i nepotpuno, i pred njim će u iluziji stajati čitav lik, čitav dogadjaj. J. C. Hyslop navodi po Hilbertu ovaj značajni slučaj. Na jednoj se ladji čitavo društvo uzbunilo pojavom kuhača, koji je nekoliko dana prije umro. Jasno ga je bilo vidjeti, kako ide po moru pred ladjom, a prepoznati ga se moglo po šepavom hodu. Kad se medjutim ladja primakla pojavi, bio je to dio razbite ladje,

koji je plivao na površini. Navedeni slučaj ujedno pokazuje, kako slične iluzije, koje su izvor raznim vjerovanjima i pričanjima, nastaju i kolektivno, u masama. Lijep je ovaj primjer sugestivno izazvane kolektivne iluzije, što ga Hyslop po vjerodostojnom pripovijedanju navodi. U londonskoj kristalnoj palači izbio je požar, koji je sve životinje uništio, samo se jedan čimpanza navodno spasio; tako se pročulo i vjerovalo i svi su gledali prema krovu: i zaista, nesretna životinja borila se sa smrću nastojeći, da dohvati jedno željezno rebro krova, a ljudi su u smrtnom strahu, kako se pisalo u novinama, promatrali nastojanja njezina. A na krovu uopće nije bilo nikakove životinje i sve ono saučešće utrošilo se na raskidani komad zastora, koji je tako bio razderan, da je u vidu fantazije bio nalik na tijelo, ruke i noge majmuna. Sugestivno izazvanih iluzija očito ima i u spiritističkim seansama, gdje se u očekivanju, uzbudjenosti i sklonosti za vjerovanje mogu da čuju svakojaki glasovi i vide razne prikaze. Sugestivno raspoloženje djeluje na pažnju i pojačava je (— zato se i kaže, da »strah ima velike oči«), te se i najmanji šum ili tračak svijetla zapaža, pa se onda maštom upotpuni i formira prema tome, u kojem se pravcu sugestivni utjecaj najjače razvija. U povoljnom slučaju može se tako unaprijed reći, što će se vidjeti. Ako je naime sugestivni utjecaj dosta jak, nije ni potrebno, da se opažanje osniva na nekom zbiljskom (objektivnom) utisku, koji se iluzijom obrazuje, nego može i predočivanje (n. pr. od uzbudjenja, straha, silne želje) samo da postane tako živo, te se čini, da je utisak i z v a n a izazvan, a zapravo je samo umišljen; u tom slučaju govorimo o h a l u c i n a c i j i. Uslijed koncentracije pažnje u pravcu sugestivna utjecaja javlja se u vezi s njim nepažnja za druge utiske, n. pr. u zanosu čovjek i ne vidi i ne čuje, što se oko njega zbiva, a često i sam ne zna, što radi, toliko je obuzet predmetom, koji ga zanosi; ta nepažnja može se potencirati do neosjetljivosti (anestezije) i bezbolnosti (analgezije) u stanovitom pogledu, tako n. pr. biva, da borac u žestini boja i ne o s j e ć a odmah, da je ranjen. Neosjetljivost i bezbolnost se heterosugestivno ili autosugestivno dade i inače po-

lučiti, n. pr. pojačanjem otpornosti, izdržljivosti, voljne odlučnosti i sl., te nije ni posve neispravno, da čovjek, ako hoće t. j. ako je kadar toliko sugestivne snage razviti, može utažiti bol n. pr. zuba ili glave. U važnim momentima života, gdje čovjek stoji pod jakim sugestivnim dojmom prilika, ne osjeća se umor ni napor, tek kad napetost popusti, onda se zaustavljena stanja zamjećuju to jače.

4. Sugestija utječe i na pamćenje, pa prema tome i na prikazivanje (saopćivanje) dogadjaja. Psihologijska, naročito kriminalistička istraživanja pokazala su, kako slabo vjerodostojni su iskazi svjedoka uopće, a kraj malo samo neobičnih uvjeta doživljavanja, n. pr. u očekivanju, uzbudjenju, strahu, ili ako se što vrlo naglo dogodi, pod sugestivnim dojmom pogotovo postaju i neobični i nepouzdani. Ponajviše biva, da u utisku nijesu uhvaćeni svi, pa ni najznatniji momenti, te svaki prema dojmu udešava dogadjaj, i to ne samo tako, da raznoliko nijansira faktično stanje ističući jače ovu ili onu stranu, nego i tako, da ga na razni način, po sugestivnoj vjerojatnosti, upotpunjuje, jer mu svijest ne može da podnese okrnjeni lik, torzo. No pri tom se onda dogadja, da čovjek u kazivanju često već i ne zna pravo lučiti ono, što je zaista vidio i čega se *sjeća* od onoga, što je po vjerojatnoj mogućnosti dodao. Ovakovo *prilagodjenje pamćenja* vrlo je obična stvar.

Ima slučajeva, gdje se nakon pomnjiva ispitivanja, kad se odstrane subjektivni dodaci, kombinacije i nijanse tona i prikazivanja, koje potječu od sugestivnoga dojma, može konstatirati, da svjedok kraj svega *mnogoga pripovijedanja* zapravo *vrlo malo zna* ostvari, možda je samo *nešto* vidio, a sve ostalo je naknadno, po čuvenju ili na osnovi iskustva prema drugim sličnim slučajevima po zakonu jednoličnosti (Marbe) sebi složio, kao ona baba u pripovijesti, koja je čitav strašni prizor izmislila na osnovi toga, što je — nešto šušnulo. U mnogo slučajeva navodna predvidjanja u snu, vidovitosti i telepatskoga obavještenja isto se tako ustanovilo, da je *realni osnov* bilo samo *manje ili više neodredjeno nešto* t. j. čovjek je nešto sanjao, nešto mu

se prividjelo ili je nešto posve mutno naslutio, a sve ostalo je iz kasnije doznatoga ili pripovijedana slučaja naknadno uneseno, dakle zapravo neke vrsti proricanje na osnovi već izvršena čina (vaticinatio ex eventu).

U sugestivnom se stanju često opažaju i pojave amnezije (zaboravljanja). Mnoge prilike, koje su u vezi nekim sugestivnim stanjem ili s činom izvršenim pod sugestivnim dojmom zaboravljaju se gotovo potpuno, i dolaze do svijesti tek onda, kad sugestija prodje, a i druge stvari, koje su nam inače poznate, u sugestiji kao da su iščeznule iz našega pamćenja. Takovo se zaboravljanje vrlo rado javlja u momentima velike uzbudjenosti, u snu, naročito u hipnozi, u slučajevima t. zv. razdvojene svijesti. Naproti tomu pokazuju se pojave hipermnezije t. j. neobična sjećanja na stvari, koje smo davno zaboravili, na prilike i momente, koje smo slučajno i površno zamijetili, ali su one ostale u pameti«, i u »podsvijesnom« su boravljenju svojem kadgod ne samo sačuvane nego i usavršene; tako n. pr. kad u spomenutom neobičnom stanju čovjek najednom počne da govori jezikom ili piše pismom, kojega u normalnom stanju nikako ne zna. Osnov toj pojavi su redovito neki nesvijesni utisci (slušanje stranoga govora ili opažanje nepoznatoga pisma). Neobično je pri tom, da se na osnovi tako slučajnih i nepotpunih utisaka često razvija za čudo savršena vještina u govoru i pismu; to je svakako najčudnija strana pojava t. zv. podsvijesti.

B) Podsvijest.

(Razdvojeno »ja« automatizmi senzorički i motorički; vizije u kristalu, automatsko pisanje i govor).

5. Duševni se život rado poredi s rijekom, što se neprestano obnavlja strujanjem, protječući normalno u stalnom koritu, s prilično uvijek istim valovima, šumom i ljeskanjem, tek što od vremena do vremena naglije poteče i nabuja, kao da se uzbunila, pa se u žestini kadgod i preko obala razlije ili se iz mutnih dubina svojih na površinu prebaci, a onda se opet smiri u obi-

čajnom toku. Redovito se pogledu našem ukazuje samo površina rijeke sa svojom dominantnom strujom, a što dubine kriju, kako se ondje vode valjaju u raznim strujama i vrtlozima, o tome i jedva što znamo, osim ako kakav pritisak glavnu struju zanese, ili ona kada popusti, pa se onda potisnute donje struje probiju do površine i uznemire obični izgled njezin. Slično je tako i s duševnim životom, koji se pred nama razastire u *svijesnoj površini* svojoj, na kojoj prevladava neki manje više uobičajeni, samo od časa do časa temperamentno uzbudjeni tečaj stanja; naša pažnja drži se glavne momentano najistaknutije struje koja prolazi *motrištem svijesti*, te gotovo i neprimjećuje — kadgod i s nehaja, ponajviše pak radi ograničene mogućnosti, jer može samo maleni broj stanja da obuhvati u jednom času — svu onu pratnju svakovremena nosioca svijesti, pratnju, što se čas drsko gura pred prvaka, čas se plaho povlači prema kraju pozornice svijesti, u t. zv. okrajnu svijest (Randbewusstsein). No i u duševnom životu možemo govoriti o donjim vrstama i strujama, dubinama i ponorima, što se nalaze ispod površine svijesti, a imadu veliki utjecaj na tečaj i oblik svijesnih stanja. *Sve procese ove vrsti zovemo podsvijest*. Pod njima ne razumijevamo samo na uslugu spremno održanje latentnih stanja, koja se momentano ne nalaze u svijesti, ne samo vibriranje potisnutih i jedva zapaženih stanja, koja su se pod navalom vehementnijih takmaca sklonula u dubine, pa ili strpljivo čekaju čas svojega nastupa ili ruju u krugu slično zanemarenih i prezrenih stanja, nego razumijevamo upravo *sferu duševna rada*, koja ima svojih posebnih nedoglednih, a često i vrlo zagonetnih načina i produkata, koji se od vremena do vremena, kad popusti dominantna snaga normalne gornje struje, uzdižu *prema* površini ili se kroz pokolebane redove svijesnih stanja naglo probiju, dok se opet nad njima ne sklopi obični, normalni sloj.

Moglo bi se možda prigovoriti, da se *duševnim* označuje djelovanje, koje nije *svijesno*. Mi ne ćemo zalaziti u ovo sporno pitanje psihologije, nego ćemo se ovdje zadovoljiti tim, da konstatujemo ovo: Mi *dozna-*

jemo za duševni život doista samo po onom, što nam je postalo svijesno, no u drugu ruku nas upravo svijesne pojave nukaju na to, da pretpostavimo neke nesvijesne procese, to više, što od svijesnih stanja prema nesvijesnima ima sva sila prelaza, ima na ne uvijek istoj granici svijesti takovih stanja, koja su doduše analizi teško pristupna, gotovo neopisiva, ali nam ipak daju bar naslutiti, što se i kako se zbiva u onoj nedoglednoj sferi, koju zovemo podsvijest. Koliko pak dogadjaji u toj sferi utječu na normalni tok svijesti i na razvoj svijesnih procesa, jedva se dade dovoljno ocijeniti, no toliko je stalno, da bi nam bez predpostave nesvijesnih radnja (bez obzira na to, hoće li se one smatrati duševnima ili možda samo fiziologijskima) bilo nemoguće razumjeti duševni život. Ne mislimo tu samo na rezervoar momentano neaktuelnih predodžbi i dispozicija, koje neprestano pritječu, šta više, pomišljamo pri tom na one mnoge nesvijesno stvorene asocijativne veze, koje nas svojom neobičnošću često iznenadjuju; pomišljamo tu na sve nesvijesno izvršene sudove i nastavljene logičke operacije, koje su, pošto smo ih nedovršene ili nesvijesne odložili, t. j. na neko vrijeme uklonili iz svijesti, za vrijeme svojega nesvijesnoga boravka privedene kraju, ili su nam postale jasnije i »sam od sebe« nam se ukazao put k riješenju; pomišljamo na sve tako u nesvijesnoj sferi dozrele odluke, da i ne spominjemo genijalne zamisli, duhovite domišljaje, koje se kao božanska iskra otkrivaju duhu.

Sve to bilo bi već dovoljno, da nas uvjeri o velikoj važnosti, koju nesvijesni procesi imadu za normalni duševni život. Ta je važnost naročito utvrdjena novijim istraživanjima naročito u t. zv. psihoanalitičkoj školi, kojoj je glavni zastupnik G. Freud. Pokazalo se naime, da doživljaji, koji su svijest samo dotakli, a nijesu prošli glavnom strujom, doživljaji dakle, koji nijesu proživljeni, pa doživljaji, koji u nizu duševnih stanja nijesu našli prava mjesta, nego kao skitnice, bez druga i društva tumaraju, — da ti prezreni doživljaji i osamljeni ne mogući se održati na visini svijesti padaju na dno, ali ondje se osvećuju, uznemirujući duševni život u nor-

malnom toku njegovu. Od tako neproživljenih, propuštenih i nepridruženih (disociranih) struja nastaju nervozne smutnje, fiksne ideje (Zwangsvorstellungen), sprečavanja (Hemmungen) u mišljenju i govoru, perturbacije i zablude čuvstvenoga života i druge slične pojave. Utvrdjenje ove za etiologiju (uzrok nastanka) nastranosti duševnih i za njihovo liječenje osobito važne činjenice, koliko je samo po sebi vrijedno, toliko je bilo korisno i za upoznavanje neobično zamršenoga podsvijesnoga dogadjanja.

6. Podsvijesni procesi ili subliminalni, jer se zbivaju ispod praga svijesti, općenito su mutni, bez stalnih kontura, promjenljivi i nepostojani, najviše nalik na doživljaje u polusnu, javljaju se većinom u neodredjenom nekom stanju, većinom neugodna karaktera, kao što je nemirna slutnja, neraspoloženje, uzrujanost, neodredjeni osjećaj, što ga imamo n. pr. kad »ćutimo«, da nas netko promatra ili da nam je za ledjima; u izrazitijem stanju dolaze kao halucinatorne predodžbe (n. pr. kod gledanja u kristalu) ili kao automatske radnje (pisanje, glosolalija).

Nastup je njihov posve spontan, t. j. dolaze sami od sebe, više kao nama nametnuti, čak i strani, nego od nas proizvedeni, te doista čine utisak, kao da potječu iz nekoga neobičnoga vrela. Svakako je postanje njihovo neobično, ali zaključak na neke mistične nadnaravne veze svakako ide predaleko. Pomnjivim istraživanjem redovito se mogu kao osnov njihov konstatirati davno zaboravljeni, kadgod samo letimice primljeni utisci, koji su drijemali u svijesti, dok ih neobični zaokret duševne radnje u snu, hipnozi, trance-u, u bolesti ili makar koji slučaj nije digao iz potisnuta stanja. Od sličnoga se materijala gradi sve, što ima karakter nadahnuća, generalne koncepcije, duhovita domišljanja, koje nas iznenadjuje svojim naglim, neočekivanim nastupom, a kako mu ne možemo tragom poći kroz tamne prolaze i ponore podsvijesti, lako puštamo s vida, koliko su i ta stanja plodovi duševne muke, borbe, nesvijesna traženja, iza mnogih često neuspjelih pokušaja. Ima dakako i sretnih slučajeva. Ima neka za nas neproračun-

ljiva mogućnost, koja je u vezi s živahnošću duha uopće i koja čini, da duševna radnja, pored redovnih puteva, na kojima se obično kreće, u svim stranama i vrstama vibrira, pa nije nemoguće, da sretnim slučajem, makar s koga mu drago razloga, tok svijesti sam od sebe zakrene na neobične staze i s njih nove vidike ponese. Sve se to dogadja upravo zato, što duševni život ni u podsvijesti nije mrtav, kao da je ukopan, nego i u donjim vrstama ključa i neprestano teži prema svijesti. Nepridruženi, osamljeni elementi, koji nijesu našli milost pažnje, uznemiruju ga u dubinama, prevraćaju i dovode u svakojake, često vrlo čudne odnošaje, pa kad jednom svijesna struja skrene prema dubini, kad se prikloni onima potisnutim, svijetla željnim podsvijesnim tamničarima, onda nije čudo, da u povoljnom slučaju i koja neobična iskra vrcne, gdje se uz najčudnije likove i fantastične utvare roče smione osnove, poetične sanje, iluzije i utopije.

7. Podsvijesni rad u svojem neobuzdanom lutanju nailazi često na davno zaboravljene utiske, iznoseći slučajeve h i p e r m n e z i j e u najnevjerojatnijem obliku, doživljaje najranijega djetinjstva, slučajno i letimično primljene utiske, zanemarene momente opažanja i sl. To se rado dogadja u »buncanju« od bolesti. Neka je stara gospodja u 60. godini života u deliriju od upale pluća govorila jezikom, koji je kao četvrtgodišnje djevojče znala, ali ga odonda nikad nije čula niti govorila njim, i posve ga je bila zaboravila. Neki profesor hebrejskog jezika običavao je na glas recitirati tekstove. Dvorkinja je njegova za pospremanja stana i ne znajući naučila čitave partije, kako se pokazalo jednom, kad je obolila i u vrućici počela recitirati, o čem u normalnom svijesnom stanju nije imala ni pojma.

Slične se pojave dešavaju u snu i hipnozi, u halucinatornim vizijama, u momentima razdvojene ličnosti, te o b j a š n j a v a n j u m n o g e s l u č a j e v e p r e d v i d j a n j a i v i d o v i t o s t i. J. H. Hyslop navodi primjer neke Mrs. D. u Brooklynu, kojoj se često prividjala (u haluc. viziji) iza kuće zidom okružena bašća, u njoj neo-

bični zdenac, a nad njom sjajno plavo nebo, ali ona tome prividjanju nije posvećivala pažnje. Jednom se dogodilo, da je u Ohiju posjetila svoj zavičaj i upoznala se s nekom gospodjom, koja ju je pozvala na čaj. Ona se odazvala pozivu. Zaželivši iza čaja čašu vode pošla je s domaćicom u bašću, da si je sama uzme na zdencu, i gle čuda: pred njom se ukaže ona ista slika, koju je tako često vidjela, poznata bašća sa zidanom ogradom, a pod sjajno plavim nebom. Kad je Mrs. D. došla kući i pripovijedala svoj doživljaj majci, ova mu je našla jednostavno objašnjenje u tom, što je ona, Mrs. D., još kao mala djevojčica od dvije do tri godine često zalazila u onu kuću. Radi se dakle o obnovljenim utiscima iz doba, iz kojega ponajviše nema nikakova sjećanja. Takove se pojave dogadjaju u snu, gdje dolaze same od sebe, umjetno se izazivaju kristalom ili drugim predmetima svijetle površine. Važan su, kadgod najodlučniji momenat kod vidovitosti, gdje se često radi samo o halucinatornim vizijama na osnovi zaboravljenih i neprepoznatih utisaka. Na podsvijesnim se utiscima osniva n a l a ž e n j e i z g u b l j e n i h p r e d m e t a. Vrlo običan način za to jest, da se vratimo na mjesto, gdje držimo, da nam je tražena stvar bila u svijesti, t. j. da smo znali za nju, a pri tom računamo na to, da će se na izvjesne prilike ili predodžbe oglasiti podsvijesni krug. Gdjekada je dobro i ne tražiti, nego pustiti da podsvijesno vrijenje samo od sebe izbaci traženu spomen-sliku; to može da bude i u snu, pa nema razloga čudesnim držati slučaj, ako se u snu ukaže traženi predmet. I u slutnjama veliku ulogu igra »l a t e n t n o s j e ć a n j e«; sadržaj njegov ponajviše tada ne dolazi potpuno i jasno do svijesti. Na tom se osniva i pojava, koja se zove k r i v o p r e p o z n a v a n j e (fausse reconnaissance). Biva naime, da nas u nekom utisku ili opažanju pojedini nepotpuno zapaženi momenti, (što je posve prirodno, jer svi ne mogu biti u jasnom vidu), po sličnosti ili makar i vrlo dalekoj vezi blijedo podsjećaju na nešto već jednom vidjeno (deja vu), pa se neodredjeni dojam poznatosti proširi na čitav utisak ili opažanje, te nam se čini, kao da smo ga cijela već jednom doživjeli, u duhu gledali. Mnoga navodna predvidjanja i

slučajevi vidovitosti dadu se svesti na takovo krivo prepoznavanje.

8. Podsvijesne pojave iznenadjuju nas vrlo često neobičnim sastavom i savršenstvom. Krivo bi se naime držalo, da elementi doživljaja ispod praga svijesti drijemaju ili tromo leže, naprotiv i u subliminalnoj se sferi vrši neprekidni rad kao i na površini svijesti; tu nastaju razni spojevi i nizovi, zbivaju se procesi asimilacije, asocijacije (udruženja), disolucije i dr., razvijaju se u svijesnom krugu započete radnje i usavršavaju se. Njihov je sastav mnogo ovisan o slučajnom susretu elemenata, bez stege i kontrole, zato često fantastičan, čudesan, ali kadgod i invenciozan, duhovit. Ima slučajeva, gdje se neki proces unutrašnjom dosljednosti provodi do cjeline sustavna rada n. pr. u slučajevima podsvijesna pisanja ili govorenja, kako to biva u neozbiljnoj dječjoj zabavi ili u ozbiljnom izmišljanju umjetna pisma ili govora. Na tom se radu osniva bujna s i m b o l i k a, kojom se zaodijevaju snovi, i mnogi nesvijesno izvršeni logički procesi, dozrele odluke i sl. Zanimljiv primjer tumačenja nesvijesna utiska pokazuje slučaj nekoga prijatelja poznatoga profesora A. Bineta. Prolazeći jednom kraj neke restauracije pričinilo mu se, da na staklenim vratima vidi riječi »verbascum thapsus«. Začudjen pogleda još jednom, kad tamo bilo je napisano »bouillon«. Kako je došlo do te zamjene? Evo ovako: Verbascum thapsus je znanstveni naziv za biljku, koja se u pučkom govoru zove »bouillon« (divizma, svijećnjak, Wollkraut). Vidna slika riječi, koja označuje jelo, izazvala je u prijatelja botaničara pomisao na biljku, a ova je izazvala svoj stručni naziv (verbascum thapsus), pri tom se dogodilo još i to, da je pomisao na taj naziv kao halucinatorna vizija potisnula pravi utisak. Primjer ovaj lijepo osvjetljuje, kako zavijeni su putevi podsvijesna zalaženja duševne radnje, a to je razmjerno jednostavan slučaj. Ima u životu ljudskom procesa, koji na dalekim, zamršenim putovima i svakojakim vrludanjima u podsvijesti najednom svanu na površini svijesti, te čine utisak nevjerojatna, nama samima često posve strana doživljaja. Bilo bi u najmanju ruku preuranjeno, kad bismo sve takove doživljaje odbili na djelovanje ta-

janstvenih sila, osim ako pod tim razumijevamo nedogledne i neprozirne ponore i dubine podsvijesnoga djelovanja, koje nam je doista s mnogo strana velom tajanstvenosti prekriveno.

9. Na nesvijesnim se procesima osniva i t. zv. **č i t a n j e** (pogadjanje) **m i s l i**, ili neprava telepatija. Pod tim se misli vještina, koja se često prikazuje kao senzacija ili čak kao tajanstveni efekt, premda je u stvari vrlo jednostavna i nimalo neobična, a radi se kod nje o tom, da si jedno lice samo ili po dogovoru s ostalim članovima društva zamisli neki **č i n**, koji se ima izvršiti; treba n. pr. iz vaze uzeti ružu i predati je kojoj dami ili je staviti u zapučak kojemu gospodinu i sl. Onda će eksperimentator, koji se za dogovora udaljio, pružiti lijevu ruku, koju će dotično lice prihvatiti, ponajviše tako, da se prsti dotiču prstiju ili da se prislone uz bilo eksperimentatora. Pri tom će ono lice »intenzivno« misliti na dogovorno zamišljeni čin, a eksperimentator će prema vještini i raspoloženju, prema težini posla u misli mu naložena i prema učestvovanju onoga lica u tom poslu intenzivnim mišljenjem lakše ili teže pogoditi, što treba da učini. Pokus se može i vrlo jednostavno načiniti u svakome društvu. Jedno lice treba da uzme u lijevu ruku nekoliko (5—6) karata i da ih razvije prema sebi; desnom rukom treba da lako primi za lijevu ruku drugo lice, koje će kraj malo pažnje i dobre volje po nalogu izvući kartu, koju ono prvo lice ima na umu i zahtijeva. Dobro je, ako si oba lica oštro gledaju u oči, da se tako pažnja njihova veže na zajednički zadatak. Kod javnih se pokusa već dogodilo, da je eksperimentator po dogovorenim znakovima s jednim ili više lica iz društva odnosno publike »pogadjao« u misli postavljene mu naloge. Izuzmemo li slučajeve namjerne prevare, onda se čitanje misli u glavnome svodi **n a o p a ž a n j e n e s v i j e s n i h k r e t n j a i z n a k o v a**. Poznato je, da se duševna stanja uopće odrazuju na tijelu, i to ne samo čuvstva i afekti na pr. u izražaju lica, kretnjama, disanju i bilu, nego se i mišljenje, naročito ako se s interesom i pažnjom vrši, raspoznaje po raznim simptomima (znakovima) kao što je pogled, mrštenje čela, lagano, pa duboko disanje i dr. Predodžbe o kretnjama napose izazivaju nesvijesna trzanja, a **p r e d o d ž b e o r i j e č i m a p r e l a z e u n e s v i j e s n o g i b a n j e g o v o r n i h o r g a n a**, koje se znade očitovati na usnama, u šaptanju, kadgod i u nehotičnom poluglasnom ili glasnom izgovaranju. Kad dakle neko lice ima da samo ili po dogovoru zamisli

neki nalog, koji će eksperimentator da izvrši, onda je velika mogućnost, da će ili ono lice samo ili nazočni članovi društva, odnosno publika, držanjem svojim, kretnjama nehotice dati makar kaki znak, po kojem će moći naslutiti stvar, o kojoj se radi, pravac, kojim treba da ide, gdje treba da stane i sl. Uzbudjenost i očekivanje još neizvjesnoga uspjeha čini, da učesnici pokusa, kako ono lice tako i ostalo društvo, i nehotice na čas bace pogled na odredjenu stranu, što će vješt eksperimentator po domišljatosti ili po sugestivnom djelovanju odmah primjetiti; ima ljudi, kojima samo što na oči ne izadje dogovoreni nalog. Prema tome, da li se eksperimentator približuje mjestu ili se udaljuje od njega, nužno napetost raste odnosno pada, a i s tim su u vezi mnoge nesvijesne izražajne kretnje, koje mogu poslužiti i služe ponajviše kao uputa. Kod pokusa s dodirom radi se još i o nesvijesnim motoričkim inervacijama (trzanjima), o nehotičnom vodjenju ili zaustavljanju eksperimentatora, o promjenama bila i disanja, čim se svim odaje zamišljeni nalog, jer se daje prilika za »egoformno« pogadjanje (po Marbeu), to jest za pogadjanje na osnovi analogije prema sebi. Eksperimentator treba samo da je dovoljno osjetljiv i da pažljivo čita nehotice i nesvijesno mu date znakove, pa će moći izvršiti i vrlo komplicirane radnje. Č i t a n j e m i s l i ponajviše je d a k l e t. zv. m i š i č n o č i t a n j e (Muskellesen), kako je to utvrdio već P r e y e r i C a r p e n t e r, koji su se medju prvima ozbiljno bavili ovom pojavom. Da je tome tako, pokazuje pored drugih ovdje nespominjanih razloga i ta činjenica, da eksperimentatori redovito pogadjaju, ako pogadjaju, samo k o n k r e t n e n a l o g e, t. j. takove, koji se odnose na stvari i čine, dok naprotiv vrlo rijetko, i to samo slučajno pogadjaju a p s t r a k t n e m i s l i na pr. ako bi se tražilo, da pogode riječ, broj, ime i sl. U koliko se dakle u navedenim slučajevima radi o »prenošenju misli« sa strane nalagatelja (agenta) na izvršitelja (reagenta), spada ono u krug s u g e s t i v n a u t j e c a n j a odnosno o d g o n e t a n j a nesvijesnih kretnja i znakova. Ima li pored toga i pravo prenošenje misli (t. zv. mentalna sugestija) i da li se i ova ima svesti na nehotično odavanje znakova, kako misle L e h m a n n, H a n s e n, D e s s o i r i dr., vidjet će se kasnije, kad bude govora o t e l e p a t i j i.

10. Podsvijesni procesi ne zbivaju se samo na momente niti samo časovito ulaze u tok svijesnih radnja,

nego se vežu i u zaokružene skupove radnja. Takav skup čine ponajprije pojave razdvojene svijesti.

Normalno je naša svijest monarhički uredjena, to znači, naši se doživljaji okupljaju oko jednoga središta, koje se zove »ja«, odnose se na nj i upravljaju se iz njega. Sredivanje ovo i vezanje u ustrajni, jedinstveni niz doživljavanja ne zbiva se uvijek jednako snažno, odrešito i svijesno, to ovisi snazi koncetracije u pojedinim momentima i o ustaljenosti misaonih i voljnih direktiva u toku dogadjaja, no u glavnome prevladava u svim doživljajima osjećaj, da pripadaju k našemu »ja« i svijest, da je taj »ja« kraj svih promjena stanja jedan te isti. To se zove jedinstvo i istovetnost svijesti.

Ova naporom svijesti (funkcionalno) izgradjena ustavnost duševnoga života nije nepokolebiva, već je podvrgnuta kolebanju i poremetnjama. Dogadja se primjerice, da od mnogih utisaka, koji istodobno nastupaju sa zahtjevom, da ih svijest primi, samo neki njezinu pozornost okupiraju, dok ostali pored nje prolaze, te ih pravo i ne priokupljamo k sebi. Takovi utisci, osobito ako naglo prolaze, često nam se čine, kao da i nijesu sasvim naši, da u njima nemamo potpuna učešća, dogadja se, da smo ne rijetko i u sumnji o tom, jesmo li ih doista doživjeli ili nam se samo pričinilo. Ima doživljaja, o kojima nemamo dovoljno izrazite svijesti, da smo u njima bili angažirani, pa nam se čine upravo strani, gotovo ih ne prepoznajemo kao svoje, ili recimo, ne nalazimo sebe u njima: mi se s grozom odbijamo od misli, koja nam je sunula na pamet, vlastiti glas nam zvuči kao tudj, u držanju ne prepoznajemo sebe, naše vlastito doživljavanje kao da stoji izvan našega »ja« (mi smo, veli se, »izvan sebe«), kao da nas je presvojila neka sila, koja uzurpatorski upravlja našim mislima i činima. Ovakovo ponajviše časovito, naglo i brzo promjenljivo stanje zove se depersonalizacija. A obilježuju ga naročito ova dva momenta, prvo, da se neki doživljaji odvajaju od normalnoga središta i drugo, da ih prati osjećaj stranosti (Fremdheitsgefühl).

Odvajanje (disocijacija) ne nastaje samo otud, što se uslijed ograničena dosega pažnje u ličnu vezu neprivučeni elementi sporedni i krajne svijesti za se razvijaju nego i otud, što dominantna struja ne može apsorbirati sve tendencije, koje joj se nudjaju, pa se rivalne pretenzije u nižem luku ili postrance provlače, kao da ne pripadaju okupljenome društvu: tu se nadje po neki prezreni ili zanemareni doživljaj, koje se za isključenje svoje osvećuje tim, da traži veze, na dnu svijesti, pa se onda s družbom tako sabranom zalijeće na puteve normalna života i uznemiruje njegov saobraćaj. Tu se nadje i koje iz svijesti isključeno, potisnuto stanje n. pr. kad smo zaposleni u izvjesnom pravcu ili nastavljamo neki započeti rad, dok zapravo misli naše kreću drugim smjerom, i mi se najednom zetečemo, da se duševna radnja naša razilazi u d v a s k u p a, u kojima ne možemo jednako učestvovati, biti duhom nazočni, te jedan nužno nekako ispada iz kruga našega »ja«, — a biva i to, da se pored normalnih ustaljenih nizova doživljaja naviještaju novi, drukčiji redovi predodžbi, koje svijest odbija, ali oni su tu i prijete joj razoriti sredjeni tečaj. Osjećaj stranosti (tudjinstva) nastaje u svakom slučaju, gdje doživljaji izmiču utjecaju razuma i volje, ili se udaljuju od uobičajena prilagodjenja na uvjete života.

Lake, prolazne disocijacije (odvajanja), u kojima slabi ili časovito izčezava svijest o l i č n o j p r i p a d n o s t i, t. j. nastaje deperonalizacija, dogadjaju se u momentima labilne svijesti, na pr. u povodu naglih utisaka, koji čine, da se radnja svijesti djelomično ili u cjelini najednom mijenja, da se upravo nazočni sadržaji potiskuju, a novi se nameću, pa nastaje zabuna, a u zabuni se kadgod zbivaju djelovanja, za koja ne možemo pravo preuzeti ličnu odgovornost. Periodične, neredovite, ali češće ponovljene disocijacije javljaju se u slučajevima t. zv. unutrašnjih borba, to jest, kad oprečne težnje obuzmu čovjeka, što bi pjesnik rekao, kao da mu se dvije duše nalaze u grudima. Često se onda dogadja, da čovjek nije »prisutan duhom« pri odredjenom poslu, ili da se i protiv volje očituju tendencije, koje ga oblijeću, i ako se on od njih brani.

11. Spomenute poremetnje i kolebanja redovito se iza kraćega ili duljega vremena smiruju, računajući ovamo i promjene ličnosti, po kojima netko, napose pod utjecajem isprva disociranih stanja, postaje »drugi čovjek«, jer se održaje i kontinuitet s prijašnjim »ja« i samo jedinstvo onoga »ja«. Dogadja se medjutim, da se u povodu disociranih stanja uopće rasklima jedinstvo duševnoga sustava (bića), da se odvojeni doživljaji i tendencije saberu u jedno i da zase satvore posebni lični centar. U jednom te istom biću nastaju tako različni oblici odnošenja doživljaja, različne formacije ličnoga doživljavanja: pored normalna »ja« nastaje jedna ili više sekundarnih ličnosti. Izmedju ovako nastalih ličnosti ponajviše postoje unutrašnje veze, to znači: doživljaji im nijesu medjusobno posve odvojeni; one imadu zajedničkih predodžbi, sjećanja, navika, čuvstava i odluka, a i momenti jedne grupe nijesu nepoznati momentima druge grupe. Rascjepljivanje, koje tako nastaje, nije naprosto mehaničko, nego je raznovrsno grupiranje (disagregacija) stanja pod više središta. Disagregacijom stvorena sekundarna ličnost može se javljati istodobno ili naizmjence s normalnom ličnosti. Neka bolesnica dra. Mortona Princea, koja se opisuje kao biće sa više »ja«, kazivala je, kako je njezina druga ličnost često prisvjesna trećoj. Očito se doživljaji i momenti porazdjeljuju u više nizova, koji se odnose na razna središta. A ne radi se pri tom samo o diobi rada nego o faktičnom rascjepljivanju (Spaltung). U normalnom životu slična su tome stanja velike neodlučnosti i duševnih kriza, u kojima se svijest nalazi pod utjecajem razlaznih struja, čovjek hoće i ne će, teži za nečim i isti se mah bori protiv toga. Ovako raskidano stanje je u vezi s jakim čuvstvenim pobudama. Velike afekcije, osobito teški duševni udarci mogu unutrašnju raskidanost dovesti do preloma, koji vodi k nastanku odvojenih ličnosti. Inače je uzrok disagregacije ponajviše neka patologijska dispozicija, histerička ili seksualna nastranost, pozleda mozga ili duševni pritisak n. pr. sugestivno nametnuta misao, oko koje se grupiraju druga razmišljanja, čuvstva, odluke, pa i druga svijest. Na sugestivnoj osnovi, bez patoloških

uzroka, nastaje disagregacija u snu, gdje uslijed popuštanja redovnih smjernica i normalne stege jedinstvo svijesti slabi, pa se naše »ja« često i potpuno izmjenjuje mi postajemo ličnost s osjećajima, mislima, raspoloženjima i odlukama, koje su nam inače vrlo daleko ili posve strane. Često je to odraz atavističkih ostataka, prigušenih instinkta i dispozicija. Uz izvjesne živčane dispozicije s manje ili više patologijskim oznakama, a pod jakim sugestivnim utjecajem razvija se sekundarna ličnost u hipnozi i u transu. Disagregacija na patološkoj bazi osnov je i u stanju obuzetosti (Besessenheit).

Disagregacija nastupa gdjekada neočekivano, bez vidljiva razloga, traje neko vrijeme i iščezava ili se ponavlja u više navrata izmjenjujući se s normalnim stanjem. Normalna ličnost kadgod ništa ne zna za sekundarnu i obrnuto. Poznat je slučaj nekoga Anselma Bournea, koji je u povodu sunčanice od bezbošca postao propovjednikom neke nove nauke. I tako je jednoga dana iščezao iz svojega zavičaja, i pod imenom Brown otvorio dućan u drugom udaljenom mjestu. Prijašnjega se života nije sjećao. Živio je povučeno, a izlazio bi samo na polazak u crkvu. Tri mjeseca iza toga dogodilo se, da se naglo probudio od pucnjave i od toga časa vratila mu se normalna svijest. Onda opet nije znao, gdje se nalazi, okolina mu je bila tudja, i čudio se da ga ljudi zovu Brown, a ne Bourne. Disagregacija znade biti u vezi s potpunom promjenom ličnosti u držanju i karakteru. Neka bolesna djevojka promijenila se odjednom u brbljavo lice, koje je govorilo tudjim jezikom. Spomenuti dr. Morton Prince našao je kod gospojice Beauchamp četiri ličnosti. Jedna od tih, po imenu Sally isticala se zlobom, prema svojoj normalnoj ozbiljnoj i dobroćudnoj ličnosti, pisala joj je pogrdna pisma, slala joj je u poštanskim omotima zmije i pauke, da je ova dobivala histerične napadaje. I znanje je njihovo bilo različno; normalna ličnost znala je francuski i stenografiju, Sally toga nije znala, ali su joj zato bile poznate mnoge stvari iz života normalne ličnosti, kojih ona nije poznavala. Treća se ličnost javljala u hipnozi normalne ličnosti, a bila je po karakteru neka sredina izmedju ove i jedne četvrte

ličnosti. One bi se izmjenjivale, ali bi znale i istodobno nastupiti, te bi po razlici karaktera stajale medjusobno u svadji i oštro se kritizirale. Iza dulje vremena pošlo je za rukom pomoću hipnoze složiti ih u jednoj kompromisnoj ličnosti. O nekom mladom pastoru, po imenu Hanna, koji se padom s kola ozlijedio na glavi, zna se, da je nakon nesvjestice i kratkotrajna bjesnila u potpunom smislu postao malo dijete. Ne samo da se nije ničega sjećao, nego nije znao ni govoriti ni spoznavati, nije imao svijesti o vremenu i prostoru, ni kretnja nije nikakovih znao, jedino je na kretnje svraćao pogled i raspoznavao tudje i svoje kretnje. Hanna počeo je kao malo dijete iznova učiti, dakako brže i bolje. U petom tjednu moglo se konstatirati sjećanje. U snu su mu više puta pali na um prizori i imena iz prijašnjega doba, ali on ih u tadašnjem stanju nije razumio. Jednoga se jutra našao sasvim u posjedu svojega znanja i iskustava, ali je zato posljednjih šest tjedana od onoga pada do toga dana posve iščezlo iz pameti. Nakon tričetvrti sata zaspao je ponovo, probudio se iza više sati, ali opet u onom djetinjskom stanju. Od toga vremena redovito su se mijenjala oba stanja, normalno i sekundarno: prvo je iza kratkoga autosomnambulizma prelazilo u drugo, drugo nakon prirodna sna u prvo. Liječnici su se mučili, da uklone onaj nepovoljni sommambulizam, na posljetku nastupila je kriza, i obadvije su se ličnosti spojile, te je Hanna iza toga raspolagao sjećanjem i sposobnostima obadviju svojih perioda.

Kako se već iz navedenih primjera vidi, može rascjepljivanje s vremenom samo od sebe prestati ili se sugestijom, napose u hipnozi, ukloniti. Stapanje razdvojene ličnosti u jednu očito govori protiv nazora, da možda neko drugo b i ć e (duh, bijes, demon. i sl.), ulazi u čovjeka. Rascjepljivanje se dade potpuno razumjeti iz funkcionalnoga (na radu osnovanoga) grupiranja svijesti kao pojava, koja nastaje tim, da disocirana stanja i tendencije zadobivaju karakter ličnosti. Prema onome, što se znade o podsvijesti, nije nimalo čudno, ako se pri tom pokažu i neobične tvorevine. Ne samo da duševna radnja nailazi na skrovite misli nego se u sekundarnoj ličnosti okupljena

znanja i vještine znadu do velikoga savršenstva razviti, prikazati se kao potpuno i cjelovito predstavljena bića s odredjenim osobinama, nastupanjem i držanjem, primjerenom pozom, načinom govora; često je u toj ličnosti potpuno razvijeno mišljenje, s mnogo unutrašnje logike i vjerojatnosti, gdjekada se ističe posebnim za čudo vješto složenim pismom ili govorom, a sve je to skladno, organički složeno kao po najboljoj glumačkoj režiji. Kolikogod sve to čini neobični utisak, ključ tajne takovih dogadjaja leži u dubini podsvijesti, koja je neiscrpiva u produkciji svojoj.

12. Na disocijaciji osnivaju se i djelovanja, koja se zovu a u t o m a t i z m i. U krugu normalnoga dogadjanja odgovaraju im procesi, koji su isprva bili svijesno izvedeni, ali su se, napose uslijed vježbe i navike, s vremenom mehanizirali, pa se onda samo početak njihov i svršetak svijesno odredjuje. Kad n. pr. od kuće krenemo prema nekom cilju, naš se hod, iza svijesne odluke, vrši bez sudjelovanja svijesti, mi idemo prema cilju, uklanjamo se zaprekama, skrećemo lijevo ili desno prema potrebi, prelazimo preko ceste, a medjutim razmišljamo ili razgovaramo o sasvim drugim stvarima. Odvajajući u sporednu struju, gdje se automatski vrše, mnoge radnje ne okupiraju svijest i ostavljaju njezinu i onako ograničenu energiju slobodnu za druga zanimanja. Biva, da istodobno na svijest navale mnogi zahtjevi, pa se onda neki od njih po prilagodjenju na uvjete života mimo glavne struje obavljaju bez svijesti. Slično biva i onda, kad nas za čitanja salete druge misli ili brige, ali mi i dalje čitamo, i ako nam u takovu slučaju ono, što smo čitali, obično nije posve izrazito, suvislo i razumljivo. No ima momenata u dnevnom životu, gdje — naročito u času razdražljivosti, pokolebane svijesti, histerične uzbudjenosti, u času raspadanja svijesti i sl. — podsvijesna djelovanja i utisci s kraja, koji ne ulaze u uži krug pažnje, izbijaju na javu i očituju se kao s a m o s t a l n i, m i m o s v i j e s t i i z v r š e n i p r o c e s i. Ovakova stanja zovemo automatizmima, a ima ih dvije vrsti: s e n z o r i č k i h i m o t o r i č k i h.

Senzorički automatizmi nastaju otud, što svaka pomisao, ako je sama sebi prepuštena, nastoji da se prikaže kao osjetna slika, t. j. prelazi u halucinaciju. Dogodi li se dakle, da snaga i koncentracija svijesti popusti, te podsvijesne tedencije izbijaju na površinu, one će odvojene od svijesne struje nastupiti kao same od sebe (automatski), a poprimit će i karakter senzacija (osjeta), pa će izgledati kao realni utisci. Vješta lica mogu i umjetnim načinom izazvati ovakove pojave, ako nepomično gledaju u predmete svijetle površine. U tu se svrhu ponajviše upotrebljavaju kristali, ali joj mogu poslužiti i drugi predmeti (zrcalo, površina vode, glatke kovine n. pr. poklopac ure, staklene kugle), što odrazuju svijetlo, te omogućuju, da se u njima ili pomoću njih ukažu slike, likovi, znakovi, ljudske i životinjske prikaze, krajevi, prizori, dogadjaji. Prislanjanjem školjke ili sličnih predmeta uz uho mogu se dobiti šumovi, glasovi, riječi. Akustički se utisci često i bez toga javljaju uz optičke varke n. pr. uz vizije u kristalu. Pojava je odavna poznata.

13. Za istraživanje najzgodniji su kristali, jer najlakše daju i najizrazitije vizije. O načinu, kako se vizije dobivaju, veli gospodjica A. (po Myersu): ja se s kristalom stavim u tamni kut sobe ili ga pokrijem crnim pokrivalom tako, te samo mali dio ostane nepokriven, ili ako je kristal malen, uzmem ga u ruke i gledam u nj; isto tako mogu i u tmini vidjeti. Po iskazu gospodje Verrall potrebno je slabo svijetlo, da se pojave vizije; u opreci s gospodjicom A. ona je polučila uspjeh i kraj jasnoga svijetla, ali nikada u potpunoj tami. Vrlo lijepe pokuse i opažanja zabilježila je gospodjica A. Goodrich-Freer. Vizije se javljaju gdjekada odmah, drugda opet istom onda, kad se oko umori. Isto tako se slike pojavljuju mahom potpuno ili se po malo razvijaju, najprije kao tračak svijetla ili kao oblačić na površini kristala, a iz tog se tračka ili oblačića onda obrazuju oblici i prikaze. Karakter slike, čini se, nije ovisan o obliku kristala, slike su jednom žive predodžbe u svijesti, u izrazitom ili sanjarski maglovitom obliku, drugda su vidjenja u kristalu, koja u tom slučaju kadgod imadu

realni karakter, dadu se povećati, a dogadja se, da se na njima vide i pojave kontrasta, t. j. da se najprije ukažu u jednoj boji, a onda se preliju u oprečnu (kontrarnu).

Po sadržaju s l i k e s u v r l o r a z l i č n e p s i h o l o g i j s k e p r o v e n i j e n c i j e. Često se vidi u kristalu ono, što se i ne znajući (nesvijesno) želi, te se istom onda, kad se iznese, prepoznaje kao vlastita želja. Obično se oko želja razigra fantazija, kao u djeteta, koje u igri razvija bujne slike prema raspoloženju i željenju. I nesvijesne brige, boli, potrebe i sl. predočuju se u slikama. Vide se znanci u nevolji, prijatelji ili rodjaci na bolesničkoj postelji ili na samrti, jednom riječi: n e s v i j e s n a s e s u b j e k t i v n a s t a n j a o b j e k t i v i r a j u. Pri tom se dogadja, da se mnogo, što je samo nepotpuno spoznato, naslućeno ili što se kao trzaj rodilo u duši, obrazuje i razvija u slici. Nesvijesno djelovanje znade ovakva stanja razviti, preraditi, fantastično iskititi, simbolički zaodjeti i podati im one čudesne likove i prikaze, koje nas poput sanja iznenadjuju svojom neobičnošću.

Najveći dio i pretežiti sadržaj vizija potječe od uspomena. Pojave hipermnezije pri tom su vrlo obične: vide se krajevi i predmeti, koji su davno, možda i u najranijoj mladosti bili opaženi. Više puta je samo površni pogled ostavio trag u duši, koja se u slici obnavlja, vjerno ili fantazijom preradjen, n. pr. slučajno opažena slika u knjizi, slučajno zapažena riječ, prizor i sl. Gospodjica G o o d r i c h-F r e e r je jednom iz nepažnje uništila neki list, a da si nije zabilježila adrese dopisnika. Znala je samo grofoviju, a imena grada sjetila se tražeći na zemljovidu, o imenu kuće odnosno ulice nije imala nikakova spomena. U neprilici posluži se kristalom, koji joj je ubrzo pružio u sivim slovima na bijeloj podlozi riječi: Hibbs House. Ne znajući si drugačije pomoći upravila je onda pismo na dobivenu adresu i dobila je za nekoliko dana odgovor na bijelom papiru s natpisom »Hibbs House« u sivim slovima. Očito je ona taj natpis već prije jednom nesvijesno zapazila i sada pomoću kristala dozvala u pamet, i to ne samo kao spomen-sliku nego i kao halucinatornu viziju. I svijesno zapaženi utisci mogu

gotovo iščeznuti iz svijesti, kao da ih nikada nijesmo doživjeli. Gledanjem u kristal mogu se onda takovi utisci obnoviti. Zanimljiv je i slijedeći slučaj. Jednoga je dana spomenuta dama uzela kristal u ruke s nakanom, da bi u njem vidjela slova, što joj se dotada još nije dogodilo. Iza kratkoga motrenja ukaže joj se doista nešto, što je bilo nalik na novinsku obavijest i to onakovu, kako dolaze u prvom stupcu londoskoga »Timesa«. Obavijest javljala je smrt neke gospodje, koja je negda često bila u krugu gospodje Goodrich-Freer, te se mora pretpostavljati, da bi je obavijest, da ju je čitala, morala zanimati i ostati joj u pameti. Gospodjica je svoju viziju pripovjedila kod zajutarka, dodajući, da o pokojnici već mjesece nije ništa čula, šta bi bilo moglo izazvati njezinu halucinaciju. Medjutim je ona posve zaboravila, da je dan prije bila u gospodje Henrya Sidgwicka, i tu imala u ruci prvi list »Timesa«, ali je bila prekinuta, prije nego je navodno dospjela da svijesno pročita navedenu obavijest, koja je u listu bila upravo onako otisnuta, kako ju je gospodjica vidjela u kristalu. Nije isključena mogućnost, da je gospodjica znala i posve zaboravila ono, što je čitala i pomoću kristala se dosjetila, no moguće je i to, da je kristalom obnovljeni utisak bio nesvijesno primljen. Na svaki način stvar nalazi svoje prirodno tumačenje. Obnavljanje utisaka i doživljaja na ovaj način u mnogom pogledu se povodi za zakonima a s o c i j a c i j e, što vladaju u normalnoj svijesti, ali je često vjernije nego samo pamćenje njihovo, drugda je opat fantazijom iskićeno i zavijeno u simboličke izraze i prikaze. Gospodjica Goodrich-Freer zabilježila je o tom ovaj značajni slučaj. Tražeći uzalud medju svojim papirima neki liječnički recept, mislila je već, da ga je slučajno uništila, i pustila je stvar na miru. Malo vremena iza toga ukazao joj se u kristalu papir, na kojem je bio napisan traženi recept, ali točnijim promatranjem primjetila je, da recept nije bio pisan u liječničkom rukopisu, nego u rukopisu neke prijateljice. I doista je — slijedeći uputu vizije, koja joj se po iskustvu činila, da nešto znači — medju pismima one svoje prijateljice našla izgubljeni recept. Navedeni slučaj pokazuje, kako se gledanje u kristalu može upo-

trebiti kao sredstvo, da se zaboravljene stvari dozovu u pamet. Po svjedočanstvu gospodje Verrall u takovom slučaju često nastaju samo spomenslike u duhu, a ne nastaju uvijek halucinatorne vizije. Pokusi gospodje Verrall pokazuju, da se senzorni automatizam izazvan gledanjem u kristal može združiti (asocirati) i s drugim podsvijesnim djelovanjima. Ona je sama želeći doznati, tko je zametnuo njezine škare, vidjela u kristalu napisano ime, dok je istodobno desnom rukom sama pisala to ime, istodobno je dakle oko i ruka, kako veli Hyslop, radila na otkriću jedne te iste činjenice. Vrijedno je istaknuti i ovo opažanje gospodje Verrall, da se nesvijesni krug ne odaziva uvijek našim zahtijevima. K a d s e b a š n j e š t o o d r e d j e n o t r a ž i, d o g a d j a s e, d a s e u p r a v o p r o t i v n o i l i s a s v i m r a z l i č n o u k a ž e. Ova je činjenica važna za p s i h o l o g i j u p r e v a r e; podsvijesno djelovanje hirovito je i nestašno, a u ozbiljnom zanimanju može se lako pričiniti i prevarljivim, ma i ne bilo to s namjerom.

14. Djelovanje kristala srodno je s u g e s t i b i l n o s t i, što u snu i hipnozi glavnu ulogu igra, a sastoji se u tom da se gledanjem u kristal veže svijest i tako ona, koja je navikla na promjenu, fiksiranjem oslabi. Tim se omogućuje, da podsvijesna stanja dodju do riječi. Kraj oslabljene snage i koncentraciji svijesti, koja normalno pritište podsvijesna stanja ili povisuje uvjete opažanja, mogu se i slabiji utisci istaknuti. Razriješena kontrola svijesti dopušta onda i nastanak fantastičnih tvorba, jače isticanje slutnje, nesvijesno anticipiranje dogadjaja, te i gledanje u kristal stoji u vezi s pojavama v i d o v i t o s t i i t e l e p a t i j e, to više, što dobivene slike po v i z i o n a r n o m karakteru svojem, po s i m b o l i č k o m odijelu, po iznenadnom otkrivanju neslućenih spoznaja često čine utisak objavljenja, utjecaja viših sila. Stoga je to gledanje od vajkada bilo važno sredstvo mantike, gatanja i proricanja.

Gospodjica Goodrich-Freer, koja se sustavno bavila pojavama ove vrsti, pa i historijom proricanja na osnovi njih, ustanovila je, da su se upotrebljavale ove glavne metode: 1. H i d r o m a n t i j a, to je proricanje gledanjem u vodu, ponajviše izvore,

kakovih je bilo uz proročišta; priča kazuje, da je i kralj Numa u izvoru vidio budućnost Rima. 2. L e k a n o m a n t i j a, gatanje iz zdjelice (grčki lekanon) napunjene vodom ili vinom i uljem. 3. G a s t r o m a n t i j a, gatanje iz vrča, kojega se srednji dio zvao trbuhom (gaster), otkud i naziv proricanja; po knjigama Mojsijevim, Josip je iz vrča proricao. 4. K a t o p t r o m a n t i j a, gatanje iz zrcala; po Varonu potječe iz Perzije, u priči se spominje pod imenom »čarobna zrcala«, a kad se kao na pr. u priči o Snjeguljici veli, da ono i govori, onda se tim označuje očito odavna opažena činjenica, da se uz vizije javljaju i akustičke halucinacije. 5. O n i h o m a n t i j a, to jest gatanja iz nokata (onyhes) neokaljana mladića; nokti bi se uljem namazali i začadjili, prema suncu okrenuli, pa bi se u refleksu (odrazu) zraka prepoznavali likovi i slike. 6. K r i s t a l o m a n t i j a. Pojedine od tih metoda i danas se gdjegdje upotrebljavaju.

Gatanje ove vrsti vrlo je staro. Slučajeve, gdje se ono navodno ispunilo, spominju Plinije, Apulej, Varo. I Augustin se bavi njim. Toma Akvinski drži pojave dobivene spomenutim promatranjem za djelo djavolsko. Srednji je vijek stoga na nj stavio anatemu, ali se operiranje s vizijama nastavilo i u kasnija stoljeća, ma da je prosvijetljeniji duh u savjetovanju »čarobna zrcala« nazrijevao isto tako praznovjerni čin kao i u ostalim načinima mantike. Sama činjenica, da se spomenutim sredstvima dobivaju neke vizije, nije se dakako mogla poricati. Prvi se istraživanjem ove pojave bavio John Dee (1527.—1608.). Neki se podaci o njoj nalaze u francuskog pjesnika Boissarda, jedan slučaj s predvidjanjem zabilježio je Saint-Simon. Pravom proučavanju pristupilo se tek u novije vrijeme, te najbolji pokusi i opažanja o tom potječu od već spomenute gospodjice A. G o o d r i c h-F r e e r, koja je i sama imala vizije, pa je sustavnim radom i pouzdanim opisivanjem prikupila obilnu gradju. Uz podatke gospodje Verral i gospodjice A. u Myersovoj radnji o podsvijesti ona je gradja najviše osvijetlila pojave gledanja u kristal i doprinijela tome, da se mistični karakter njihov svede na mogućnosti paranormalnih procesa.

15. Medju senzoričke automatizme spada i dvostruka prikaza (Doppelgänger, double). U slučaju, kad čovjek sam sebe vidi pred sobom, ili kraj sebe, ona nije ništa drugo nego halucinatorno objektiviranje predodžbe o samome sebi. Uzrokom joj je tada ponajviše neka fiziološka poremetnja. Živčano bolesna gospodja neka imala

je d v o s t r u k o osjećanje, te joj se činilo, da dvije desne noge pomiče. I duševno uzbudjenje može dovesti do takova podvostručenja predodžbe o sebi. Goethe po vlastitoj izjavi jednom je u velikoj uzbudjenosti sebe vidio sebi u susret jašući, a Maupassant očito već nagrižen kasnijom bolesti vidio je sebe uza stol sjedeći u običnom položaju.

Ukazuje li se netko u dvostrukom liku, na dva mjesta u isto vrijeme, onda je — ako se isključe slučajevi kriva prepoznavanja ili kriva odredjivanja vremena — i to pojava halucinatorne vizije, koja često nastaje pod autosugestijom, od žive želje, zabrinutosti, straha i slična raspoloženja. Neki slučajevi navodno govore za telepatsko izazivanje učešća, odnosno interesa, što vodi k nastanku one vizije. Ukazuje li se dvostruka pojava istodobno uz neko lice tako, da je drugi vide, onda je, u koliko se ne bi radilo o eventualnoj sugestivnoj obmani, dakle u koliko bi imalo objektivni neki osnov, to pojava, koja bi spadala u područje materijalizacija. Znamenit je slučaj, koji se po H. Durvilleu odnosi na gospodjicu Emiliju Sagee, koja se navodno pokazivala učenicama u pravom liku i ujedno kao druga prikaza n. pr. tako, da je ona pisala na ploči, a njezina prikaza je kraj nje izvodila iste kretnje — ili ona je sjedila u stolcu, a prikaza njezina stajala iza nje. Navode se i primjeri, gdje je prikaza radila drugo nego pravi lik. Stvar je vrlo problematična.

16. M o t o r i č k i a u t o m a t i z m i odvojeni su procesi, koji se očituju u kretnjama n. pr. u izražaju i držanju, u pismu i govoru. Ishodište im je u svojstvu duševnih stanja, da traže izražaj. Ne samo čuvstva nego i opažanje podražaja, pa onda i misaoni (»duševni« što se zove) rad očituje se u izrazu i držanju, a vrlo često sva ta stanja prelaze u k r e t n j e d j e l o v a n j a. Od najranijih dana razvijaju se u nama ovakova djelovanja, te čine upravo reći m e h a n i č k u p o d l o g u kasnije razvitoga svijesno voljnoga rada. a po prilagodjenju, navici i vježbi obavljaju se pomoću njih mnoge radnje tako, da se njima rasterećuje pažnja i namjerno upravljanje. Na

njima se osniva sva okretnost u životu, vještina i dotjeranost rada, jer bi naprosto bilo nemoguće, kad bismo sve naše kretnje morali uvijek pratiti i svijesno udešavati. Djelovanje ove vrsti zovemo i d e o m o t o r i č k i m. Osobito predodžbe, koje se odnose na kretanje, pokazuju jaku tendenciju, da predju u same kretnje. O tom se može svak uvjeriti ovim jednostavnim pokusom: Nit s malom kuglicom na kraju dade se nekome licu, da je mirno drži sa dva prsta i stupimo li pred to lice, te rukom krećući u krugu u njem izazovemo predodžbu o kretanju i k tome dodamo, da će se kuglica u krugu vrtjeti, opazit ćemo doskora, da se to doista zbiva, jer je ono lice u povodu predodžbe nehotice i neopazice počelo trzati nit tako, da se kuglica stala kretati u krugu. Ako sada zaustavimo kuglicu, pa ravno pred licem činimo kretnju s desna na lijevo i natrag, onda će se kuglica početi amo tamo zibati. No ne samo predodžbe o kretnjama nego i druge, ako su impulzivne ili u zgodnom momentu, mogu preći u izražajno kretanje. Poznata je stvar, da se i kraj tihoga čitanja u govornom organu vrše sitne kretnje, a u stanovitom momentu mogu one preći i u glasno izgovaranje. I kaogod što ljudi često i nehotice »glasno misle«, tako se i nehotice odaju migom, trzanjem, izrazom, držanjem. usklikom i sličnim znacima. Poznato je i to, kako nagli potresi i jako uzbudjenje živo utječu na očitovanje u kretnjama. Isto tako sugestija i autosugestija alterira čitavo naše držanje i očitovanje. Strah i duševni nemir čine koga toga razgovorljivim, kao da bi htio zaglušiti prijeteći mu glas prilika. U uzbudjenju mnogi se smuti, te i ne zna što radi, neprestano hvata za stvari ili vrši nesmotrene čine ili lomata oko sebe, a tim se još više uznemiruje. Respekt pred odličnim licem ili dostojnošću mjesta i čina odredjuje naše držanje, a samosvijest odredjuje nastup, pozu, gledanje i izraz. M o t o r i č k i a u t o m a t i z m i z a p r a v o s u s a m o n a s t a v a k o v i h p o j a v a u nastranim mimonormalnim oblicima. Disocijacija u povodu fiziologijskih i psihologijskih uzroka stvara ponajviše neobično stanje, koje traži i neobični izražaj. Poput senzoričkih imadu i motorički automatizmi sva obilježja podsvijesne radnje: slučajnost i hirovitost,

čudnovatost kombinacije, bizarnost forme, vještačke, često u stilu provedene kretnje i držanje pored normalno izvedenih radnja i očitovanja. Po smislu pak podjednako iznose besmisleno i razumno, trivijalno i ženijalno, istini prilično i varavo, ozbiljno u držanju i izrazu kao i neozbiljne igrarije i neslane šale, djetinjasto ludo ponašanje i šaranje kao i umno složeno pismo i govor ili jedinstveno nastupanje potpune ličnosti.

17. Na izvanrednom opažanju i pamćenju, u nevjerojatnoj stiličkoj dotjeranosti i savršenom glumačkom (mimetskom) uživljavanju osnivaju se u velikoj mjeri stanja t. zv. lične transformacije i inkarnacije; n. pr. kad Helena Smith u transu predstavlja Mariju Antoinettu. To treba vidjeti, veli Flournoy, kako savršena je kraljevska uloga njezina: čar, elegancija, odlučnost, majestičnost u držanju i gesti, pravo držanje kraljice; kako se fine nijanse izražaja, kakova šarmantna ljubežljivost i dostojanstvena milostivost, kakova ravnodušnost i poništujući prezir odrazuju se u fizionomiji i držanju kod defileja prividjenih dvorjanika; kako rukama igra s rupčićem i drugim fiktivnim priborom, s lepezom, lornjetom, bočicom mirisave tekućine, kako prima poklone (reverence) i kako se umiljatom neusiljenošću kreće, ne zaboravljajući pri zaokretu zamahnuti umišljenu povlaku — sve to ona čini neopisivom prirodnošću i lakoćom. — Stvaralačka snaga podsvijesnih faktora, koja je tu na djelu, graniči već s čudom, no ako se u obzir uzme silna promjena duševnosti, koja nastaje u povodu disocijacije, i ako se pomisli, što sve može kraj otvorenih vrela duševna bivanja da učini neobično pamćenje, igra fantazije, sugestija i halucinacija, onda se i pojave lične transformacije i inkarnacije oslobadjaju od mistična značenja i približuju prirodnom shvaćanju.

Medju pojave motoričkoga automatizma spada i somnabulizam, koji je i dobio ime po jednoj vrsti kretnja, te znači najprije pojavu hodanja u snu (od latinskih riječi somnus, »san« i ambulo, »hodam«, »šećem«), a onda i sve druge motoričke reakcije u svezi s naročitom promjenom stanja svijesti u snu. Ovamo spada i stanje opsjednuća po svojoj motoričkoj

strani, gdje disagregacija duševnih stanja i nastanak sekundarne ličnosti dovodi do neprisebna ponašanja i neobičnih kretnja, do grčevita svijanja udova i držanja tijela, koje u vidu sugestije lako poprima izgled nadnormalna, prirodnoj zakonitosti neprimjerena načina, n. pr. kao da opsjednuto lice slobodno lebdi u zraku ili da se protiv zakona ravnoteže drži u neobičnom položaju. Motorička strana somnambulizma i opsjednuća ima svoj glavni osnov u histeričkoj razdražljivosti, koja vodi do prisilnih stanja (Zwangszustände), kadgod grčevita tipa. Nesretne vještice, nekoć progonjene kao orudje »nečastivoga«, bile su zapravo žrtve svojega bolesnoga stanja, koje ih je tjeralo na somnambulizam ili na izvansebno držanje. Vještina mnogih vračara i čarobnjaka sastojala se zapravo u tom, da su osim sugestivna utjecaja svakojakim biljnim otrovima, (»čarobnim« mastima ili pićem) djelovali na promjenu svijesti, kao što se poznatim otrovima (alkoholom, eterom, kloroformom, opijem, i dr.) može poremetiti svijest. Somnambulna i opsjednuću srodna stanja osnovi su i mnogim medijalnim pojavama.

18. Najjednostavniji oblik motoričkoga automatizma je micanje stola, pojava poznata iz spiritičkih seanca. Disociranju sklono lice samo ili u krugu s drugima lagano drži ruku na stolu. Za neko vrijeme stol se počinje naginjati, te dižući se i padajući daje udarce, koji se onda kao znakovi mogu sastavljati za dobivanje vijesti.

Pored ovoga »tiptologijskoga« saopćivanja osobito veliku ulogu u medijalnim komunikacijama igra t. zv. automatsko pisanje.

Automatsko pisanje nastaje tako, da se podesno lice prepusti ili voljom spremi, odluči na neobično bilježenje, pa u tu svrhu uzme pisaljku u ruke, mirno je drži uz laki pritisak na papir, a medjutim se prepušta drugim mislima, razgovara o svemu, što može odvratiti pažnju od samoga pisanja. U povoljnu slučaju s vremenom će, kraj ustrpljivosti i predanosti, ruka sama od sebe početi da se miče. U tu se svrhu upotrebljava i t. zv. planchetta, mali tronog, kojemu se jedna noga dolje svršava s pisaljkom. Položi li se ruka na taj tronožić, on će se za kratko vrijeme početi micati, a pisaljkom opremljena noga ostavljati će

trag, t. j. bilježiti znakove. Obično biva, da se proces pisanja počinje s drhtanjem, onda prelazi u črčkanje bez reda, pomalo se javljaju neki još neodredjeni znakovi, ponavljanje nekoga poteza, oblika ili slova, onda besmislene kombinacije slova, zatim riječi sa smislom, rečenice isprekidane ili bez veze, i napokon zaokruženi misaoni sadržaji, čak i zamršene operacije n. pr. izvodjenje računskih zadataka i sl. Razvoj pisma ne teče ni kod svih individua ni u svako doba jednako. Neka lica od početne faze brzo prelaze do razvitijega stupnja, preskakujući pojedine od spomenutih faza, no u nezgodnom momentu i ona ostanu kod početnih kretnja i ne mogu dalje. I stupanj savršenstva izvedene radnje vrlo je različan. Koji tako pišu, obično imadu osjećaj, da to pisanje ne potječe od njih, nego od neke strane ruke, kojoj je njihova ruka podvrgnuta, a i sadržaj pisanja leži ponajviše izvan njihovi svijesti, oni ne znadu, što pišu, zabavljaju se za vrijeme pisanja drugim mislima, i to ih ne smeta. Ima slučajeva, gdje je vješto lice pisalo istodobno s obadvije ruke, i to svakom rukom nešto drugo. Taj se proces može izvesti i u budnom stanju. To se često dogadja u spiritističkim seansama u svrhu, da se dobiju »saopćenja duhova«. U hipnotičkom snu i u transu pojava se mnogo pregnantnije očituje.

A. Binet je ustanovio, da se jednom započeta kretnja mehanički sama od sebe nastavlja. Pokusi u tu svrhu obavljeni sastojali su se u tom: Pokusnik bio je upućen da se zamisli u neki posao, n. pr. računanje »na pamet«, a eksperimentator bi onda uzeo ruku pokusnikovu, lagano je vodio i onda pustio. Isprva su se pokusnici nehotice opirali kretanju ruke ili bi se u poslu zbunili, no pošto je uspjelo ukloniti onaj otpor odnosno smetnju, pokazalo se, da ruka jednom pokrenuta i lagano puštena samo ponavlja izvršenu kretnju. Na toj se eto činjenici uglavnom osniva automatsko pisanje. Poticaj mu dolazi od probudjenih podsvijesnih tendencija. Razvitak samoga pisma zavisi o snazi i sredjenosti podsvijesnoga stanja. Ima dakako slučajeva, kad uopće ne dolazi do rezultata, a dodje li do njega, pismo je često neizrazito, riječi su neispisane ili na kraju prelaze u šaranje

kao da su nervozno pisane, drugda je opet potez siguran. slova pravilna i potpuno izvedena. Rukopis nalikuje većinom na vlastito pismo, ali se dogadjaju i slučajevi strana rukopisa, a gdjekada nastaje i novi načini pisanja, n. pr. izmišljeni alfabeti. Mediji često pišu natraške ili u zrcalnom pismu, što upućuje na utjecaj optičkih slika, a biva, da se i drže tako, te pred sebe gledaju, kao da prepisuju. Mnogi slučajevi neobična pisma dadu se svesti na hipermneziju. Glasoviti pismeni medij, Helena Smith, potpisao se jednoga dana imenom i rukopisom nekoga župnika, koji je početkom 19. vijeka živio u nekom selu u Savoji. Istraživanje je pokazalo, da je rukopis toga župnika Heleni Smith vrlo vjerojatno došao na oči i da je automatsko pisanje zapravo obnavljanje zaboravljena utiska. To isto vrijedi za drugi slučaj, gdje je H. Smith automatski iznijela nepoznato pismo; pokazalo se naime, da je to kopija posvete u arapskom pismu, s kojom je neki ženevski liječnik svoju knjigu »En Cabylie« prijateljima poslao, a H. Smith je knjigu, i ako je bila rijetka, vjerojatno vidjela. I ono, što je H. Smith pisala kao Cagliostro, može se prepoznati kao iskrivljeni njezin rukopis. Sugestija će dakako često naći sličnost i ondje, gdje je nema, što je uzrokom da se često postavljaju neosnovane veze. Neobični načini pisanja, koji se javljaju, imadu svoj osnov u već spomenutoj činjenici, da odvojeni procesi rado traže osobit način izražavanja. Sugestija i autosugestija i u običnom životu vode k promjeni držanja, a u disociranoj sferi, gdje je sugestibilnost očito potencirana i igra njezinih sila sasvim drugačije organizirana, neobični je način posve primjeren stanju. I kaogod što djeca u igri pod utjecajem fantazije, smišljaju načine, oblike, poze i sve drugo, tako i u automatskom pisanju dolazi do izražaja fantazijska kombinacija. Znakovi tako stvoreni često su vrlo primitivni, kao u djece ili divljaka, ali su gdjekad i vrlo vješto i komplicirano udešeni, te upućuju na golemu organizatornu sposobnost podsvijesti.

Sadržaj automatskih pismenih saopćenja, vrlo je često besmislen, sastojeći se od pusta ponavljanja slogova ili riječi, često pun izvrnutih ili skovanih a rimo-

vanih riječi, kao djeca što čine u šali ili rugajući se, drugda je opet pun svakojako nabacanih izraza, upletenih stranih riječi bez reda i bez veze, kako već slučajno vrijenje reproduktivnih motiva i raspuštena igra fantazije iznese na svijetlo, no biva da je sadržaj suvisao, sa smislom, ali u većini slučajeva ipak priprost, naivan, bez osobita duha. Vijesti »iz drugoga svijeta«, budući da su dobivene ponajviše od medija prosječne ili niske naobrazbe, većinom su vrlo plitke, svakidašnje, općenite, te najmanje, upravo ništa ne kazuju o onome, što bi s onu stranu bilo najzanimljivije čuti, a kreću se oko stvari, koje su i u ovome svijetu vrlo obične. Sve ovo vrijedi i za obavijesti dobivene »micanjem stola«. Ni Aksakov se ne može oteti priznanju, da je za spiritističku hipotezu vrlo fatalno to, što su »saopćenja duhova« ovako plitka, i što redovno ne nadmašuju duševni horizont medija. I doista većina dobivenih vijesti, pa i onih, koje nas u prvi mah iznenadjuju, dade se svesti na redovni krug predodžbi pisaoca, ili na paranormalno sjećanje u momentu odvajanja ili na podsvijesnu radnju fantazije. Ni izvanredna djelovanja H. Smith, gospodje Piper, gdje Verrall i dr. u glavnom ne čine izuzetka. Helena Smith se primjerice kao Marija Antoinetta odala tim, što joj engleski govor zanosi na njemački, indijska faza njezina očito stoji pod utjecajem nekih sanskritskih studija, a za govor tobože Marsovih stanovnika utvrdio je Flournoy bez sumnje francusku provenienciju. Neobična, ali ne zar nerazumljiva ostaje stvaralačka snaga podsvijesnih faktora, koji se ističu u začudo vještački složenom umjetnom govoru, i u neobičnoj okretnosti pisanja i govorenja, koja čini utisak, kao da podsvijesna radnja i bez vježbe stvara, što se u normalnom životu samo s vježbom postizava. U koliko saopćenja navedenih medija eventualno pute na druge izvore, bit će o njima kasnije govora.

Osjećaj, da se pisanje vrši kao pod tudjim utjecajem, nastaje po odvrnutoj pažnji i slaboj vezi s dominantnom strujom tako, da se procesi u sporednoj (koordiniranoj) liniji ponajprije za to, jer većinom protječu maglovito, sanjarski, a i što se lako i brzo zaboravljaju,

zbog slabe veze i ne pridružuju pravo ličnosti i ostaju kao izvan nje. Čudno je reći, ali je činjenica, da čovjek često i ne zna, da nešto zna t. j. drži, da mu nešto nije bilo u svijesti, ma da jest bilo, ali jer je slabo zapaženo, ili naglo prošlo, čini se, kao da uopće nije bilo ni malo predmetom naše svijesti. Koji u budnom stanju automatski pišu, izjavljuju kadgod, da im je prije pisanja sadržaj bio pred očima, ali za vrijeme pisanja i na svršetku ne znadu, što su pisali. U drugu ruku i momenti obična života pokazuju slučajeve, gdje stanja prodju, a da u svijesti ne nadju odjeka, te nam se čine, da nijesu naša. Istom naknadnim »dozivanjem u pamet« (refleksijom) nalazimo vezu izmedju njih i našega duševnoga kruga. Sve te činjenice znatno umjeravaju mističnost »sekundarnoga lica«, koje se u automatizmu očituje.

Pismo je samo jedan način, kako automatizam postaje sredstvo izražavanja. Kaogod što se daktilografijom (pisanjem na stroju) zamjenjuje ručno pismo, tako se i za izražavanje disocijacijom otvorenih vrela duševne mogućnosti upotrebljavaju slične metode. Jedna od takovih je, da se na papiru ili na malom stolu uokrug napišu odnosno narišu slova, usred stola stavi se mala plitka zdjelica, obrnuta čaša ili što slično. Stavi li onda podesno lice samo ili u društvu još s kim ruku na zdjelicu, počet će se ova gibati, s početka u krugu lagano, onda naglije, pa ovamo i onamo bez reda, dok se ne počne pravilno, kadgod dosta brzo, primicati pojedinim slovima, koja se odčitavanjem spajaju u slogove, riječi i rečenice. Za sadržaj ovako dobivenih obavijesti vrijedi isto, što je kazano o običnom automatskom pismu.

19. Medju istaknute pojave motoričkoga automatizma spada i a u t o m a t s k o g o v o r e n j e (»nadahnuti govor«, glosolalija). Ono nastaje u povodu jakoga podražaja govornih organa, a jednostavnih mu se primjera nalazi i u svagdašnjem životu. Već je spomenuto, kako uzbudjenost čovjeka često čini razgovornim, kadgod i brbljavim, a poznato je, kako jezik i nehotice odaje čovjeka — kad n. pr. zadubljen u misli, i hoteći ih pridržati za se, upravo tim, što su ga posve obuzele, t. j. svu njegovu pažnju okupirale, ne smaže dovoljno snage, da zadrži govorne kretnje, pa se dogadja, da sila podražaja elementarnom snagom provaljuje u izražaj. Fizio-

logijski i psihologijski uvjeti u momentima otvorene disocijacije još pojačavaju ovu instiktivnu reakciju i daju joj prilike za nevezano razvijanje. Sugestivni utisak, afektivno uzbudjenje, nagli potresi svijesti, ekstatički zanos, hipnotičko uzeće — sve su to stanja, koja sapinjući pažnju otvaraju široka vrata prodiranju podsvijesnih struja, a one se, budući bez kontrole razuma i svijesne volje, bezbrižno i pustopašno daju na svakojake puteve, za tragom davno zaboravljenih predodžbi (hipermnezija) za slučajnim zaokretima reprodukcije i asocijacije, po hirovitim skokovima i kombinacijama mašte, u raspuštenoj igri duševnih sila. Pri tom i na govorne organe padaju podražaji, pa oni vlastitom energijom izazivaju kretanje tih organa: riječ se sama od sebe otkida s usta, kao nesvijesni nehotični odušak.

Nije to obični govor. Poput automatskog pisanja nesvijesno je govorenje ponajviše grčevito, a javlja se ili postepeno — u manje više napetom trzanju i pokušajima, pa u mucanju i sricanju, kao kad tko teško čita, ili odmah nastupa žestoko, u naglo izbačenim riječima i rečenicama. Izgovaranje je vrlo često rdjavo i nepotpuno, govor ispremiješan besmislenim ponavljanjem slogova, riječi, pun rima i asonanca, kao što djeca i ludjaci brbljaju, isprekidan i nedovršen, te daje vrlo mnogo mogućnosti za sugestivno shvaćanje, za svakojako upotpunjavanje i konjekture. U mješavini smisla i besmisla, poznatih riječi i nejasno izgovorenih glasovnih skupova, koji kadgod zanose na tudji govor, mogu slušači razabrati štošta, i na svoj način shvatiti govorne znakove i njihovu vezu. U Americi je na nekom vjerskom sastanku nastupila neka gospodja kao govornik u nepoznatom govoru, koji su samo nazočni Japanci shvatili kao svoj govor i bili dirnuti njime. Na toj se činjenici osniva i »govor u raznim jezicima«, koji se spominje u »Djelima apostola«. Medij, koji govori, redovito nije svijestan onoga, što govori, te govor njegov čini utisak, kao da neka strana sila upravlja njegovim govornim organima. Na tom se osniva ugled starih proročišta n. pr. u Delfima, gdje je proročica, očito omamljena podzemnim parama, koje su probijale kroz otvor ispod tro-

noga, gdje je ona sjedila, davala nesuvisle izjave, kao čovjek, što iza sna bunca, a svećenici su onda od tih izjava sastavljali odgovore. Vjerski i drugi govornici u momentima ekstaze nastupaju tako s autoritetom posrednika, na čija usta progovara bog ili genij, to više, što se u takovu slučaju često posve promijeni, izraz lica, držanje i glas, a oni gotovo ne znadu, ni kako ih je zanjelo ni što su u tom času govorili. Slučajevi gdje držanje i sadržaj izaziva sablazan ili zgražanje, odbijaju se onda na djelovanje zlih sila (demona, nečastiva duha), koji je o p s j e d n u o čovjeka i iz njega progovara. Moderni mediji pružaju prilike, da se »nadahnuti govor« bez mistične aureole promotri. Sposobnost i vještina njihova u toj vrsti rada često je upravo zamjerna. Helena Smith je primjerice u kratkom vremenu od nekoliko dana nesvijesno izradila jezik stanovnika s Marsa, da i ne spominjemo brzinu učenja i okretnost u govoru na osnovi slučajno i površno zapaženih utisaka, koja ne bi mogla biti više neobična, nego kad bi netko, pošto je pročitao gramatiku nekoga tudjeg jezika, odmah taj jezik znao i umio okretno govoriti. Automatsko se govorenje javlja ne samo pojedinačno nego i u skupu (kolektivno), n. pr. u vjerskim sastancima, gdje se od mistična zanosa pod utjecajem čuvstva boli, potrebovanja, želje, kadgod i pod umorom razvijaju vizije i halucinacije pa jecanje, uzdisanje, vapaj, govor, pjevanje, a pojave ove vrsti znadu sugestivnom moći obuzeti učesnike i povući ih na zajedničko manifestiranje.

Za sadržaj automatskim govorom dobivenih vijesti važi sve, što je naprijed rečeno o saopćivanju pomoću pisma.

Pretpostavka na osnovi nekih opažanja, da se automatsko izražavanje u govoru može i iz daljine (telepatski) potaknuti, i u vezi s tim misao t. zv. u n a k r s n o g a saobraćaj (cross-correspondence) bit će predmetom kasnijega raspravljanja.

C) S a s t a v c i p o d s v i j e s n a r a d a (s a n, h i p n o z a, t r a n c e).

20. Izuzevši osamljene, prolazne momente, koji tu i tamo zadiru u normalni tok naših doživljaja, pojave se

podsvijesna djelovanja javljaju i kao povezani nizovi, naročito u stanju sna, hipnoze, transa (ubrajajući ovamo i ekstazu).

Od tih mimonormalnih stanja, u kojima se na osobit način mijenja oblik i struktura svijesti, san je najpoznatiji, gotovo svagdašnji, a ipak vrlo zagonetni doživljaj. Zbiva se za vrijeme spavanja. To je stanje, kad organizam počiva, a fiziologijski su mu uvjeti vjerojatno nekakovi procesi rastvaranja, možda otrovanja, bez obzira na to, nastaju li oni uslijed naporna iscrpljivanja moždjana ili od nedostatna opskrbljivanja njihova krvlju i drugih, danas još ne dovoljno poznatih uzroka. Sigurno je, da i psihički uvjeti utječu na spavanje, tako n. pr. uslijed pomanjkanja osjetnih podražaja, monotona ponavljanja, nezaposlene ili nezainteresovane pažnje (dosade). Biologijski je značajno, da se zalaganjem duševne energije može zaustaviti djelovanje fiziologijskih uvjeta na pr. željna očekivanja, zabave, zaposlenosti, gdje se do izvjesne granice uspješno otimamo nastupanju sna. To upućuje na instinktivni karakter fiziologijskoga sna, koji kao svaki instinkt postaje ponajviše redovnom navikom uredjen na stalno vrijeme i prilike zadovoljenja, i koji se biologijski uopće ili momentano jačim instinktom dade donekle suspregnuti.

U psihologijskom pogledu san se pravom poredi s državom u stanju raspadanja, kad popuste organizatorne sile, te u nedodatku koncetracije i zajedničke direktive nastaje metež, u kojem se sad jedna skupina domogne vlasti, sad druga ojača, pa onu obori, a u općem vrijenju svak radi, što hoće. Slično je i u snu, jer i tu ponestaje normalna voljna koncentracija i razumska kontrola, pa se na pozornicu svijesti guraju potisnute, zanemarene »podsvijesne mase« i svakojako gospodare po njoj. Kad nas uhvati drijem, (u stanju t. zv. somnolencije) opažamo, kako nam volja klone i rasudjivanje razuma popušta, te se kolebaju granice izmedju onoga, što je zbiljsko, a što umišljeno, što vjerojatno, a što nevjerojatno; moguće i nemoguće dolaze vrlo na blizu, svijest se počinje zatvarati prema vani t. j. osjetni podražaji ne privlače više našu pažnju, motoričke funk-

cije klonu, a predodžbe počinju se kretati slobodnije i brže, autosugestija dobiva maha, iluzijama i halucinacijama širom se otvaraju vrata, nevezana, raspuštena igra fantazije ne nailazi na zapreke, jednom riječi, mi se nalazimo u sasvim izmjenjenom načinu doživljavanja. Ne zna se, da li taj način traje i za sve vrijeme spavanja, moguće je, da u t. zv. tvrdom snu nema sanja i da se u snu vidja i prikazuje samo podražaj, koji izaziva probudjenje, inače se redovito sanja samo u vrijeme lakoga sna ili se bar sjećamo samo onoga, što smo u to vrijeme sanjali.

Karakteristika je sanja, da su vrlo zorna, izrazito subjektivna stanja. Naš je saobraćaj sa svijetom stvari zapravo obustavljen, jer se osjećala za vrijeme spavanja redovito ne odazivaju na podražaje, osim organskih, pa je duševni život ograničen na pomišljanje, ali se ovo prikazuje kao opažanje. Ma da nemamo zamjećaja, sve naše predočivanje ima karakter zbiljnoga doživljavanja, mi gledamo, slušamo, osjećamo dodir, toplinu, studen i dr., jednom riječi naše predodžbe prelaze u halucinacije. Nastanak tih predodžbi nije stvarno osnovan. Dogodi li se, da neki podražaji u lakom snu dodju do utjecaja, oni se i ne spoznaju kao takovi, nego se prikazuju u predodžbenoj, fantastično izgradjenoj slici n. pr.udarac predstavlja se kao rika topova, a oko toga se razvija čitava bojna situacija ili studen izaziva u nama predodžbu, da goli ili slabo odjeveni stupamo po velikoj poljani snijega i sl. Sastav predodžbi pokazuje svakojake, čudnovate, bizarne i pustolovne kombinacije, skupove, koji se pred našim očima sastavljaju i razilaze kao magle, te protejskom prevrtljivošću iznose nepregledno mnoštvo bujni fantazijskih likova i situacija. Postanak i sastav predodžbi posve je prepušten slučajnoj, gotovo neobjašnjivoj igri, te nema mogućnosti, da se u tom nadje kaki red ili opravdanje. Važnu ulogu igraju tu perseverativne tendecije t. j. spremnost predodžbi, da se dignu u svijest, a uslijed razriješene normalne kontrole po razumu i volji, koja postoji u budnom stanju, dolaze naročito do riječi potisnute »donje mase«, koje u buntovničkom na-

stupanju pozornici svijesti daju izgled šarena gibanja. I nesvijesne želje odnosno predodžbe, koje nijesu našle prava oduška, te predstavljaju u duši grupu nezadovoljnika, nalaze u snu pogodno, prostrano tlo, da se istaknu, kako je to naglasila t. zv. psihoanalitička škola (Freud, Breuer i dr.), samo što je pri tom odviše isticala važnost erotičkoga (seksualnoga) momenta za stvaranje predodžbi za sna. Tečaj predodžbi je brz, nestalan, naglo promjenljiv tako, te mu svaka nova predodžba može podati drugi pravac — on je nedokučiv u beskrajnim mogućnostima svojim, kad n. pr. iznosi na površinu davno zaboravljene momente života, vodi na rješavanje mučnih briga i problema, dok u drugu ruku često sprečava reprodukciju inače spremnih predodžbi ili očitovanje najobičnijih funkcija. Malo će tko biti, te nije doživio u snu, da odgovara na ispitu i da ne zna baš ono, što mu je dnevni posao i zanimanje — ili da hoće da bježi, a ne može, da viče, a glas mu u grlu zapinje. Obično je izlaz iz takove situacije nagli skog na posve drugo polje — u koliko se od uzbudjenja čovjek ne probudi.

21. Subjektivno proživljavanje stoji tako pod autosugestivnim utjecajem, t. j. predodžbe se same nameću, a kako ponajviše nastupaju u fantastičnoj napravi i odori, sadržaj je sanja redovito s i m b o l i č k i zavijen. Svaka pomisao izrazuje se u kakvoj slici, fantastičnoj situaciji, u kojoj leži značenje motiva, koji je tome osnov. Na taj način rado se prikazuju i nesvijesna latentna stanja, n. pr. nesvijesne brige, bojazni, slučajna opažanja, pa i bolesti još ne razvite, ali već zametnute. Na tom se u velikoj mjeri osniva mišljenje o p r o r o č a n s k o m karaktera stanja. Vjerovanje u sne prastaro je kaogod što je prastaro i tumačenje simboličkih likova njihovih. Promijenjeno stanje svijesti — koje već u momentu prije spavanja pokazuje očita obilježja disolucije — dopušta nastanak iluzija i halucinacija, a brzo zaboravljanje (amnezija) sanja omogućuje, da se naknadnim unošenjem ne samo promijeni njihov sadržaj nego i značenje. Pojave neobična pamćenja zaboravljenih dojmova mogu stvoriti utisak, da se u snu otkrivaju nova vrela spoznavanja, koji se utisak pojačava i tim, što

nas sanje često iznenadjuju vanrednom intelektualnom radnjom, kad n. pr. u snu nalazimo rješenje zamršenih problema i teških briga, kojima smo se na javi uzalud mučili. Nije čudo, da su sve ovakove pojave stvorile vjerovanje u mističnu provenijenciju i domašaj sanja. Poznavanje podsvijesnoga djelovanja medjutim u sve te pojave unosi prirodno svijetlo, otkrivajući ih kao produkte, koji su doduše neobični, s obzirom na način djelovanja normalne svijesti, ali nipošto izvan granica prirodne mogućnosti. To vrijedi i za neke navodno telepatske utjecaje, za kojih djelovanje se može u razrešenom stanju svijesti naći razumu prilično opravdanje.

Drugo je obilježje sanja, da su dramatične. Pred našom svijesti ne prolaze predodžbe, kao u budnom stanju, nego su to žive figure na prividjenoj sceni. Tu dolaze lica i odlaze, marionete naše fantazije nastaju i rasplinjuju se, — govore i rade, svjetuju nam i prijete, zapravo govore naše misli, odgovaraju mjesto nas, vrlo često i na naše začudjenje. Sve to spada u grupu pojava odvajanja, koje — kako smo vidjeli — dovode do toga, da se pojedina stanja koncentriraju oko zasebnoga »ja« — središta, te tako stvaraju sekundarne ličnosti, koje stoje nasuprot normalnoj. Taj se proces odigrava u snu tako, da se na površinu iznesena stanja obrazuju kao lica, koja s normalnim skupom naših doživljaja stupaju u saobraćaj. I mi sami u snu smo često savim drugi ljudi, jer drugi oblik spajanja stanja postaje nosiocem našega »ja«. Mi se prema fiktivnim stvarima i ljudima drukčije držimo, drukčije mislimo i hoćemo, no što to obično činimo. Ta se promjena osniva na slučajnim, često vrlo neznatnim psihičkim reakcijama, koje su pod jačim utjecajima budnoga stanja potisnute, a sada ih revolucija »donjih masa« iznosi na površinu i daje im prilike da se istaknu. Što tako u snu radimo često nam je — u misli i željama — vrlo daleko i strano, a što je najznačajnije, mi se često i u samom snu čudimo ili bar imamo neku neodredjenu svijest, da to nije od našega normalnoga »ja«, kaogod što se u snu često i borimo s našim vizijama, nekako naslućujući, da one nijesu prava bića nego

naše utvare. Depersonalizacija očito nije potpuna, kako to može da bude u hipnozi i tranceu, pa se stoga s normalnim dijelom stanja opiremo apsurdnim mislima i nakanama, koje nam hirovita i luda razmetljivost uzbunjenih podsvijesnih struja u snu imputira.

22. Navedene pojave sna spadaju u glavnome u područje procesa, koje smo najprije kao senzoričke automatizme upoznali, u područje motoričkog automatizma spada pojava t. zv. mjesečnjaka (noćnika, somnambule). Već je spomenuto, da u snu redovito ne reagiramo na podražaje živaca, na koje inače odgovaramo kretnjama izražaja i djelovanja. No i ako je pokretnost naša u snu oslabljena, ona ne iščezava posvema, naprotiv ona se može približiti normalnom načinu, čak u neku ga ruku i nadmašiti. Vrlo živahne sanje čine, da se čovjek trza, da mijenja položaj, da govori ili viče, i ako mu smanjena pokretnost ponajviše nameće neugodni osjećaj, da ne može izvršiti željene kretnje izražaja ili djelovanja. No ima protivnih slučajeva, gdje se prema normalnoj uzetosti za vrijeme sna pokazuje velika, upravo neobična pokretnost, te čovjek u snu ne samo da se diže s ležaja, hoda i rukama radi, nego i vrlo zamršene poslove izvršuje n. pr. dovršuje u budnom stanju započeti rad, piše pod utjecajem fantazijskih slika odnosno intelektualnih nesvijesno izvršenih funkcija, traži zametnute predmete — a pri svem tom zaista spava, te niti vidi niti čuje niti inače reagira na podražaje izvana, i redovito ga nije moguće probuditi. Po obavljenom poslu »mjesečnjak« opet legne i kad se probudi, obično ne zna ništa ili zna vrlo malo o onome, što je u snu radio. O tom se o širokim krugovima raznose mnoga pričanja, koja nijesu uvijek potpuno zajamčena. I sama je pojava mnogo rjedja, no što bi se po vjerovanju držalo. Kod male djece, ako su vrlo razdražljiva, dogadja se, da u snu ustanu i ne probudivši se odu na drugo mjesto na daljnje spavanje. Pučko vjerovanje pripisuje tu pojavu djelovanju mjeseca na čovjeka, pa se u vezi s tim pripovijeda, kako mjesečnjaci noću izlaze kroz prozor, uspinju se na krov i u pogibelji se života, ali sa sigurnošću kreću — u situacijama, koje

ne odgovaraju ni prirodnoj zakonitosti ravnoteže ni običnom duševnom raspoloženju. Biva i to, da mjesečnjaka, i ob dan, sred inače normalna reagiranja, u momentu zanesu njegove sanjarije, za kojima se onda povede, te i ne zna, što se oko njega zbiva. Slično biva u ekstazi.

Pored spomenutih već svojstava sna i pojava mjesečnjaka dala je povoda mističnom tumačenju. Misao, da mjesec privlači mjesečnjaka, astrologijska je porijetla, te nalazi svoje prirodno tumačenje u bolesnoj razdražljivosti i histeričkim poremetnjama, pri čem mjesečevo svijetlo, naročito u svojem punom sjaju, dolazi u obzir samo kao vidni podražaj, koji utječe na sanjarije (fantazije u snu). Neobično drzanje i djelovanje somnambula dade se i bez priziva vanprirodnih uzroka svesti na suzivanje svijesti. Mjesečnjak se u glavnome ponaša kao čovjek, koji je — gledajući s našega stajališta — »odsutan duhom«; takav je čovjek onda prilično nepristupan izvanjskim podražajima, a toliko zauzet svojim mislima, da se posve njima predaje, na njih reagira izražajnim znakovima i kretnjama, te nam se često čini čudan, a kadgod i smiješan po svojem držanju i djelovanju. I mjesečnjak je jednostrano zabavljen, predan svojim sanjarijama, koje ga živošću svojom sile na djelovanje. Vještina, kojom on u takvom slučaju vrši svoje poslove, ima se odbiti na vježbu u normalnom, budnom stanju, a onda i na iznenadnu, ali nipošto ne mističnu dotjeranost automatskih radnja — kojoj u budnom stanju donekle odgovaraju djelovanja, u momentima velike napetosti, n. pr. kad čovjek pod jakim biologijskim pritiskom, recimo u pogibelji života, razvija neobičnu okretnost ili smionost, koja bi se inače držala vratolomnom. Pojedini slučajevi ovako do skrajnosti napetih sila mogu stvoriti utisak, da djelovanje i držanje prelazi granice prirodne ravnoteže. Sigurnost pak, kojom mjesečnjak prelazi i preko opasnih situacija, nije drugo nego neosjećanje pogibelji, čemu normalno stanje u momentima sugestivne i autosugestivne obuzetosti takodjer pruža primjera.

Sa somnambulizmom ne smije se zamijeniti bunovno ili trapovijesno stanje (Schlaftrunkenheit). Dok naime mje-

sečnjak (somnambula) doista spava, bunovan se čovjek nalazi u polusnu, ponajviše jačim podražajem trgnut iz tvrdoga sna, ali ne razabirući se posve. U takovu stanju on je kao rastresen, ne reagira na podražaje sa sviješću, te obuzet nekom misli ili poticajem obavlja kadgod vrlo komplicirane radnje, i opet se legne spavati; iza sna obično ne zna, da je što radio ili se samo mutno sjeća, da je nešto radio. Bunovno stanje stoji na razmedju izmedju sna i budnoga stanja. Djelovanja u njem izvršena ni u čem ne prelaze normalne sposobnosti. Medjusobno ispreplitanje budne i snene svijesti u ovako prelaznom obliku dovodi često i do nespretnih, zbunjenih kretnja, te djeluje smiješno na budna promatrača. Slučajevi ove vrsti niti su rijetki niti neobični.

23. Hipnoza je, kako joj kaže ime (od grč. riječi »hypnos«, san) snu slično stanje. Od obična se sna razlikuje naročito tim, da hipnotizovano lice stoji u duševnoj ovisnosti od drugoga lica, hipnotizera. Većinom se to stanje priprema čvrstim upiranjem pogleda naročito u svijetle predmete, slušanjem jednolična udaranja, jednoličnim gladjenjem čela, sljepočica ili lica. Uvjet mu je neka predanost volje, a glavni i najodlučniji momenat leži mu u tom, da se onim sredstvima duševna radnja, naročito svijesna pažnja, normalno misaono razbiranje i voljno upravljanje na neki način obuzme i tako reći skameni, kao što to (dakako u dalekoj manjoj mjeri i nešto drukčije) biva, kad se čovjek zagleda ili od čuda »snebiva« — u povodu čega se onda normalna svijest umorena i sanljivo prevladana veže, a podsvijesna djelovanja dobivaju maha, vode do rascjepljivanja ličnosti, automatskih reakcija i drugih pojava. koje karakterizuju hipnotičku disagregaciju svijesti. Hipnotizer ponajviše svoje priprave i geste popraćuje zgodnim verbalnim sugestijama, kojima lice odredjeno za hipnozu uvjerava o njegovoj ovisnosti i o nuždi, da sve radi po nalogu hipnotizera. To će mu dakako to lakše uspjeti, što su uvjeti za podredjenje volje tudjoj volji povoljnije, n. pr. ako je ono lice živčano slabo, neotporno, pristupno sugestiji i sl. Neka manje više patološki disponirana lica, histeričari, epileptičari, ili moždjanskim pozledama neko vrijeme oštećena lica znadu i sama od sebe pasti u hipnotički san. Ovisnost volje od-

nosno disagregacija svijesti nastaje u tom slučaju pod utjecajem nekoga duševnoga stava ili raspoloženja, pod utjecajem neke nametnute misli, straha, želje; ovakovi utjecaji, dani često prilikama života i ličnim odnošajima ili samim stanjem odredjeni djeluju vjerojatno kao sredstvo, koje umara budnu svijest i prevodi je u dremovnu omamljenost, pa ona u hipnotički san, a u snu se onda razvijaju sve one pojave, kao i pod sugestijom hipnotizera. U potonjem slučaju dakle l i č n i r a p o r t s hipnotizerom zamjenjuje izvjesni duševni pravac, koji sebi podredjuje rad svijesti. Analogiju ovakove ovisnosti pokazuju slučajevi normalna života, gdje čovjek stoji pod neodoljivim sugestivnim utjecajima u raznim oblicima, n. pr. u slijepoj, često upravo nepojmljivoj predanosti i poslušnosti prema komu, te se uzalud bori protiv toga, jer je nešto jače, što ga veže i nagoni, ili se pouzdaje u drugoga u osjećaju vlastite nemoći i slaboće, ili se kome priklanja u neodoljivoj privlačivosti. Dogadja se i to, da čovjeka u momentu obuzme neka misao, te on, kao da je duhom odsutan, promijeni izraz i držanje, gdjekada se i odaje riječju i kretnjama, a kad ga mine ovo stanje, osjeća se kao iza sna. Biva to naročito u momentima jačega afektivnoga značenja, koji diraju u srce i savjest. Ovamo spadaju i pojave seksualne obuzetosti s njezinim često vrlo zagonetnim odnošajima i prilikama, pojave, koje kao u snu, tako i u hipnozi znadu biti od velikoga zamašaja. Ako je ovisnost hipnotizovanoga lica lično ili idejno postavljena prije hipnoze, onda govorimo o p r e t h i p n o t i č k o j sugestiji, uspostavlja li se raport u snu, onda se sugestija zove i n t r a h i p n o t i č k a, ako se pak u snu izdaju odredbe, koje uspavano lice ima da izvrši kasnije, u budnom stanju, onda se radi o p o s t h i p n o t i č k o j sugestiji.

Kod umjetnog uspavljivanja hipnotizovano lice obično počne najprije naglo disati, onda prelazi u duboko i lagano disanje, koje se pomalo sliježe, držanje tijela pokazuje popuštanje normalna napona, sa svakim kretom hipnotizera nastaje vidljiva snena klonulost, u izrazu lica opažaju se promjene, jednom riječi uspavano lice postaje aljkavo, bezvoljno, bezizražajno, posve pre-

pušteno tudjoj volji. Kad tako čovjek zaspi, onda se — prema najobičnijem razlikovanju — u njegovu stanju razabiru tri faze: letargija, katalepsa i somnambulizam. U prvoj fazi uspavano lice sklapa oči, ali zjenice mu ostaju otvorene, no ne reagiraju na svijetlo; koliko svijetla u tom stanju može da dodje u oko, hipnotizovano lice vidi, a isto tako prima s osjećanjem podražaje i na druge organe, ali se prema njima drži apatično, kao n. pr. kad se čovjek u što zagleda. Osjećanje boli nestaje ili znatno slabi. Udovi popuštaju potpuno; ako se primjerice ruka digne, past će kao da je mrtva, medjutim ako se mišići podraže, oni se grčevito stežu, te pri tom ne rijetko pokazuju žilavost, koja ne samo iznenadjuje svojom izdržljivosti nego i bravurom svojom dolazi mnogo puta na kraj prirodnih mogućnosti n. pr. kad u hipnozi čovjek visi o ukočenom laktu ili se na ukočenu ruku gotovo horizontalno upire i slično. U drugoj fazi vraća se gibivost, uspavano lice potpuno se povodi za hipnotizerom, i to ne možda tako, da ovaj izravno utječe na mišiće hipnotizovana lica, nego tako, da ovo čini sve što vidi, čuje ili osjeća, i uopće se svakomu nalogu hipnotizera pokorava. Na želju hipnotizera radi za njim sve, što ovaj radi, na njegovu zapovijed sjeda, ustaje, govori, smije se, skače i drugo čini, što mu se naloži. Hipnotizovano lice ne pokazuje otpornosti, kretnje su mu, jer izmiču vlasti volje, impulzivno silovite (dranghaft), a i sastav svijesti postaje labav, jer mu nedostaje normalne upravne snage. U nedostatku direktive i kontrole predodžbe se onda u nagloj produkciji i izmjeni svakojako prebacuju preko svih granica mogućnosti, vjerojatnosti i stvarnosti. U somnambulnom stanju, koje je treća faza hipnotičke evolucije svijesti, uspavano je lice spremno, da se uživi u sve situacije i uloge, koje mu hipnotizer odredi, i da se prema njima ponaša: ono prima vodu pod ocat i pokazuje kiselo lice, za čas pak istü vodu slasno pije, ako mu se kaže, da je vino, a na želju hipnotizera pokazuje i sve simptome opojenosti. Ono se trese od zime, ili se muči od vrućine, osjeća bol u glavi, zubu, na nozi, plače i jauče, čas za tim veselo skače, smije se, kako

već hipnotizer naredi. Ono uzima pero pod mač, pa se stavlja u pozu junačkoga borca, a malo čas poslije pero mu postaje križem, što ga kao propovijednik drži u ruci, mijenja se u kralja i prosjaka, u dijete i starca, sad okretno piše i vješto govori, sad opet ne može ni slova da napiše, ne zna svoje ime, ne može da izgovara pojedine riječi ili uopće ostaje nijemo, i mnogo drugo ovome slično. Držanje i ponašanje u hipnozi za razliku od sna pokazuje daleko više dosljednosti, primjerenosti zbiljskim prilikama, sredjenosti, te čini utisak gotovo posve normalna reagiranja u odredjenoj situaciji, i kad ne bi bilo onoga nešto traljava hoda i primjetljive bezvoljnosti u kretnjama, sličnost bi s držanjem u običnu životu, osobito ako hipnotizovano lice po nalogu otvori oči, bila upravo frapantna i zavodljiva, osim što bi ukočeni pogled odavao obuzetu svijest.

24. Što hipnotizovano lice čini, redovno ne nadmašuje moralnu radnu sposobnost. No biva i to, da se prema bitno promijenjenim uvjetima duševnoga zbivanja promijeni djelovanje na gore ili na bolje, što je prema suženoj svijesti i jednostranoj koncetraciji pažnje u povodu sugestije lako razumljivo. U prvom slučaju opaža se primjerice, da osjetna sposobnost uopće ili u izvjesnom pravcu popušta odnosno posve izdaje, da se vrijeme reakcije oteže, gibivost, naročito govornih organa postaje manja, a u području predodžbena života javljaju se pojave djelomična sprečavanja, kočenje reprodukcije, teško i sporo učenje, teško sjećanje n. pr. kad hipnotizirano lice ne može da se sjeti svojih najobičnijih doživljaja, kad zaboravlja jezik, kojim inače umije govoriti i druge vještine, koje u normalnom, odnosno budnom stanju zna i obavlja. Uporedo s ovim pojavama pokazuje se promjena nekih funkcija na bolje. Tako prema anesteziji na jednoj nastaje hiperestezija na drugoj strani. Ima pokusa, koji govore za to, da se u hipnozi povećala osjetljivost za svijetlo 1 puta, za zvukove 3 puta, za toplinu 6 puta, za mirise 3—5 puta. Prostorno osjećanje postaje gdjekad finije, pokazujući prema pokusima šestarom sniženje praga t. j. bolje raspoznava-

nje dvostrukoga uboda, u manjim razmacima i na onim mjestima, gdje se normalno osjećaju dva uboda kao jedan. Manje utvrdjen je slučaj, što ga navodi Bergson, o nekom dječaku, koji je navodno u hipnozi, bez sitnozora, razaznavao i prema tome prerisavao mikroskopske stanice s promjerom od 0,06 mm. Za nekoga se nagluha čovjeka kazuje, da je u hipnozi razabirao tikatakanje ure u udaljenosti od 35 stopa dok ga normalno nije čuo ni na 3 stope daljine. Sigurno je utvrdjena hiperstezija njuha. Hipnotizovana lica mnogo puta izmedju raznih predmeta raspoznaju njuhom onu stvar, koju je neko lice imalo pri sebi, ili je se samo dotaklo, i uopće su za mirise veoma osjetljiva, te ih zamjećuju iz neobične udaljenosti. Mišična sposobnost znade u hipnozi porasti, te hipnotizovana lica dižu teže predmete, no što obično mogu, ili izvode veći pritisak, ali ima i slučajeva, gdje ni sugestija atleta nije bila u stanju povisiti mišičnu snagu. Inače kretnje često pokazuju okretnost i vještinu, koja normalno ište veliku vježbu, i ako ta vježba hipnotizovanim licima redovito nedostaje ili manjka, te se ovo usavršenje kretnja kod njih ima odbiti na nesvijesno dotjerivanje automatskih procesa. I organsko (vitalno) osjećanje, što je važno i vrlo odlučno, pokazuje veću osjetljivost. Normalno se ono očituje kao skupno stanje (koinestezija), te se ne da pravo razlučiti u pojedine komponente. Kako je hipnoza ponajviše u vezi s fiziologijskim promjenama asteničkoga ili patološkoga karaktera, tako s histeričkom razdražljivosti, epilepsijom, pozledom moždana, dok je psihička ustavnost rasklimana i labava, lako se dogadja, da u hipnotičkom stanju kao i u snu pojedine komponente tjelesnoga osjećanja jače iskoče, pri čem naročito važnu ulogu igraju seksualni momenti (pojave puberteta, žensko vrijeme i posebne nastranosti), gdje je i onako reakcija vitalna stavljena na labilniji osnov. Razumljivo je stoga, da hipnotizovana lica neobičnom tankoćutnošću reagiraju na promjene, naročito u odnošaju prema hipnotizeru, koji odnošaj za njih bez sumnje ima vitalni karakter, a reagiraju tako čak i onda, kad se radi o situacijama, koje se više nesvijesno naslućuju

ili čuvstvom ocjenjuju nego zamjećivanjem razbiru. I najmanja promjena u njihovoj mogućnosti, djelovanja, ovisnoj o hipnotizeru, svaki poticaj, svaka zapreka vrlo se osjetljivo bilježi na životnom manometru, to jest, na onom skupnom stanju i prema njemu se udešava držanje. U normalnom životu tome donekle odgovaraju doživljaji sugestivna utjecaja, kad stojeći pod dojmom prilika i ljudi osjećamo, da i ne znamo, kako, izvjesno ugodno ili neugodno raspoloženje, mir ili razdražljivost (n. pr. kad nam tko iza ledja stoji, ako ga i ne vidimo), obuzetost ili slobodu, potištenost ili živahnost, a sve je to posljedak često i neznatnih, nesvijesno zamjećenih utisaka, koji se ne dadu pregledati ni razložno predočiti.

Od Salviolija utvrdjena činjenica, da u somnambulnom stanju krv jače navire k mozgu nego u budnom stanju, govorila bi za to, da se u hipnozi življe razvijaju centralno uvjetovani procesi. I doista je predodžbeni i misaoni rad, dakako pod promijenjenim prilikama svijesti, vrlo bujan. Predodžbe prilično naglo teku, radnja reprodukcije dosta je brza u svakom pravcu, koji nije sugestivno zakrčen, ali sam tečaj mnogo pravilniji i sredjeniji nego što to pokazuju nestašne i hirovite pojave sna. O svojim doživljajima za hipnoze uspavana lica, kad se probude, ili ništa ne znadu ili imaju neko, ali ne uvijek dovoljno jasno sjećanje. Za poznavanje njihovih doživljaja najizdašnije je vrelo automatsko saopćivanje i izražavanje, na kojim se lijepo mogu utvrditi i rascjepljivanja ličnosti. Izmedju hipnotičke naime sugestije, ni u slučaju njezina sjećanja, i budnoga stanja ne postoji odnošaj, naprotiv se momenti hipnoze medjusobno rado vežu kao što se medjusobno vežu momenti budna stanja isprekidani snom. Hipnotizirano lice tako u nizu somnambulnih stanja nastavlja i izradjuje svoje doživljaje, te stvara krug misli i odluka, koji kao zasebni predodžbeni skup stoji pored normalne duševne sfere. I taj se krug može opet pocijepati, te nastaje ne samo jedna nego više sekundarnih ličnosti, oko kojih se pojedina stanja vrstaju. Živo sudjelovanje podsvijesnih procesa daje prilike, da se neobično razviju automatske radnje senzorne i motorne, kadgod u zamjernom umjet-

nički stvaralačkom načinu, koji je pojavama hipnoze tako često dao mistični izgled i značenje.

Osobito se rado u hipnozi javljaju slučajevi hipermnezije. Hipnotizirana lica lako i brzo uče, gdjekada i vrlo teške stvari. Lombrozov student Ch. znao je od jednoga puta naučiti dvanaest redova brojeva i iza pola sata ih gotovo bez pogreške recitirati. Ma da nije znao njemačkoga jezika, on bi potpuni redak, iz njemačke knjige, što ga je samo jednom pročitao, još iza pola sata točno znao napisati, što više, on bi slova prerisavao minucioznom preciznošću. Davno zaboravljeni utisci obnavljuju se u hipnozi, gdjekada u dotjeranom, izradjenom obliku, nastavljene misaone veze, započete vještine podsvijesno izgradjene ustaju najednom kao otkrivenje ili vanredni dar. Kako sjećanje uopće nije laka stvar, te nas i u običnu životu često izdaje, mnoge se pojave hipermnezije svode na to, da u hipnozi makar s kojih razloga nestaje pritiska, koji drži neke predodžbe ispod svijesti. Neki je časnik tako u hipnozi najednom počeo govoriti jezikom, što ga je kao malo dijete znao, ali kasnije potpuno zaboravio. Druge se opet pojave imadu svesti na tumaranje predodžbene radnje, koja u slobodnom kretanju svojem zalazi i na puteve, što ih obično zaborav pokriva. Pri tom se onda pokazuju i slučajevi k r i p t o m n e z i j e, t. j. da se uspavanome licu kao i nama što kadgod u snu biva, ukažu sakriveni ili izgubljeni predmeti — očito negda samo površno opaženi, a sada predočeni.

Rascjepljivanje predodžbenoga niza u zasebne manje više zaokružene lične veze čini, da uspavano lice u stanovitom momentu razvija pamćenje i znanje u izvjesnom pravcu, uz potpuno zaboravljenje i neznanje onoga, što je znalo i mislilo u drugom nekom predodžbenom vezu, kao drugo »ja«. Inače sve predočivanje pokazuje poznatu tedenciju da se zorno prikaže i po mogućnosti u cjelinu zaokruži. Hipnotizirana se lica prilično potpuno uživljavaju u razne situacije. Za intelektualnu sposobnost u hipnozi značajno je, da neobrazovana lica (po Lombrozu) ostaju obična i onda, kad velike ličnosti predstavljaju, te pokazuju razne nedosljed-

nosti, naročito u pismu. Očito i uživljavanje pretpostavlja izvjesne normalno razvite uvjete inteligencije i kulture. Volja je u hipnozi podredjena hipnotizeru, ali se to ne smije tako uzeti, da ona ne bi pokazivala nikakva znaka života. To se vidi po tom, što hipnotizovana lica pružaju izvjestan otpor sugestiji, ako je ova potpuno protivna njihovu karakteru. Lombrozo je svojemu studentu Ch. sugerirao, da je tat džepar, ali on se prije trgao iz hipnoze nego da se ovoj sugestiji odazove. I to bi svaki put učinio, kad mu se uloga činila nedostojna. Nikako n. pr. nije htio da bude ženom. I drugi student, kojemu je bilo sugerirano, da je džepar, opirao se sugestiji, onda je ipak popustio, te uzeo podmetnutu stvar, kao da krade i turio ju je u džep, ali ju je odmah bacio, naprotiv brzo se snašao, u ulozi bandida, koja mu se očito kao heroička činila dostojnijom. Neka moralno niska žena nije htjela da bude učenjak ili propovijednik, ali je odmah pristala da prikazuje džepara, galana, ženskara, generala, voljela je dakle, kako veli Lombrozo, promijeniti spol nego moral. Za držanje u hipnotičkoj sugestiji značajan je slučaj studenta Ch., koji nije htio, da napiše: ja sam staretinar, a kad ga je Lombrozo nagovarao, da to učini, jer treba i priprosta čovjeka uvažavati, i kazivao mu, da je i sam (Lombrozo) bio radnik, napisao je: Lombrozo je staretinar. Očito ironična reakcija na imputaciju hipnotizera.

Hipnotizirana se lica po Lombrozu teško odlučuju na to, da govore, radije gestikuliraju ili se služe pisanjem, kad se medjutim makar i nevoljko s uzrujanjem upute u svoju ulogu, izvode često djelovanja zamjerne vještine u govoru ne samo u rodjenom, nego i u stranom jeziku, u pismu, ručnom radu, pjevanju, plesu, te izvršuju radnje, za koje normalno treba velika vježba, koja im posve nedostaje, a često i radnje, za koje u budnom stanju ne pokazuju nikakovih sposobnosti.

Neobična radnja osjećanja, pamćenja i podsvijesne inteligencije, pojave depersonalizacije i automatizma hipnozi su još više nego sanjama pridale mistični, upravo nadnaravni izgled. Kako se vidi, sve te pojave stoje na

području prirodne mogućnosti, i ako preko reda normalnoga zbivanja, one imadu duboko korijenje u tamnim dubinama podsvijesti, koje se rastvaraju i dolaze na vidjelo, te dobivaju prevlast samo u izvjesnim fiziologijskim i psihologijskim prilikama — ili u prilikama umjetno stvorenima. S obzirom na ovo posljednje može se hipnoza označiti »umjetnim snom«, koliko se takovim označuje i stanje, koje nastaje od raznih otrova (n. pr. alkohola, opija, kloroforma i sl.), koji djeluju fiziologijski, te silno mijenjaju psihičku konstituciju. Kao vještački zahvat hipnoza je doista ovisna o uvjetima, od kojih jedni mogu da posluže za ispriku neuspjeha, dok drugi opet mogu da prikažu hipnotičko stanje djelom neke izvanredne, gotovo čarobnjačke moći, te rado zavode na težnju za efektom, koji je ne rijetko protivan ozbiljnom istraživanju i istinskom prikazivanju hipnotičkih pojava. Činjenica, da se hipnotizirana lica ne odazivaju bez svakoga otpora nametnutoj volji, da gdjekada zaboravljaju naloge ili se drže kao da ih ne čuju, da znadu naloge izvrnuti u šalu ili porugu, što upućuje očito na ćudljivost subliminalnih djelovanja, važni je prilog psihologiji »prevarnih čina«, koje kadgod mediji počinjaju u tranceu.

25. Trance je vrst autohipnoze, t. j. somnambulno stanje, u koje mediji sami od sebi zapadaju. Nastup stanja ne zavisi od utjecaja kojega drugoga lica, ali se ne može ni to reći, da ga mediji mogu u svakom slučaju po volji udesiti, naprosto ono zavisi od raspoloženja, te čini utisak, da nastaje slučajno, to više, što u nepovoljnim prilikama n. pr. u naročnosti nezgodnoga ili nesimpatičnioga lica može i izostati. Inače dakako vrijedi i za nj, da mu se mediji moraju s voljom podati, i ako ga ne mogu uvijek po volji stvarati. Biva da mediji i navještaju, što će u transu činiti, ali toga ne ispunjavaju svagda.

Po bivstvu svojim pristaje trance potpuno u red pojava sužene svijesti, pod sugestivnim utjecajima, s podsvijesnim prilikama, rascjepljivanjem i automatskim reakcijama, kraj manjkava normalnosvijesna nadzora i

stege. Osjetna i predodžbena radnja pokazuje poznata već pojačanja i oslabljenja, tečaj predodžbi ponajviše je nevezan, asocijativno pustopašan, i zato često neodrediv u svojim mogućnostima i nedokućiv u svojim zaokretima i domišljajima. Nailazeći na gotovo zatrte tragove pamćenja i na jedva zamjetljivu slutnju, gdjekad povišenu do predvidjanja, spreman je taj tečaj predodžbi na osjetljivo primanje i razabiranje utisaka, koji može da poprimi karakter telepatskoga doznavanja (iz daljine) i vidovita raspoznavanja. Mora se istaknuti, da je sva ta radnja — za razliku od bezrednih, nestalnih i prevrtljivih prizora sanja — često vrlo jedinstvena, da se ponajviše razvija u misaonim procesima, izvodjenjima i kombinacijama, primjerenima normalnoj inteligenciji, i ako gdjekada iznosi pojave, koje se čine, da nadmašuju ne samo inteligenciju medija nego i općenu sposobnost ljudsku. Što je dakako čuda na njima, ponajviše se dade svesti na podsvijesno primanje i prikazivanje, koje po svojim još ne posve objašnjenima, ali ipak razumijevanju pristupnim mogućnostima daje prirodni osnov za tumačenje ovih pojava. To isto vrijedi za vještine, koje se u tranceu razvijaju kao i za kombinacije doživljaja u manje ili više zaokruženim ličnostima, koje pod sugestivnim utjecajima i bez raporta nastaju.

Sposobnost za ova i slična djelovanja razvita je kod razmjerno malena broja ljudi. Po izvanjskom izgledu ti ljudi (mediji, vidioci, proroci, zanešeni, opsjednuti i dr.) ponajviše ne pokazuju osobitih kakvih obilježja, ni neobične gradje ni abnormalnih oblika, osim možda kadgod više suhonjava rasta, blijeda, na oko izmučena lica, zamišljena kao u daljinu uprta pogleda, što im onda podaje neki mistični izgled, ali ni ta obilježja ne nalaze se nužno i uvijek. Fiziologijska funkcija i duševna konstitucija ponajviše čini normalni utisak. Odvajanja od toga imadu sličnost s h i s t e r i j o m. Lombrozo uopće označuje medijalno raspoloženje za trance h i s t e r i č k i m e k v i v a l e n t o m kao što gen alnost drži ekvivalentom psihičkoga epileptičkog napadaja na nervoznoj bazi, a hipnotičko stanje posljetkom odvajanja, koja potječu od uzetosti (Lähmung) normalnih psihičkih funkcija te daju

prilike za djelovanje nesvijesti. I doista, mediji općenito pokazuju simptome histerije. Malokrvnost i bljedoća upućuju na slabo hranjenje živčanoga sustava, koje se onda očituje u raznim poremetnjama osjetnosti (senzibiliteta), u bolesnoj razdražljivosti i osjetljivosti na jednoj, a opet u neosjetljivosti i bezbolnosti na drugoj strani, pa onda u čudnovatoj osebujnosti, u sitničavu nepodnošenju izvjesnih stvari bez uvidljiva razloga ili u djetinjastom zahtijevanju nekih drugih, u idiosinkrazijama, t. j. u ćudljivoj sklonosti odnosno odvratnosti za neke utiske i stvari. Opažaju se i poremetnje u kretnjama, smetnje hranidbenih funkcija (naročito probave), grčevi i pojave uzetosti. Kao histerička lica i mediji rado naginju neuralgijama, tuže se na glavobolju, na srce i bilo, i ako je ono često normalno, na boli u utrobi, često zapadaju u nervozno smijanje, plakanje i drugo izražavanje kretnja, gestikuliranje i držanje. Vrlo su skloni potištenosti i strahu, pristupni halucinacijama, koje znadu preći u mahnite ideje (Wahnideen), ponajviše su promjenljiva raspoloženja, hirovita, često u svojem držanju i u zahtjevima protuslovni. Sve te pojave su kao i kod histeričara vrlo mnogo u vezi s nastranostima seksualnoga života, te se javljaju naročito kao posljedica rane zrelosti spolnoga nagona, u doba puberteta, u vrijeme menstruacije, uz bolesnu sklonost za ekscese i uopće uz moralne nedostatke, ali i uz nezadovoljenje i uzdržljivost spolnoga nagona, zajedno sa strogim shvaćanjem moralnoga života, koliko je ono s tim u vezi.

Stanje trancea obično se počinje s laganim grčenjem, uz oštro disanje i hrkanje, pomalo prelazi grčenje u povremenu ukočenost ili klonulost mišica, a onda u somnambulno kretanje. Taj se prelaz rado zbiva uz zijevanje, znojenje na čelu i na rukama. Mediji često problijede i promijene izraz lica. Biva da i opažaju raspadanje normalne svijesti, nastajanje preosjetljivosti ili neosjetljivosti, iščezavanje normalnih okvira predodžbi, napose prostornoga i vremenog zora, te dizanje halucinatornih stanja, najprije maglovito, a onda pomalo i razvijanje njihovo u konkretne oblike, vibriranje i usta-

janje podsvijesnih tendencija, nehotičnih i automatskih procesa, jednom riječi početak promjene psihičke strukture i same ličnosti; ovo posljednje obično čini utisak, kao da neka strana volja i um uzima u posjed duševnost medijevu, te s njom raspolaže.

Iza trancea ostaje redovno velika osjetljivost za nagle podražaje svijetla, opažaju se smetnje u probavi, muka, gdjekada i povraćanje, histerička bol u glavi i mišicama, koja znade preći u grčenje i uzetost, duševno neraspoloženje i razdražljivost. O samim doživljajima u vrijeme trancea mediji redovito slabo što znadu. Zanimljivo je, ali zasada još neovjerovljeno i po važnosti svojoj neuvaženo opažanje (dr. Imode na Eusapiji Palladino) da elektroskop iza trancea 3—4 minute reagira, ako se ruke drže nad njim, dok se prije trancea ne pokazuje nikakovo djelovanje. Lombrozo dovodi tu činjenicu u vezu s opaženim djelovanjem prstiju na fotografsku ploču, te nalazi u njoj potvrdu za radioaktivitet medijalnoga stanja, koji bi mogao da posluži za objašnjenje pojava eksternalizacije i materijalizacije, ako se uzme na um, da i katodne zrake, kad prolaze vlažnim uzduhom uzrokuju nastanak nekih magla. A poznato je, da medijalno stanje izaziva jaku transpiraciju, znojenje naročito na čelu i na rukama, i da se baš oko glave, iz prstiju, u okolini utrobe i genitalija često opažaju bijele magle, koje se obrazuju u fantome (prikaze) dijelova tijela i lika ljudskoga. Ništa se pouzdano ne može reći o tom, u kakovoj bi vezi taj radioaktivitet bio s živčanim stanjem medija, no toliko je sigurno, da bi se pomoću njega na dohvat prirodnoga tumačenja približile i medijalne pojave fizikalnoga karaktera, (t. zv. telekinezija ili gibanje u daljinu, kucanje, lebdenje ili levitacija, gubitak težine medija i dr.) Za sve to potrebna su dakako pouzdana, svestrana opažanja navlastito fiziologijskih svojstava medija, kako ih je primjerice kod Eusapije Palladino proveo Lombrozo. Opažanje psihofizioloških pojava kod drugih medija prije trancea, za vrijeme samoga stanja i poslije njega za danas je još daleko od zahtjeva sustavnoga utvrdjivanja, te i ne daje dovoljno uporišta za odlučnije

stajalište napose prema »okultnim« pojavama fizikalnoga i biologijsko-fiziologijskoga karaktera.

26. Poznata je činjenica, da se mediji u tranceu rado služe lukavštinom i varkom; da prave razne psine, manje ili više dobronamjerne primjedbe, gdjekada sarkastične ispade, da se utječu raznim smicalicama i slično.

Sve se to dade razumjeti, ako se uzme u obzir, da medij stoji pod utjecajem razriješene svijesti, koja u bezrednom, hirovitom stvaranju svojem može da iznese razne misli i tendencije, pa tako u momentu i želju, da se učini šala, trik i što slično, da se neozbiljno zaokrene razgovor, da se izmakne u onom času najvažnijem interesu, a razumije se to tim više, što je asocijativni pritok i odvajanje u intransiranom stanju daleko slobodnije no u normalnom životu. A kome i u normalnom životu — i sred najozbiljnija posla — nije pala na um koja luda misao ili želja, samo što je čovjek u prisebnom stanju može da odbije? Isto tako se često događja, da čovjeka neka misao salijeće i ne da se otresti, dok ga napokon izmučena i oslabljena ili u momentu nesabranosti ne presvoji, sve bez njegova znanja i prirode, krišom i kradom. Medijalna je konstitucija još više sugestibilna, a gotovo nimalo otporna, ona rado popušta svakom utisku, koji joj se nameće, što više, utisci u njoj ponajviše dobivaju neki impulzivni neodoljivi karakter. Sama dinamika (vlastito gibanje) duševnoga života iznosi na površinu medijalne svijesti svakojake poticaje, koji bez kritike nailaze na uvaženje. Bez promišljanja i bez osjećaja odgovornosti mediji se predaju momentanoj dispoziciji i tendencijama. Ima ih, koji će ovakove tendencije — kako ih u snu kadgod proživljujemo — odbiti na to, da u svakom čovjeku drijema kulturom prevladani primitivni čovjek, naivno dijete i degenerirani zločinac, koji u poremećenom stanju svijesti dolazi do riječi upravo onako, kao što lude misli zavladaju, kad popusti razumska kontrola i voljna ozbiljnost, i kao što ne samo ludjački nego i zločinački tipovi uzmu vlast u društvu, kad nastupi desorganizacija. Psihoanaliza daje mnogo osnova za mišljenje, da je san, a još više hipnoza

i trance neko padanje na niži stupanj razvoja (Rückbildungsprocess) u kojem se javljaju djetinjaste misli i želje, nedužne, ali i neozbiljne fantazije, ali često provaljuju u njima i niski, zatomljeni instinkti, naročito seksualni, pa i zločinačke tendencije. Razriješeno duševno stanje otvara s jednakim opravdanjem i pristupom široke mogućnosti za sve: za fantastične osnove, neozbiljne doskočice, izmotavanje i čudna rješavanja najzapletenijih situacija, pa tako i za lukava i prevarna nastojanja. Karakteristična je u tom pogledu izjava neke gospodje Finch, koja o nastanku ovakovih tendencija za vrijeme jednoga pokusa materijalizacije kazuje ovo: Bila sam potpuno pri svijesti, ali nesposobna, da govorim ili da se krećem. Pomalo sam osjetila, da nešto kuša, da mi zasuče rukav na lijevoj ruci, i da ruku prikaže materijaliziranu, čim ja izgubim svijest. Taj je osjećaj bio sve jači, što više sam zapadala u trance, ali moj strah je postajao sve veći, ja sam se naprezala da vičem i da prijatelje upozorim ali uzalud. Nikad ne ću zaboraviti čuvstva, koja su me za ono nekoliko časaka mučila, bila je to prava borba izmedju podsvijesti, koja je onaj fenomen (prividnu materijalizaciju) željela, i mojega normalnoga »ja«, koje je tim došlo u krivi i vrlo nepovoljni položaj. U nemoći svojoj utekla sam se — veli — moćima, kojima sam bila podvrgnuta, i s muklim povikom od nevolje, da budem sačuvana od prevare, izgubila sam svijest. I ništa se nije dogodilo... Sad sam razumjela »psihologiju prevare« u mediumizmu bolje, nego što bih je mogla naučiti godinama opažanja«.

Zna se, da mediji rado izmiču kontroli i da se pomaže rukama, nogama, odijelom, kosom i drugim sredstvima. Sve to nužno i posve opravdano pobudjuje sumnju u realnost medijalnih operacija, ali se ipak ne može pregledati, kako naivan je i nespretan način varanja, koje čini više utisak, da se traži makar kaki izlaz iz neke situacije, nego utisak ozbiljno željene prevare. Čak ni onda, kad mediji prije pokusa priprave neke stvari, ima neka razlika izmedju njih i hitroprstića (prestidigitatera), koji operiraju s čitavim arsenalom instrumenata vješto i promišljeno udešenih u svrhu, da se lakovjernu

svijetu pruži rog pod svijeću — dok mediji vrlo često, kad traže makar i vještačka sredstva za nedopuštene manipulacije, kao da više stoje pod nekom prisilnom idejom (Zwangsidee), pod nekim nesvijesnim nagonom, koji dakako pokazuje i svu lukavštinu primitivne duševnosti. Obično stoje mediji — mislimo, pravi, a ne oni hitroprstići i čarobnjaci — pod sugestijom, da moraju nešto učiniti. Pod tom impresijom najviše počinjaju prevare. Ali je razumljivo, da ih se bolno doima, ako se s njima postupa kao s varalicama radi držanja, koje je u njih nesvijesno nastalo, a nema sumnje ni o tom, da ovakovo raspoloženje, gdjekada izazvano netaktičnom kontrolom, sprečava razvoj medijalne sposobnosti.

Od vremena do vremena čuje se, da su mediji raskrinkani. Doista ih je malo, koji nijesu u varci zatečeni. U posljednje vrijeme doživjeli su u tom pogledu sudbinu svojih preteča od Sladea do Eusapije i mediji najnovijega doba Einar Nielsen i Marija Silbert. Sve to dakako silno potkrepljuje sumnju u faktičnost okultnih pojava uopće i daje povoda za to, da se one naprosto drže lažnim pojavama, pseudofenomenima, koji se imadu svesti na varku i iluziju. Mnogima se to čini nužnim zahtjevom i zato, da se izbjegne nepriličnom tobože »natprirodnom« karakteru fenomena. Stvar stoji medjutim tako: niti mora sve biti prevara, ako je gdje i kada prevara utvrdjena, samom se dakle sumnjom ne može riješiti pitanje mogućnosti pojava — niti se s eventualnim priznanjem facta eo ipso mora primiti i natprirodni karakter njihov. U interesu spoznavanja, koje ne traži drugo nego da uvidi, što je zapravo na stvari, nije da se čovjek sumnjom odvrati od istraživanja medialnih fenomena, kao ni da se u čudu zaustavi na vjerovanju u natprirodni izvor njihov. Oni čine problem, koji se ne smije mimoići zato, što je kada poslužio za prevaru, kao što se ne može smatrati riješenim, što možda kome duši prija. Izmedju sumnje i vjerovanja kao svuda i tu vodi put do spoznavanja.

Odsjek drugi.

Okultna fenomenologija.

Razdioba okultnih pojava.

Okultna fenomenologija, to jest, prikaz okultnih pojava nalazi se u prvom redu pred zadatkom, da utvrdi činjenice i da ih po mogućnosti prikaže u sustavnom redu, u kojem bi se razabirala glavna obilježja onih pojava, njihov oblik, tečaj i medjusobni odnošaji — a tim bi se i bez upuštanja u teorijska razlaganja već utro put za njihovo objašnjenje. Nastojanje, da se tako neobično dogadjanje, o kojem se ovdje radi, analizom dovede na domak shvatljivosti, ima medjutim mnogo poteškoća, a ne najmanja sastoji se upravo u tom, da okultne pojave čine gotovo nepregledno mnoštvo vrlo isprepletenih procesa, koje nije lako svrstati u sustavnu sliku. Jedan od razloga tome je i to, što se okultna djelovanja poprijeko sastaju na tlu paranormalne duševne konstitucije, te zapravo ona sva, od velike česti, zasijecaju u psihologiju, čak i onda, kad učinci toga djelovanja padaju na stranu fizike i biologije odnosno fiziologije. Tome odgovara i činjenica, da se tumačenje okultnih fenomena svagda utjecalo pretpostavci o nekoj »duševnoj sili«, kojom medij raspolaže ili djelovanju bića, koja — jer su duševno slobodnija i manje vezana na uvjete ljudskoga načina spoznavanja i djelovanja — pomoću medija stvaraju neobične pojave ne samo psihologijskoga nego i fizikalno-fiziologijskoga znamenovanja. Pretpostavlja se tako, da se parapsihičkom stanju otvara mogućnost neobična djelovanja i na po-

dručju fizikalnom (parafizičke pojave) i fiziologijskom (parafiziologijski produkti). Više praktični, nego stvarni i metodički razlozi bili su za nas odlučni, da okultne pojave razvrstamo prema tome, na koju stranu se dogadjanje njihovo više ističe, i ako izgled njihov ne obilježuje svagda pravo i potpuno njihov karakter. Mi ćemo stoga nastojati da u glavnim crtama prikažemo okultne pojave u tri grupe, te nam:

1. okultna fizika znači skup pojava parafizičkih, t. j. takvih, koje po izgledu svojem izdvajaju iz reda i veze poznatih fizikalnih dogadjaja;

2. okultna biologija i fiziologija obuhvaća nastajanje neobičnih organskih produkata i oblika, te neobične fiziologijske funkcije;

3. okultna psihologija obuhvaća parapsihičke pojave napose, to jest pojave neobična spoznavanja i duševna saobraćaja.

I.

Okultna fizika.

1. Značaj pojava.

A) Podaci i činjenice fizikalnoga mediumizma.

2. Do spiritističkog pokreta. — 3. Pokusi Crookes-Homeovi. — 4. Zöllner-Sladeovi rezultati. — 5. Eusapija Palladino. — 6. Opaženi fenomeni. Molekularna gibanja, telekinezije, levitacije. — 7. Promjena težine medijeve i druge pojave.

B) Prosudjivanje (teorija) parafizičkih pojava.

8. Teorija iluzije i halucinacije. — 9. Teorija prevare. — 10. Mehanički uvjeti telekinezije i levitacije. — 11. Pronicanje kroz tvar. Zöllnerova teorija prostora s četiri dimenzije. — 12. Sumnjivost aporta.-Moguća faktičnost telekinezije. — 13. Teorija silnica. Viline rašlje. — 14. Teorija nevidljivih organa. Prelaz u okultnu biologiju.

1. Kad se okultizam naziva »nepoznatom prirodnom naukom«, onda se tim ne misli reći, da ima još nepoznatih ili neobjašnjenih pojava prirodnih,

jer to priznaje i nauka, dakako u uvjerenju, da će s vremenom poći za rukom, da se otkriju dosada nepoznate i možda neobjašnjene strane prirodna dogadjanja tako, te će se sve ono dati dovesti u sklad s općenitom slikom, što je predstavlja prirodonaučni narod o svijetu. Naprotiv, okultizam misli, da ima pojava, koje stoje izvan okvira prirodne zakonitosti — naročito pojava, koje su u opreci sa zakonom teže i nepronićnosti i s općenim uvjetima gibanja i ravnoteže. Kako je poznato, prirodonaučni narod osniva se na mišljenju, da je sve dogadjanje u svijetu gibanje. Nosilac gibanja je prostorno rastegnuta tvar, koja — sama po sebi troma — mijenja mjesto samo pod silom udarca ili pritiska. Sve promjene u svijetu promjene su reda, položaja i odnošaja tvarnih čestica odnosno tvarnih skupova, izazvane medjusobnim prenošenjem gibanja od jednih na druge. Iz pojma tvari nužno slijedi, da nijedno tijelo ne može istovremeno zapremati prostor, što ga već zaprema drugo koje tijelo, da svako tijelo težinom svojom pada (tlači) na svoju podlogu, da je za micanje svakoga tijela iz njegova položaja potrebna primjerena sila. Iz pojma gibanja slijedi, da se sve promjene mjesta i odnošaja mogu izazvati samo neposrednim saopćenjem sile gibanja, dakle samo djelovanjem iz blizine od tijela na tijelo, a ne utjecanjem iz daljine bez posredstva. Okultizam naročito u novije doba, na osnovi iskustava u spiritičkim seansama, postavlja mogućnost dogadjanja i mimo prirodnoga reda.

Ovamo spada:

1. gibanje i kucanje stola i sličnih predmeta, dizanje teških predmeta bez primjerene sile, promjena težine medijeve za vrijeme pokusa, dizanje u vis i lebdenje u zraku;

2. pronicanje kroz tvar, kao ispisivanje zatvorenih pločica ili t. zv. direktno pismo, vezanje i razvezivanje uzlova u konopcima na oba kraja pričvršćenim, iščezavanje predmeta iz zatvorena prostora ili unošenje njihovo u takav prostor, što pretpostavlja nepoznato prodiranje kroz tvarne ograde;

2. telekinezija, to jest, micanje predmeta iz daljine bez dodira, proizvodjenje molekularnih gibanja, izazivanja akustičkih pojava na daljinu i aportiranje ili čarobno dozivanje predmeta izvan dosega prirodnoga načina dohvatanja.

A) Podaci i činjenice fizikalnoga mediumizma.

2. Okultna tradicija i stariji izvještaji rijetko spominju fizikalne, napose mehaničke, učinke tajanstvenih sila, osim što govore o ekstatičkom uzdisanju i lebdenju, levitaciji, naročito svetačkih lica, a inače se u njima većinom radi samo o magijskim djelovanjima na tjelesno i duševno stanje živih bića općinjanjem, urocima, proklinjanjem, zlopogledanjem.

U teoriji se ta magička djelovanja pripisuju »duševnoj sili« koja poput misli ne poznaje prostorna ograničenja. Avicenna (Ibu Sina, 980.—1037.) arapski liječnik i filozof drži, da duša može samom imaginacijom izvazvati promjene u drugim bićima, i bez čarobnjačkih riječi. Što se u njega spominje, da je imaginacijom moguće oboriti devu, ima se isto tako smatrati djelovanjem na tjelesno stanje, a ne mehaničkim efektom. U opreci s Avicennom drži Pietro Pomponazzi (1462.—1525.), da se spomenuta djelovanja prenose isparivanjem. Teorija o »duševnoj sili«, dalje razvita kod Paracelsa, Agrippe von Nettesheim, van Helmonta, i dr., ima naročito fiziologijsko i psihologijsko značenje. Ona se upire o misao uzajmična djelovanja duše i tijela na animističkom osnovu, t. j. na pretpostavci, da je duševnost princip života i da ona ili neka od nje ovisna sila (»archeus« kod Paracelsa, »vis plastica« kod F. M. van Helmonta, organizira fiziologijske funkcije, utječe na njihovo zdravlje, redovno očitovanje i vrsnoću, čak i da ih plastički formira. U tom shvaćanju sadržana spiritualistička (odnosno idealistička) misao, da je duševnost tvorac i upravitelj (faber ac rector) živoga tijela, spaja se ponajviše s pretpostavom nekoga principa, koji je posrednik onoga djelovanja duše. To se posredovanje tumači tako, da spomenuti princip, zamišljen vitalistički, to jest, kao posebna životna sila (pod imenom »vitalis aura«, duševni eter, »od« po Reichenbachu) svojim vibracijama

prožima tjelesne atome, a svojim isparivanjem ili emanacijom može on da prenese »duševnu silu« i preko granica tijela na druga bića, i da u njima izazove promjene. Na tom se onda osniva i mogućnost promjene u tvarnim odnošajima na pr. nastanak bure, kiše, tuče i drugih čudotvorstva. Misao o prenošenju »duševne sile« poziva se kadgod na prirodonaučne teorije, koje kao na pr. Demokritova nauka označuju dušu vrlo gibivom, vatri srodnom tvari, koja zagrijeva životne funkcije, te dopuštaju misao, da duša može toplinske utjecaje odašiljati na razna tjelesa i proizvesti promjene u sastavu njihovih elemenata. Na taj način dobiva okultistička teorija vid nauke, koja se oslanja na prirodonaučne misli, pri čem onda eter, magnetska i električna sila, u novije doba emanacija radija i sl. služi kao sredstvo, da se ona teorija učini vjerojatnom.

Pretresanje magijskih pojava mehaničkoga karaktera počinje se negdje u 15. stoljeću s raspravljanjem o »vilinim rašljama«. To je šipka, većinom vrbova, s dva kraka, nalik na slovo Y, a upotrebljava se odavna za iznalaženje vode i drugih ruda. Ona se dakako ne odaziva svakomu. Na čiju se ruku glasi, onaj je drži za oba kraka horizontalno ispruženim rukama pritisnuvši nadlaktice uz tijelo. Kad dodje do vode ili rude, koju traži — rašlje se naime odazivaju samo na ono, što se upravo traži — onda se šipka, uz praskanje i škripanje, počinje svijati i nagibati, te tako označuje mjesto i dubinu tražena vrela ili nalazište rude. Za tumačenje ove pojave (rabdomantije) poslužio se Joh. Gottfr. Zeidler u djelu Pantomysterium (Halle 1700.) teorijom duševne sile. Nekoliko decenija kasnije (1780.) našao je Schäffer, da i nihalo u sposobnoj ruci slično reagira. Objesi li se naime laki predmet, ponajviše od kovine, na tanku nit, onda se on na osobit način niše nad raznim predmetima; biva to i onda, ako je nihalo pričvršćeno na stalku, pa ga se sposobno lice dotakne, a pokazalo se navodno i to, da predmeti, kojima se ona lica služe, ako se nad njih stavi nihalo, izazivaju njegovo nihanje. Francuski fizičar Thouvenel upozoren, da neki Pennet umije rašljama ili nihalom iznalaziti podzemne vode, ugljen, sol i druga rudišta, uputio se s ovim k glasovitomu tada mineralogu K. Amoretti-u, koji je do onda sumnjao u »metaloskopiju« pomoću rašlja

i nihala, ali uvjerivši se o faktičnosti njezinoj saopćio je svoje rezultate u djelu »Della rabdomanzia« (Milano 1808.) Gibanje rašlja i nihala svodio je na elektricitetu, te je prema tome umjeću iznalaženja pomoću njih nazvao elektrometrijom — izraz, koji je prenesen na razaznavanje sakrivenih predmeta duševnim načinom bio povodom dosta nezgodnom označivanju ovoga imenom »psihometrije«. Tvari, koje sposobna lica električki aficiraju, nazvao je Amoretti elektromotornima, a lica sama elektromotorima. Po Amorettiu mogu, što je već i Zeidler opazio, nadarena lica metaloskopske rezultate polučiti i bez rašlja, samim prstima, ako zgrče i zajedno pritisnu obe ruke, a kažiprste ispruže i oštro raskreče. No kako se činilo, da »električno mjerenje« ne iscrpljuje potpuno navedenih pojava, to je Dietr. Georg Kieser po fizičaru Ritteru upotrebio za njih izraz siderizam, čim se one dovode u vezu s kozmičkim mineralnim magnetizmom (po naučanju astrologa), a to opet čini prelaz k Mesmerovu biomagnetizmu, koji je n. pr. Schindleru služio za tumačenje pojave, na kojoj se osniva gatanje pomoću stola (trapezomantija), i drugih neobičnih gibanja, koja se javljaju u nazočnosti »magnetski« nadarenih lica. Medjutim je spiritistički pokret — apstrahirajući potpuno od njegove teorije medijalne sposobnosti — iznio golemi materijal t. zv. parafizičkih fenomena: dizanje teških predmeta lakim pritiskom, držanje njihovo u čudnoj ravnoteži, kucanje u predmetima u okolini medija bez vidljiva uzroka, titranje žice i davanje tona navodno bez dodira i sl. Ma da sve te pojave nijesu bile dovoljno utvrdjene, važnost je njihova bila u dvojem pogledu vrlo velika: u jednu ruku one su pretpostavljeno čarobnjačko djelovanje izvele iz praznovjerna naklapanja i strahovanja na dohvat vidljivost, jer i ako su pojave još uvijek bile čudnovate, nije se moglo reći, da su naprosto izmišljene: nešto jest na njima, što ima makar izgled faktičnosti. U drugu je ruku upravo to otvorilo mogućnost ozbiljnijem, pa i naučnom istraživanju parafizičkih fenomena.

3. Prvi, koji je tražio, da se tomu poslu pristupi, bio je engleski fizičar William Crookes.

Od naučnoga istraživanja traži on, da nesumnjivo utvrdi činjenice, uvjete njihova nastanka i zakone dogadjanja. Od onih pak, koji govore o silnom djelovanju medija, ište, da uz naučnu kontrolu na pretpostavljani izvanredni način iz ravnoteže maknu osjetljivu vagu ili da izazovu zvuk na tankoj kožici fonografa ili da u gibanje stave staklenim poklopcem zaštićeno i na čvrstu podlogu postavljeno nihalo. Sve se to, veli on, ima obaviti u njegovu laboratoriju, s nužnim oprezom, da se ukloni prevara ili osjetna varka, i da se tako točno ustanovi, što se dogodilo i pod kojim uvjetima. Onda se može pomišljati i na to, da se pojave ove vrsti kušaju tumačiti. O rezultatu svojih pokusa, kod kojih je kao medij fungirao Dan. Dugl. Home, veli on sam: Izmedju čudnovatih pojava, koje su se dogadjale pod utjecajem Homeovim, najuvjerljivije i skoro naučno su utvrdjene naročito dvije, i to promjena težine tjelesa i sviranje melodija na glazbalu (akordeonu) bez direktnog utjecaja, pod uvjetima, koji čine nemogućim dodir ili vezu s tipalima. Pošto se na osnovi više pokusa uvjerio o objektivnoj realnosti spomenutih činjenica, a u želji, da ih stavi izvan sumnje, pozvao je Homea u svoju kuću, te je u nazočnosti astronoma W. Hugginsa i člana uprave grada Londona, dra. Edw. Coxa pomnjivo istražio spomenute pojave. U tu je svrhu sam kupio akordeon i pripravio za nj zgodnu krletku, koja je upravo pristajala pod stol, te je isključeno bilo, da bi se rukom ili nogom moglo doći do njega. Onda je pozvao Homea, koji se u njegovoj nazočnosti preobukao, te Crookes jamči, da on nije imao pri sebi nikakove sprave ili što slično i s one mu strane, gdje nema tipala, dao akordeon, da ga prihvati palcem i kažiprstom, pa ga je tako spustio u krletku i potisnuo pod stol, koliko je dopuštala ruka Homeova. Akordeon je dakle visio o ruci Homeovoj, na očigled učesnika pokusa. Domala se opazilo, kako se akordeon steže i rasteže, onda su se čuli glasovi i nekoliko nota. Crookesov asistent i dr. A. B. (kako u svojem izveštaju označuje Hugginsa), svaki put su konstatovali, da je Homeova ruka pri tom bila mirna, a do tipala i onako nije mogao doći nego drugom rukom,

koja je opet bila na stolu. Nogama se nije mogao poslužiti, jer njima nije mogao doći do aparata, a i kontrola je pokazala, da ih je držao nepomično. Još je čudnovatije, da je Home zatim pustio akordeon i svoju ruku položio u ruku najbližega susjeda, a akordeon je još dalje davao glasove, ma da ga se nitko nije dotakao. Kod drugoga jednog pokusa ostao je akordeon u krletci lebdeći, kad je Home povukao ruku od njega, a kad ga je opet prihvatio, počeo je svirati. Za utvrdjenje činjenice, da se u nazočnosti medija mijenja težina stvari Crookes je pripravio posebni aparat sastojeći se od jedne daščice, koja je horizontalno položena jednim krajem počivala na stolu, a drugim je krajem bila obješena na vagu s perom i kazalom. Čim bi Home lako položio ruke na onaj poduprti kraj, počelo bi se kazalo spuštati, a onda dizati. Crookes i Huggins sjedili su za to vrijeme kraj Homea. Pokazalo je, da Home na taj način može proizvesti pritisak daleko veći nego Crookes, kad nogom stupi na poduprti kraj daščice i težinom tijela pritisne na nju, dočim je Home sjedio na niskom stolcu, te je u tom položaju bio navodno nemoguć mehanički utjecaj. Da bi mogućnost mehaničkoga utjecaja potpuno isključio, Crookes je za kasnije pokuse udesio aparat tako, da se dodir daščice vrši samo preko vode, pa ipak je vaga pokazivala porast težine, čak i onda kad su Homeove ruke bile 3 cm daleko od aparata. Tim je zapravo promijenjena i bit pojave, jer je ona stavljena na podlogu telekinezije. Crookes pruža svjedočanstvo i za druge pojave (aporte, akustička javljanja, dizanje teških predmeta, slobodno lebdenje stvari u zraku bez podloge) izvedene od drugih medija, a spominje i zajamčene slučajeve, gdje se Home sam digao u vis, te drži, da bi poricanje tih činjenica značilo sumnjati u svjedočanstvo ljudskoga opažanja uopće. Šteta je, što pokusi s Homeom nijesu kasnije ni od koga ponovljeni. Vrlo kritični M. Dessoir smatra Crookesove pokuse razmjerno najboljima, ali im ipak pripisuje samo ograničenu vrijednost, jer nijesu prošli stupanj grubih pripravnih pokusa, a sadrže i sumnjivih pogrešaka i protuslovlja. Pokusi Crookesovi s medijem Florence Cook, koji spadaju

u drugo poglavlje, upućuju na to, da možda i opažanja ovako ozbiljna i trijezna učenjaka, kakav je Crookes, nijesu potpuno sigurna od — obmane. Crookes je medjutim uvijek odlučno stajao za svoja opažanja protiv prigovora i napadaja, kojima je bio izvrgnut, ponajviše i zato, što se u tumačenju navedenih (»spirituelnih«) pojava Crookes priklanjao teoriji »duševne sile«.

4. Iza Crookesa bavio se okultnim fenomenima njemački astrofizičar C. F. Zöllner, kojemu je medijem bio glasoviti H e n r y S l a d e. Od fizikalnih učinaka, koji su izvršeni pod utjecajem Sladeovim spominju se promjene mjesta: dizanje stolova i stolaca i premještanje stvari na drugi kraj, nestajanje rupčica, koji bi se onda, gdjekada zauzlani, našli na drugom mjestu; i pločice, što su služile za nevidljivo pismo, često bi odletile u koji kraj sobe. Dogodilo se, da su se pločice u ruci Sladeovoj uz dosta oštri prasak razmrskale, a nije se moglo u s t a n o v i t i, da bi sam Slade izveo pritisak na njih, no tim je čudnije, da se u nazočnosti njegovoj bez vidljiva dodira jednom razmrskao zaslon za krevet; obadvije istodobno prelomljene horizontalne letve zaslona imala su svaka po 3,142 cm^2 u prosjeku, te bi za kidanje njihovo bila potrebna sila od 4957 kg., dok maksimalna utvrdjena snaga mišične radnje iznosi oko 1000 kg. Drugom prilikom opet pomaknula se za 40—60 stupnjeva igla na kompasu, koji je čitavu stopu bio udaljen od Sladea. Jednom je kuglica, ispod staklena zvona, postavljena pod stol, počela skakati i udarajući o zid davati glasove, a onda se samo zvono stalo micati, te se čuo zvuk od valjanja povlačene kuglice i njezina trenja o staklo — i harmonika se kao kod Homea glasila, kad se Slade nje dotakao, i to sa strane protivne onoj, gdje su tipala, jednom čak i bez dodira, dok je harmonika bila u ruci jednoga učesnika pokusa. A bili su ti učesnici mahom ozbiljni i pouzdani ljudi, medju njima i fiziolog E. H. Weber i filozof G. Th. Fechner. Senzacionalni eksperimenat Sladeov bilo je rezanje uzlova u zatvorenom, t. j. s oba kraja pričvršćenom ili zapečaćenom konopcu (uzici).

Zöllner navodi i druge pokuse ove vrsti sa Sladeom. Jednom je Zöllner na žicu od crijeva objesio dva drvena prstena i jedan iz crijeva izrezani, pa je onda žicu zavezao i zapečatio. Slade je imao da drvene prstene zakariči, a u onome iz crijeva izrezanom da načini uzao. Za pokusa ležao je zapečaćeni kraj žice na stolu i Zöllner je na njemu čvrsto držao ruku, a Slade je sjedio kraj njega. Nedaleko stola bio je mali stolić, kako se za čaj upotrebljava, na jednu nogu, dolje razgranjen u dosta široko tronožište. Pokus nije doduše uspio onako, kako je Zöllner želio, ali su se za čudo ona dva drvena prstena našla oko noge stolića, dok je prsten od crijeva bio na neobični način zapleten u žicu. Ono prvo moglo bi se prirodno dogoditi samo tako, da se odšarafi gornja ploča stolića, za što nije bilo ni prilike ni vremena (čak ni onda, ako bi se uzelo, da je možda Slade hipnotizirao Zöllnera), jer je pokus trajao samo 5 minuta, a pozvanici su u susjednoj sobi čekali na njegov izlazak, a osim toga bi u oba slučaja trebalo da se raskine pečat i razveže žica, te drveni prsteni izvade, a onaj od crijeva zaplete u žicu i sve opet stavi u prvašnje stanje. Po kazivanju Zöllnerovu Slade je iz zapečaćene kutije bez pozlede pečata izvadio novac, što ga je unutra stavio Zöllner. Jednom je prilikom s pločice ispod stola držane nestala knjiga i pala mimo desnoga uha Zöllnerova sa stropa na stol. Od mnogih svjedoka, potvrdjeno je više slučajeva t. zv. d i r e k t n o g a (ne automatskoga) pisma. Slade bi naime na pločicu od škriljevca stavio komadić pisaljke, pa je onda držeći palac na stolu, a prste ispod pločice ovu pritisnuo pod stol o gornju ploču; malo za tim čulo bi se poznato škripanje kao od pisanja, i kad bi Slade pločicu iznio, vidjeli bi se na njoj pismeni znakovi na strani okrenutoj prema stolu. Čini se nevjerojatno, da je Slade mogao te znakove načiniti onom rukom, kojom je držao pločicu, dok je druga ruka bila pod kontrolom, a pazilo se i na to, da pločica ne bude možda prije pokusa ispisana. Zöllner je znao uzeti i dvije pločice, te ih zajedno svezati, pošto je medju njih stavio pisaljku; i onda bi se na njima pokazalo pismo, ako ih je Slade neko vrijeme držao pod stolom. Pokus

je gdjekada uspio, i ako Slade nije držao pločice u ruci ili ih je držao pred očima učesnika. Dessoir navodi iz svojega iskustva sa Sladeom slučaj, gdje je Slade sklopljene pločice s pisaljkom stavio na lijevo rame do uha nekomu učesniku; svi su nazočni jasno čuli škripanje pločice pod potezom pisaljke, i kad su ih rasklopili, našli su na onoj, koja je bila okrenuta spomenutom gospodinu, saopćenje pisano u francuskom jeziku. Inače se redovito nije vidjelo, što se zbiva s pločicama, dok ih je Slade držao pod stolom, te po Dessoiru nije isključena prevara, ma da on sam nije mogao konstatovati nikakovih prevarnih manipulacija. Medjutim je Slade jednom u Londonu zatečen, da je imao pri sebi već ispisanu pločicu.

Oko Zöllnerovih pokusa sa Sladeom razvila se — kao i oko Crookesovih s Homeom — živa, upravo strastvena rasprava, u kojoj su osim teoretskih sumnja i prigovara načinu pokusa pali i lični prigovori Zöllneru, Weberu i Fechneru. Navodno je Slade kasnije raskrinkan, i ako se prema nekim izvidima (Fr. Koerbera) ta vijest ne da pouzdano utvrditi. Razumljivo je, da je u povodu svega toga pitanje f a k t i č n o s t i pojava izvedenih od Sladea ostalo neriješeno i da je naučno i trijezno izvannaučno mišljenje više naginjalo uvjerenju, da se one pojave objektivno imadu svesti na vješto iskorišćivanje prirodnih zakona pod vidom neobična djelovanja, a subjektivno na iluziju ili sugestiju. Dessoir drži, da se sve fizikalne pojave, što ih je on vidio, mogu tumačiti kao svijesna ili nesvijesna prevara, od česti i kao djelovanje nehotičnih kretnja.

5. Novija opažanja s pokusima u pravcu fizikalnih pojava vežu se uz ime E u s a p i j e P a l l a d i n o.

Eusapija rodjena je g. 1854. u Minevinu u Italiji. Zarana je ostala bez roditelja, te ju je uzela k sebi baka, koja se nije mnogo brinula za njezin uzgoj, pa je Eusapije ostala bez naobrazbe, ne znajući ni čitati ni pisati. Napuštena od bake sklonila se najprije kao dadilja u nekoj gradjanskoj obitelji u Napulju, a onda se izučila za švelju, udala se i služila kruh svojim radom pomažući si nešto i seansama, koje je gdjekada priredjivala, dok se

nije posve predala mediumističkom zvanju. Bila je od prirode darovita, brzo je shvaćala i znala se snalaziti u prilikama i medju ljudima. Zdravlja bila je slaba, ali je imala čvrste mišiće. Ponajviše vedra temperamenta podlijegala je kadgod sentimentalnom raspoloženju i histeričkim napadajima. Kao medij postala je vrlo samosvijesna, govoreći o svojim sposobnostima, da ima samo jedna Palladino (»è una Palladino«), nastupala je dostojanstveno, kretala se u društvu otmjeno, i tražila je, da se s njom dolično postupa.

Medijalne sposobnosti Eusapijine očitovale su se navodno već za djetinjstva. U njezinoj nazočnosti često se čulo kucanje u stvarima (raps), micali su se predmeti bez dodira i javljali joj se »dusi« u viziji. Za boravka u Napulju počela je obdržavati seanse u krugu one obitelji, gdje je bila dadilja, i tu su je upoznali Damiani i Chiaia, koji su je uputili u medijalne pokuse i kasnije (1888.) — nakon što se Eusapija već afirmirala kao medij i posvetila tome kao zvanju — upozorili Lombroza na nju i javno ga pozvali, da se dade na istraživanje pojava, što ih Eusapija izvodi. Lombrozo se odazvao tome pozivu, te se na osnovi svojih pokusa uvjerio o faktičnosti okultnih fenomena. Od toga doba izišla je Eusapija na glas. Pokusi u Milanu (1892.), kod kojih je učestvovao Lombrozo, Richtet, Ermacora, Brofferio, Schiaparelli, Aksakov, Du Prel i dr. ugledni i ozbiljni ljudi, svratili su na nju pažnju naučnih krugova, pred kojima je na svojem pohodu širom svijeta, gotovo u svim većim gradovima u Evropi i preko Oceana, u Americi, mnogo puta nastupila: u Napulju radio je s njom profesor fiziologije Botazzi u nazočnosti još petorice nastavnika sveučilišta i politehnike, u Genovi psihiatar Morselli, u Rimu fiziolog Luciani i psihijatar Sante de Santis, u Monakovu liječnik Schrenck-Notzing, kod nekih je od tih pokusa s njom sudjelovao profesor M. Dessoir i Th. Lipps, pa A. Moll, poznati istraživač hipnotizma, u Parisu opažali su je Flammarion, A. Richet i Th. Flournoy (1908.), pa H. Poincaré, H. Bergson, gospodja Curie i dr., kako se razabire iz izvještaja profesora Courtiera o pokusima izvedenim u godinama 1905.—1908. u psiho-

logijskom institutu na pariskoj Sorbonni, u Londonu zanimao se za njezine pokuse osobito Sir Oliver Lodge i dr. Pokusi nijesu uvijek zadovoljili, pa je razumljivo, da je sud pojedinih učesnika različan, naročito su suzdržljivi, ako nijesu i negativni zaključci onih, koji su samo prigodice sudjelovali kod istražavanja, ali u glavnom je rezultat opažanja u prilog faktičnosti pojava, ma da su svi istraživači konstatirali, da Eusapija često počinja prevare, i to gdjekada na vrlo naivni, djetinjasti način. I pokusi, koje je priredilo londonsko društvo za istraživanje psihičkih pojava (1895.), pokazali su mogućnost prevare, ponovo provedeni 1908. završili su s pozitivnim rezultatom, na zadovoljstvo izaslanika društva, medju kojima je bio i Carrington, glasovit po tom, što je raskrinkao mnoge medije. Dvije godine kasnije (1910.) u Napulju izvršeni pokusi pokazali su više negativnih rezultata. Medjutim je Carrington sam iste godine poveo Eusapiju u Ameriku i ondje se opet uvjerio o faktičnosti pojava izvedenih od nje. Značajno je, da su u kasnije vrijeme pokusi s Eusapijom sve slabije uspijevali, što bi moglo putiti na klonulost medijalne sposobnosti u starijim godinama. Eusapija je umrla u Napulju g. 1918.

Kod pokusa bila je Eusapija u početku obično budna, a iza nekoga vremena zapadala bi u trance. O dogadjajima u tom stanju ona često nema nikakva sjećanja; za vrijeme pokusa i dulje vrijeme iza njih tuži se gdjekada na hiperesteziju kože. Redovito su se pokusi započimali kraj jasnoga svijetla, koje se u tečaju pokusa na zahtjev medija smanjivalo, no uza sve to bilo je ono gotovo uvijek još toliko jako, da su se stvari mogle dobro raspoznavati. Ruke medija obično bi susjedi držali, a noge bi joj s lijeva i desna pritisnuli svojom nogom prislanjajući svoje koljeno uz njezino, no i tako je Eusapija gdjekada svojom nogom izmaknula i položila je na nogu susjedovu. I ruke su prema prilikama bile slobodne, gdjekada znala ih je Eusapija trgnuti iz susjedove ruke i naglo opet natrag staviti, kao da je medjutim što učinila njima. I inače se nerado pokoravala stanovitim uvjetima opažanja što iz nerazumijevanja zahtjeva naučnoga

istraživanja, — uzimajući stvarnu kontrolu kao znak nepovjerenja i lične uvrede — što iz hirovitosti i kaprisa, kako to već biva kod histeričara tako, te često naprosto nije htjela da obavlja pokuse, ako su joj uvjeti bili nepoćudni ili baš nije bila raspoložena, da pristane na njih.

6. O fenomenima, koji su se kod pokusa s Eusapijom pokazali, može se u glavnom reći ovo:

Na početku pokusa javljali se u stvarima u blizini neki šumovi, kao da tko kuca ili prstima grebe i sl. Za vrijeme pokusa čuli su se glasovi, kojima nije bilo naći uzroka, te se čini, ta Eusapija umije izazivati m o l e k u l a r n a gibanja na udaljenost. Jednom je tako bez dohvatljiva uzroka zazvečala trublja u prostoru iza zastora, pred kojim je Eusapija po običaju sjedila kod svojih pokusa. Drugom je prilikom na geste kao da udara u citaru, zazvečao instrumenat iza zastora. I kod drugih je pojava ove vrsti Eusapija često pravila kretnje, koje odgovaraju redovitom nastanku njihovu, t e s e č i n i, d a o n e p o j a v e n a s t a j u n o r m a l n i m, a l i n e d o k u č i v i m n a č i n o m, možda n e p o z n a t i m p r e n o š e n j e m g i b a n j a. Kod nekih je pojava opet pravila samo simboličke kretnje, kao da zapovijeda, a znala je i unaprijed navijestiti, što će se dogoditi, te se čini, da p o j a v e n a s t a j u p o n e k o m i d e j n o m u t j e c a j u. Osim molekularnih gibanja opažena su po suglasnom priznanju raznih komisija, naročito one u Parizu, i gibanja predmeta kraj neznatna dodira, na pr. nagibanje stola uz takove uvjete prilika, koji ne mogu dovoljno opravdati mehanički učinak, pa pomicanje stvari bez dodira, tako primjerice približavanje i udaljivanje predmeta u sobi ili iza zastora, dizanje predmeta i lebdenje (levitacija), i onda padanje uz odgovarajući im štropot, iščezavanje i premještanje na drugo mjesto. Redovito se one pojave odnose na lakše predmete, ali su se konstatirale i kod prilično teških. U jednom slučaju u Milanu bio je stol težak 10,3 kg, a na njem su bile fotografske ploče i Morsellijev metronom. Stol se primakao i opet odmakao, a metronom je počeo tikatakati. Kod jednoga pokusa u Parizu nekoliko se puta pojavio mali stolić i opet iščezao kroz otvor za-

stora. Drugom je opet prilikom prof. Botazzi, 89 kg težak, zajedno sa stolcem, 4 kg teškim, bio pomaknut s mjesta, gdje je sjedio. Na želju, da se neka 7 kg teška posuda s glinom stavi na stolić, Eusapija je tražila, da svi učesnici oštro koncentriraju pažnju na to, i doista se posuda našla na stoliću, a ovaj se uzdigao do ramena poznatomu učenjaku Curieu. Jednom se na zahtjev nekoga učesnika prelomila noga od stola, što iziskuje znatnu upotrebu sile, koja se u danim prilikama nije mogla proizvesti niti se uopće lomljenju mogao naći uzrok u nekom prirodno pojmljivom utjecaju. Prema pariskom izvještaju Eusapija je bez dodira proizvela pritisak na na vagu, praveći rukom gestu spuštanja. Kod napornijih gibanja, naročito kod dizanja težih predmeta i kod lebdenja opaža se na Eusapiji jako naprezanje mišića, teško uzdisanje, grčevito stiskanje zubi i iskrivljeno lice. Redovito je iza takovih pokusa pokazivala i veliki umor. Dizanje stola počinje se obično lakim trzanjem amo tamo, uz nekoliko nagibanja gore i dolje, dok se sav ne digne u vis, kao da pliva; obično se diže 10—12 cm visoko, ali se znade uzdići i to 60 cm i nešto više. Tako ostaje onda po nekoliko sekunda uz nepravilno kolebanje, a onda se ponajviše naglo spusti na tla. Za vrijeme pokusa i medij obično diže desnu ruku u vis, kao da vuče stol prema njoj i da ga drži u lebdenju.

Već je Lombrozo opazio, da se malo prije dizanja — kad se radi o dizanju uz dodir — oprava medija naduva prema onoj strani, s koje se stol počinje dizati, i dodiruje se noge; kad bi se taj dodir spriječio, nije se stol mogao dići. Ujedno je ruka medijeva redovito ležala nad stolom na onoj strani, s koje se on digao tako, da je stol uvijek bio pod utjecajem medija, odozgo posredstvom ruke, odozdo posredstvom oprave. Isto tako je potpuno dizanje stola bilo nemoguće, ako nije bilo nikakova kontakta s nogama stola. Vrlo često se opazilo naduvanje zastora iza Eusapije, a pri dodiru osjećalo se na ispruženom mjestu nešto tvrdo. I inače se opažalo, da se ispod oprave medijeve ispruža nešto, što se za opip ukazuje kao otpor uzduha,

a po obliku bilo je ponajviše nalik na otupljeni šiljak. Dessoir je jednom nastojao, da uhvati to zagonetno nešto, ali to nije bilo nemoguće, jer je ono izmicalo i nestašno se pojavljivalo sad desno sad lijevo, gore ili dolje. Čini se, da ova tajanstvena stvar nije nikako u vezi s nogama medijevim, koje su redovito bile pod kontrolom, a i medij se redovito za takovih pojava nalazio u tranceu.

7. Neobična je i čudnovata pojava, da se bez vidljiva razloga mijenja težina medijeva. Lombrozo je Eusapiju sa stolcem postavio na vagu, koja je tako pokazivala 62 kg. Iza nekoliko kolebanja opazilo se, kako se poluga naginje, te je konstatirano umanjenje težine za 10 kg. Na želju, da se težina poveća, počela se poluga dizati i vaga je domala pokazivala 10 kg preko normalne težine. Pokus je bio više puta ponovljen u raznim sjednicama, i to s uspjehom, osim u jednom slučaju. Ućesnici kod tih pokusa (u Milanu 1892.) nastojali su da proizvedu ovakove promjene težine, i doista im je to donekle uspjelo, ako je više njih bilo na vagi i ako su se čas preko jedne, čas preko druge strane nagibali. U tu svrhu bile su potrebne opsežne kretnje, kakove se kod medija nikad nijesu opažale, a i nijesu mu, jer je sjedio na stolcu, ni bile moguće. Zanimljivo je medjutim, da je pokus uspio samo onda, ako se oprava medijeva doticala poda, na kojem je stajala vaga. To je naročito utvrdjeno jednim pokusom, za kojega se opazilo, kako se oprava medijeva nadula i tako ispružila, da je visjela preko podnožja vage. Čim se to dogodilo, nastupila je i promjena težine. Ako bi se dodir ruba oprave s tlom spriječio, nije bilo moguće proizvesti spomenutu pojavu. Noge medijeve, koje su bile pod kontrolom, nikako ne ulaze pri tom u obzir. Prema pokusima izvedenim u Parizu, kod kojih se Eusapija nalazila na Mareyevoj vagi, koja kontinuirano registrira promjenu, čini se, kao da težina dizanoga predmeta prelazi na medij. Mjerenjem ustanovljeno je, da se težina medijeva u glavnom povećaje za onoliko, koliko odgovara mehaničkoj radnji.

Osim navedenih pojava spomenuti je samo ukratko još neka opažanja, kao što je vezanje uzlova, razbijanje predmeta na udaljenost i bez dodira, doticanje naročnih lica izvan dohvata medijeva kao prstom, rukom ili nekim predmetom. Učesnici pokusa u više su slučaja izjavili, da su osjetili dodir na licu, udarac po ruci, da ih netko po licu gladi i slično. Gdjekada su tako izvršene i vrlo komplicirane radnje. Profesoru Schiaparelliu su dva puta na nedokučiv način skinute naočale i stavljene na stol pred drugo lice, a sve je to učinjeno tako oprezno i brzo, da je on osjetio nestadak naočala jedino po tom, što je iščezao obični tlak od njih na nosu, sa strane glave i iza uha. Navodi se, da je Eusapija bez dodira izvabila iskre stroju za elektriziranje, a isto je to umjela učiniti iz ruku ili iz kose nazočnih lica, ako bi im se primaknula prstom. Jednom je prilikom na daljinu od 2 cm izbila naboj elektroskopa.

Ostale pojave kao javljanje svijetlih iskara i magla, dijelova tijela i likova, pa onda osjećanje na udaljenost bez normalna podraženja, nastanak plastičnih ili inače kako vidljivih otisaka misli (ideja) i dr. sl. spadaju u slijedeće poglavlje.

B. Prosudjivanje (teorija) parafizičkih pojava.

8. I drugi su mediji prigodice proizveli neobične pojave fizikalnoga karaktera, no kako one u stvari ne pružaju ništa novo, a po metodi i sustavnosti istraživanja prije zaostaju za pokusima s Eusapijom, nego što bi ih ma u čem nadilazili, to se prosudjivanje fizikalnoga mediumizma u glavnome drži rezultata ovih pokusa. Eusapija se istaknula kao fizikalni medij par excellence, s njom su se bavili ljudi neospornoga naučnog autoriteta, pravili pokuse, — opažali pojave. Nijesu ni svi ti pokusi izvedeni uz jednako valjane uvjete kako u objektivnom pogledu, s obzirom na priprave i uredjenje pokusa, tako i u subjektivnom pogledu, s obzirom na mogućnost opažanja i na vrsnoću opažača. Lombrozu se s pravom prigovora, da je premalo kritičan, Flamma-

rionu, da se odviše zanosi maštom. Uzmu li se stoga ova i slična opažanja s nužnom rezervom, onda još uvijek ostaju svjedočanstva uvaženih učenjaka, koja govore za to, da mediumizam doista radja neobičnim pojavama, koje — bar na oko — izlaze izvan reda prirodna dogadjanja. O faktičnosti izvjesnih paranormalnih pojava iza takovih svjedočanstva sumnjati, ne samo da je teško, nego bi značilo gotovo staviti u sumnju sposobnost opažanja, dakle osnov svega spoznavanja uopće. Th. Flournoy kaže izrijekom, da je bilo pokusa, a i sam je kod nekih prisustvovao, uz takove uvjete kontrole, koji ne dopuštaju nikakove sumnje, ako se ne će zabaciti kombinovano svjedočanstvo oka, uha i opipa kao i srednja neka mjera kritičnoga smisla i lukavosti, kojom se svaka obična inteligencija diči. Neobičnost fenomena potpuno je po njegovu mišljenju kompezirana iskustvenom izvjesnošću.

Mislilo se neko vrijeme, da bi se sve te pojave mogle tumačiti teorijom halucinacije, to jest, uzeti da se opažanje njihovo osniva na subjektivnoj varci ili prividjanju. Isticalo bi se, da su uvjeti, pod kojima se pojave zbivaju, nepovoljni za točno opažanje i da pružaju mnogo prilike za iluzije svake vrsti i za sugestivno izvraćanje doživljaja. No već je spomenuto, da se medijalne pojave moraju uzeti onako, kako se daju, i da ih treba opažati pod uvjetima, koji odgovaraju stanju stvari, ako ih ne možemo urediti onako, kako bi nama odgovarali. Svakako je nezgodno, da se mnoge pojave odigravaju kraj slaboga svijetla, ali protiv toga nema lijeka, a osim toga mnoge su se pojave dogodile kraj jasnoga svijetla na očigled opažača. Istina je i to, da su uvjeti kontrole otešćani, ako i ne u svaku ruku nepovoljni ili nemogući. Dessoir, koji je možda najkritičnije pratio pokuse s Eusapijom, priznaje, da je kontrola prema prilikama posve pouzdana, i ako je ograničena na subjektivne utiske. Opažači se uopće nalaze u teškom položaju, jer moraju podijeliti pažnju na to, da kontroliraju držanje i kretnje medijeve i da istodobno prate, što se dogadja. Kako su im pri tom

ruke zaposlene, jer njima drže medij za ruku odnosno oko vrata ili na koljenu, nemogu dosta brzo ili uopće dohvatiti, ako se što iza medija dogadja. Osim toga moguće su i varke, ne samo uslijed lagano neopažane promjene u položaju ruke, nego i uslijed poznate psihologijske činjenice, da se konstantni podražaj (pritisak) prestaje osjećati. To isto vrijedi i za kontrolu nogu, bez obzira na to, da medij na momente izmiče rukama ili nogama.

Ne da se poreći ni to, da kod svih medijalnih pojava ove vrsti više nego kod normalnoga opažanja igraju ulogu psihologijski momenti. Postoji izvjesna sklonost, da se neodredjeni utisci na odredjeni način istumače, prilike su za sugestiju dosta povoljne, i kolektivne osjetne varke mogu lako nastati, naročito kod vida i sluha. Mnoga saopćenja o neobičnim dogadjajima, kakovih se dnevno može čuti, dadu se u jezgri svesti na prividjanje u uzbudjenom raspoloženju. Očekivanje ili želja, da se nešto neobično doživi, utječe na opažanje i shvaćanje onoga, što se dogadja. Takova i slična duševna raspoloženja očito iskrivljuju objektivno stanje. Ona su u znatnoj mjeri nepouzdani osnov, na kojem gradi obično vjerovanje, ali ona jedva mogu u većem opsegu doći u obzir kod kritičnih, naučno izvježbanih opažača, pa i ako osjetne varke ni kod njih nijesu potpuno isključene, pouzdanost se njihova opažanja ne može osporiti, to manje, što su u mnogo slučajeva zgodno upotrebljeni i aparati za mjerenje, fotografija i druga objektivna pomagala, koja lični (subjektivni) utisak upotpunjuju. Osim toga pojave su ne rijetko bile promatrane iz najveće blizine, a pokusi često ponovljeni u raznim prilikama, sam tečaj pokusa i razvitak dogadjaja zapisnički je utvrdjen, tako, da se objektivnost pojava može koliko to prilike dopuštaju smatrati utvrdjenom.

9. Napusti li se kao nemoguća teorija subjektivne varke ili halucinacije, onda— čini se — ima mnogo razloga, koji govore za teoriju objektivne varke ili naprosto prevare.

Svakako je teška činjenica, da svi mediji počinjaju prevare, što mnogo ide u prilog zaključku, da se sve djelovanje njihovo osniva na prevari, samo još nije pošlo za rukom, da se ta prevara i način, kako se vrši, ustanovi za svaki pojedini slučaj. I Eusapija se često služila prevarom. Često su se kod nje našli predmeti, koji su joj mogli poslužiti kao pomagala. U jednoj je seansi, po kazivanju Dessoirovu tobože izvodila dodir iz daljine; medjutim je njezin susjed naglo posegnuo za predmetom, od kojega je potjecao dodir — pa se vidjelo, da je to cvijet azaleje, kojega se držak našao u jednom kutu, a potječe od biljke, što se nalazila u Eusapijinoj sobi. Vjerojatno ga je Eusapija sa sobom donijela i kod pretraživanja tijela i odijela prekriomčarila. Spretnom upotrebom n. pr. kakove kuke ili pera, rafinirano udešena i na sličan način sakrivena, mogla bi se eventualno tumačiti neka dizanja i micanja predmeta. Navodno je Eusapija bez dodira znala učiniti, da se uravnotežena vaga spusti, no čudno je, da je ta pojava izostala, kad bi se vaga pod staklom izolirala, a još čudnije, da je Eusapija jednom zatečena, kako nekom bijelom vlasi priteže vagu. Što je drugom prilikom makar i uz kontrolu, pokus s vagom uspio, ima mnogo razloga sumnjati, da je kontrola bila nedostatna i da je efekt izvršen vještom manipulacijom poput one, kojom se odlikuju hitroprstići (prestidigitateri). Kod drugih pokusa, gdje su se pojave dogadjale u prostoru iza Eusapije, nije se doduše mogla konstatirati veza ili saobraćaj izmedju nje i stvari, ali je u jednu ruku napadno, da su (po Dessoiru) prije samoga čina predmeti nekako došli manje ili više u blizinu Eusapije, a u drugu je ruku sumnjivo, da je izolacija u ovom slučaju bila na zapreku pojavljivanja. Ako je naime neka nevidljiva sila, koja stvara one pojave, onda joj očito ne može biti zaprekom tanko platno napeto u okviru, što ga je Dessoir stavio izmedju nje i prostorije iza nje, te tako polučio, da se nije ništa dogodilo; pa i ako bi se reklo, da je to samo slučajno, onda je svakako čudno, da taj slučaj pada u isti mah s izoliranjem pomoću uokvirenoga

platna. A tu treba da se upozori i na činjenicu, koju je Lombrozo potpuno utvrdio, da nikako nije bilo moguće polučiti dizanje stola sa sve četiri noge, ako su one bile posve netaknute, te ima razloga držati, da bi se ista zapreka pokazala i onda, kad bi se kod nagibanja na stranu potpuno izolirale one noge stola, do kojih medij sjedi. K tomu dolazi u obzir još i činjenica, da se uporište gibanja nalazi u mediju i da je prema opažanjima to gibanje svagda bilo spriječeno, ako bi svaki kontakt medija s podnožjem bio spriječen ili ako ne bi bilo moguće, da se oprava medijeva ispruži prema predmetima, na kojima se imalo izvesti gibanje. Lombrozo navodi dva slučaja, gdje se Eusapija zajedno sa stolcem digla u vis i stavila na stol — no jednom je prilikom zatečena, kako je vješto nogom zakoračila na stol, tvrdeći, da se sama od sebe uzdigla; u najmanju ruku potonji slučaj slabi vjerojatnost prvih dvaju, ma da su izvedeni uz Lombroza u naročnosti Richeta odnosno Du Prela i Finzia. Značajno je naposjetku i to, da Eusapija, kako upozoruje Dessoir, kod svih pokusa zauzima takav položaj, koji je za izvodjenje pojava koristan ili nuždan i vrši kretnje, koje odgovaraju normalnom izazivanju pojava; kad rukom grebe citra zazveči, kad nogom makne, stolac se pomiče, kad priteže rukom, stol se ili drugi koji predmet približuje. Ove kretnje njezine doduše nijesu uzrok onome, što se zbiva, ali je očito, da se njima nastanak pojava olakšava, a vrlo je i vjerojatna pretpostava, da one nastaju mehanički, i ako je način izvodjenja nepoznat, i u toliko, možda i samo toliko tajanstven.

10. Mnogi momenti u medijalnim fenomenima upućuju na vješto i okretno savladavanje običnih mehaničkih principa, ponajviše bez svake prevarne nakane, pa ne treba pri tom odmah pomišljati na čarobnjačke sijeri i varave trikove, dok se štošta u onim fenomenima dade razumjeti iz osobitih živčanih i mišičnih odnošaja. To vrijedi naročito za pojave micanja uz dodir predmeta. Poznato micanje stola uz dodir, koje je u suštini svojoj već ozna-

čeno kao jednostavni oblik automatizma, nastaje redovito vrlo lagano i pomalo se pojačava. U tom se slučaju opravdano uzima, da — pored očekivanja i želje, da se stol miče — nastanak pojave stoji do sumiranja nesvijesnih kretnja. Pri tom su često na ruku, gotovo u punom smislu riječi, i ritmičke kretnje našega organizma, koje se pod utjecajem pažnje i zajedničkoga interesa jednolično udešavaju, pa je onda razumljivo, da snaga sugestije, uzbudjenja i zauzetosti pojačava efekt, kao što ga nepažnja ili skeptično držanje otešćava i slabi. Nije posve nemoguća misao, da se i sadržaj obavijesti dobivenih kucanjem svodi na neko izravnanje po zakonu prosječnosti, što bi donekle tumačilo plitkoću i trivijalnost saopćenja, a i odgovaralo činjenici, da se kolektivne sugestije redovito sredjuju na intelektualno minimalnim ili posve slučajnim rezultatima. Ima slučajeva, gdje micanje stola nastupa odmah: naglo i žestoko, te se čini, da je efekt nerazmjeran pritisku odnosno dodiru. No uzme li se u obzir, da micanje kao posljedak automatskog ustajanja podsvijesnih tendencija kod učesnika ponajviše ne dopušta nastanak svijesti o upotrebljenoj sili, dok je s druge strane medij po svojem, većinom histeričkom stanju kadar proizvesti grčevitu snagu, koja se može daleko podcijeniti, onda se može uzeti, da zagonetnost pojava, ne doduše svih, ali vrlo mnogih, leži više u tom, što se faktično proizvedena radnja ne odredjuje, kako treba, te nastaje utisak, kao da efekt ne odgovara mehaničkim principima. A to je tim više moguće, što se odredjivanje radnje većinom osniva samo na opažanju i na prosudjivanju prema mogućnosti normalne radnje u jednakim odnošajima.

Takovo je stajalište prema fenomenima gibanja u skladu s mišljenjem, da je uporište radnje i kod drugih sličnih pojava u samom mediju, da je nadalje — prema opažanjima na Eusapiji — u svakom slučaju potreban neki kontakt na pr. medija sa podom pomoću oprave kod promjena težine i kod uzdizanja, ili ispružanje oprave prema gibanom predmetu i sl. i napokon u skladu s opažanjem nekih slučajeva, koji poka-

zuju izvjesni mehanički ekvivalent proizvedenoj radnji. Pokusi s Eusapijom iznijeli su zanimljivu činjenicu, da medij postaje lakši, kad prilište predmet, kao da u tom slučaju nekako prevaljuje svoju težinu na nj, dok naprotiv kod dizanja kao da na se preuzima težinu predmeta. Prevaljena težina odgovara poprilici tlaku odnosno olakšanju. Slične je rezultate dobio profesor u Dublinu W. J. Crawford, koji je mnogo godina radio s medijem po imenu Kathleen Goligher, a priopćio ih je u izvatku A. von Schrenck-Notzingu svojemu djelu o »fizikalnim fenomenima mediumizma« (1920.). Crawford je našao, da medij kod dizanja predmeta (levitacija) prosječno preuzima na se 97% težine, dok se ostatak od 3% razmjerno dijeli na učesnike, koji navodno u tom slučaju takodjer nešto dobivaju na težini. Mora se pripomenuti, da je Crawford svoj vlastiti medij gdjekada zatekao u varavim manipulacijama, i da su poslije smrti Crawfordove od dra. E. Fournier d'Albea nastavljeni pokusi s Kath. Goligher urodili nepovjerenjem. To upućuje na potrebu daljega istraživanja u ovom pravcu. Konačni se sud za sada ne može izreći ne samo s obzirom na negativno svjedočanstvo utvrdjenih prevara prema drugim pozitivnim rezultatima nego i s obzirom na neke slučajeve dizanja silno teških predmeta, gdje se navedeni mehanički ekvivalent ne može lako primijeniti. Vjerojatno je medjutim i na osnovi dosadašnjega opažanja, da se pojave u glavnom drže zakona mehanike, samo je način njihova proizvodjenja nepoznat. Što se levitacija samih medija tiče, treba naposе još istaknuti ovo. Utisak, što ga čini histeričko grčenje ili neprisebnost, u zanosu, može lako izazvati dojam, da držanje dotičnoga lica ne odgovara zakonima teže, to više što u takovim slučajevima nastaju često nevjerojatne, za obično opažanje gotovo nemoguće situacije u držanju tijela. Pridruži li se ovim pojavama još i mišljenje, da je dotično lice duhom odvrnuto od svijeta, onda kraj simboličke predodžbe o uzdizanju duha prema nebu lako nastaje dojam levitacije, koji se još potvrdjuje subektivnim stanjem onih, koji se navodno nalaze u levi-

taciji, i kod kojih histerija ili ekstaza može dovesti do promjene organskih i statičkih osjeta na pr. do anestezije u pogledu tlaka na tlo, u povodu čega onda nastaje u njih svijest o olakšanju tijela i dizanja u vis.

11. Za onu grupu pojava, koje čine utisak, da su u opreci sa zakonom n e p r o n i č n o s t i, nema tumačenja, koje bi pravo zadovoljavalo. Medjutim su i pojave same dosta slabo utvrdjene, te je faktičnost njihova još u pitanju. O pojavama d i r e k t n o g a p i s a n j a (na zatvorenim pločicama), koje čine piece de resistence Sladeovih pokusa, Dessoir nije mogao steći uvjerenje, da je kod njih prevara isključena, ali nije mogao ni konstatirati prevarnih manipulacija, no činjenica, da je Slade (u Londonu) zatečen u prevari, svakako slabi vjeru u faktičnost onoga pisanja. U koliko bi se ono eventualno ipak moglo smatrati mogućim, tumačenje bi se njihovo možda dalo dovesti u vezu s pojavama t e l e k i n e z i j e ili gibanje bez vidljiva dodira, o kojima će domala biti govor. Senzacionalni pokusi vezanja i razvezivanja uzlova u zatvorenoj uzici spadaju medju dosta rijetke pojave, a osim Zöllnerovih opažanja malo ima za njih pouzdana svjedočanstva. Morsellijev slučaj s Eusapijom takodjer ne dostaje, da bi se o faktičnosti pojave stvorio konačni ili bar toliko sigurni sud kao kod prije spomenutih pojava dizanja i pomicanja. U uvjerenju, da je pojava faktična Zöllner je smislio teoriju, kako bi se ona mogla tumačiti, a osniva se na misaonoj konstrukciji prostora s četiri dimenzije.

Ne možemo se upustiti u detaljno razlaganje Zöllnerovih izvodjenja, ali je ipak zanimiljivosti radi vrijedno da se temeljna misao njihova u glavnom prikaže. Zamislimo sebi bića, koja se ne orijentiraju kao mi, u prostoru od tri dimenzije (širine, visine i dubine) nego u prostoru od dvije dimenzije (širine i visine). Takova bi onda bića svoje utiske projicirala kao na neku pred njima upravo postavljenu plohu, ali bez plastičnoga izbočenja, poput silhoueta, koje bi se pomicale lijevo i desno, gore i dolje, a što mi vidimo kao odmicanje u dubinu, to bi za njih izgledalo kao pomicanje prema gore, eventualno i kao umanjivanje, jer se udaljeno ukazuje manje — onako poprilici kao što se vide dogodjaji

na kinematografskoj ploči, samo bez plastičnoga predstavljanja. Uzmimo sada jednu nit, koja je na oba kraja učvršćena; ta bi se nit, ako nije napeta, onim bićima u prostornoj slici činila kao o v a l n a crta.

Da se u njoj načini uzao, trebalo bi jedan kraj niti (b) u vidnoj ravnini za 360^0 zaokrenuti oko izvjesne točke (c) tako, te bi se dobila ova slika:

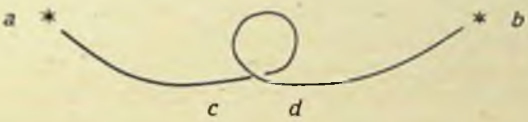

Ako bi nit ostala na oba kraja pričvršćena, t. j. ako ne bi bilo moguće jedan kraj njezin zaokrenuti, kako je spomenuto, onda ne bi bilo moguće, da se u d v o d i m e n z i o n a l n o m prostoru načini uzao. Medjutim biće, koje bi bilo u stanju, da predje iz dvodimenzionalnoga prostora u trodimenzionalni, ne bi za stvaranje uzla uopće trebalo da zaokreće jedan kraj niti za 360^0, nego bi je najprije u dvodimenzionalnom prostoru zavinulo u serpentinu, dakle ovako:

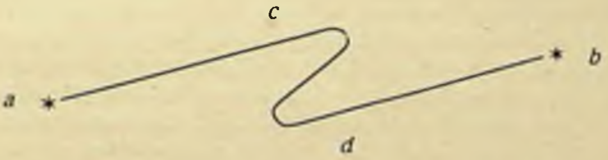

a onda bi je u trećoj dimenziji (zaokretom u dubinu) preklopilo tako, da bi jedan zavoj (kod c) pao preko drugoga (kod d), te bi nastao uzao (kao u gornjoj slici). Na isti bi način dvodimenzionalno biće, koje bi bilo u stanju preći u treću dimenziju kod razrešivanja uzla najprije zaokretom u dubinu prebacilo jedan zavoj (kod c) natrag preko drugoga zavoja (kod d), a onda bi dobivenu serpentinu jednostavno raspustilo u ovalnu crtu.

Prenese li se sada sve ovo na trodimenzionalna bića, onda se dade vezanje i razvezivanje uzlova u pričvršćenim konopcima zamisliti isto tako prelazom u prostor sa više dimenzija, dakle operacijom u četvrtoj dimenziji. Nama je moguće uzao načiniti samo tako, ako jedan kraj uzla držimo, drugim načinimo zaokret za 360° u ravnini koso položenoj na onu, u kojoj leži konopac. Ako je ovaj zaokret nemoguć, a to je onda, kad su oba kraja pričvršćena, ona nam se čini, da se ne da načiniti uzao. Medjutim biće, koje bi bilo sposobno provoditi operacije u četvrtoj dimenziji, moglo bi na drugom prostornom putu, kojega si mi ne možemo predočiti, nego ga samo u misli pretpostaviti, onaj uzao zavezati i razvezati. Na svaki bi način bilo potrebno, da kod toga posla jedan dio konopca za čas iščezne iz vidljivoga (našega) prostora u sferu četvrte dimenzije i da se nakon izvršena zaokreta opet vrati u naš prostor. Premještanje elemenata, koje tim nastaje, a izgleda kao povreda zakona nepronicavosti, slično je tako, kao kad se predmet, koji je zatvoren unutar neke krivulje, digne, u prostoru izvan krivulje zaokrene ili se elementi u njem izmjene, i opet natrag stavi.

Na taj način rade prestidigitateri, kad okretnošću i brzinom stvaraju svoja »čudesa«. Zöllner je držao, da se stvar zaista dade provesti, ako se prenese u drugi prostorni raspored. Umovanje se Zöllnerovo osniva na idealističkoj pretpostavci, da je svijet, kako ga mi vidimo, samo prividna slika jedne drukčije, i to duhovne zazbiljnosti. Pojave u našem opažajnom krugu, i ako su medjusobno vezane, zapravo su samo refleksi (odraz) neke fundamentalne zazbiljnosti. I kako god što bi netko, tko bi samo gledao sjene predmeta, a ne bi vidio predmeta samih, morao dopustiti mogućnost, da se u njegovu vidokrugu javi pojava, koje on iz veze i odnošaja sjena ne može razumjeti, tako se i spoznavanje naše ne može protiviti mogućnosti, da u našu sliku svijeta padnu pojave, kojih uzroka ne možemo naći u našem vidu. Ovo idealistički nastrojeno mišljenje odvelo je Zöllnera na put spiritizma. Svojom teorijom o četvrtoj dimenziji — zapravo o akciji u drukčijim odnošajima, koja se u našoj prostornoj slici čini nemoguća, — Zöllner je postavio hipotezu za tumačenje pokusa s uzlovima, koja je svakako duhovita, i ako se o realnoj opravdanosti njezinoj može sumnjati, ali čisto teoretski uzeta, ona je i prihvatljivija od hipoteze, koja uzima, da se pod utjecajem duhovnih bića ili sila

tvarni predmeti najprije rastvaraju u eter ili dematerijaliziraju, da se onda nakon promjene elemenata ponovo materijaliziraju.

12. Što se tiče iščezavanja predmeta iz zatvorena prostora ili unošenja njihova u zatvoreni prostor, prema sadašnjim se pokusima vrlo teško može što reći, dok autentičnost pojava ne bude bolje utvrdjena. To vrijedi i za aporte ili dozivanje predmeta, koji čine u neku ruku prelaz izmedju pojava na oko protivnih zakonu nepronićnosti i pojava telekinezije, jer često čine utisak ne samo privlačenja gotovih predmeta izvan dohvata nego i neobična skupljanja i formiranja materije iz nepoznata rezervoara. Navodno su neki aporti konstatirani kod Eusapije, Hel. Smith i drugih medija. Pojava je često vrlo efektna, ali se o tečaju njezinu u pojedinim momentima opažanja većinom znatno razilaze, osim toga je ona obljubljeni predmet čarobnjačkih prikazivanja, a i kod medija razmjerno najviše od svih pojava u vezi s prevarom, kašto to pokazuje slučaj glsasovitoga »cvjetnoga medija«, Ane Rothe i Charlesa Baleya, koji je u Londonu (1911.) raskrinkan. Prema svemu čini se, da pojave ove vrsti još nijesu dozrele za naučno pertraktiranje; bit će prije toga potrebno, da se o njima sabere nužni, valjano metodički obradjeni materijal.

Kod pojava telekinezije ili gibanja bez dodira odnosno na udaljenost čini se, da je opstojnost bolje utvrdjena. Teorija iluzije i prevare ne može se prema opažanjima o njima lako održati niti može spriječiti njihovo priznavanje, ma da očevidnost njihova, nije prosta od svake sumnje i prigovora. Medjutim postoji mogućnost, da se i one svedu na put prirodne zakonitosti. Misao naime, da od medija proizlazi neko djelovanje, koje izaziva dotične pojave, ne mora stati na pretpostavi, da je to djelovanje bez materijalnoga posredovanja, naprosto neka actio in distans. Veza medija s gibanim predmetima nije doduše ni vidljiva niti kako konstatirana, ali za eksistenciju nekoga materijalnoga saobraćaja govorila bi činjenica, da se pojave gdjekada dadu spriječiti materijalnim zaprekama na pr. ako se predmet stavi pod staklo ili ako se izmedju njega

i medija stavi kaki zastor, kako je to učinio D e s s o i r. Nastanak pojava telekinezije na ovako nepoznatom putu saobraćaja dopuštao bi onda u glavnom dva načina tumačenja.

13. Jedan bi način bio, da se uzme, da je m e d i j i s h o d i š t e n e k i h s i l n i c a (Kraftlinien), koje u promjenljivom smjeru i promjenljivom jačinom dominiraju nad nekim područjem, te u njem izazivaju one neobične pojave promjene mjesta i položaja, molekularna gibanja (kod kucanja), promjene agregatnih stanja (kod razbijanja predmeta) i sl.

Ženevski psiholog T h. F l o u r n o y drži, da se može uzeti, da organizirani individuum, pojedinačna stanica ili kolonija stanica ima neku sferu akcije, unutar koje može svoju silu po volji posebno koncentrirati sad na ovu sad na onu točku, upravo tako kao što je atom ili molekula središta manje ili više proširena utjecaju žarenja. Ponavljanje, navika, selekcija, nasljedje i drugi biologijski principi u toj bi homogenoj sferi učinili, da su se izdiferencirale neke konstatnije silnice i tako pomalo nastali posebni motorički organi. Na pr. naša četiri uda od mesa i kosti, što vladaju prostorom oko nas, bila bi samo ekonomičnije pomagalo, što ih je priroda iznašla, kao kakova mašina sposobnija za rad, koja se u tečaju razvoja izgradila, da bi se s najmnjim uloškom postigla ista dobit kao od primitivne nesredjene sferne sile. Tako potisnuta ili preobražena javljala bi se ova sila samo vrlo izuzetno u anormalnim stanjima i individuima, te bi nastupala gotovo samo kao atavističko obnavljanje načina akcije, koji je iščezao, jer je zapravo vrlo nepotpun i jer bez koristi troši daleko više životne energije nego obična upotreba ruku ili nogu. A možda je to i sama kozmička sila, onaj amoralni i tupi dermiurg, kao Hartmannovo »besvijesno«, što s poremećenim živčanim sustavom izlazi na javu, te ne udarajući običnim putem mišićnoga pokretanja ostvaruje svoje raspojasane sanje.

Flournoy iznosi svoju misao posve hipotetički, no mora se priznati, da je ona teoretski potpuno moguća. Kako bi dakako imala nastati ona pretpostavljena sila, o tom se ne da ništa pouzdano reći, samo toliko se zna,

da sve pojave gibanja nastaju uz veliku muku, naprezanje, trzanje, znojenje i silno umaranje medija. Što se uzima, da je djelovanje medija u vezi i s njegovim duševnim stanjem, da je ono dakle psihogena (ili ideogena) porijetla na neurasteničkoj bazi, — pariski izvještaj veli, da ideje Eusapijine imadu utjecaj na prirodu i tečaj pojava — to u principu ne bi zadavalo težih poteškošća niti bi bilo u stvari zagonetnije nego što je nastanak najobičnijega mehaničkog učinka iz voljne pobude. O naravi same sile, kako je hipotetički zamišlja Flournoy i drugi, ne može za sada biti nikakve konkretne predodžbe — osim problematična analogija s »nevidljivim« valovima i zrakama moderne fizike ili s radioaktivnim žarenjem, a ne da se ništa reći ni o tom, je li to posebna vrst energije ili možda, što se čini donekle vjerojatnijim, samo osobiti način očitovanja neke poznate energije, dok su energitički odnošaji živčanoga sistema uopće, i kod normalnoga djelovanja, još tako neizvjesni, kao što su to danas. Ochorowicz navodi slučaj, gdje je medij medju palcima držao kuglu u slobodnom lebdenju, kao da je obješena izmedju dva jednaka magnetska pola. Kako je god ta pojava neobična, mogu joj se naći i prilično jednostavne analogije. Uzme se na pr. uski trak papira, po dužini prelomljena na oblik dugoljasta krova, pa se uravnoteži na okomito postavljenoj igli. Približimo li sada papiru ruke tako, da ih upremo o mali prst, a palce ispružimo prema krajevima papira, onda će se on poput magnetske igle postavljati u smjer palaca, kako ih god okretali, razumije se, ako to lagano činimo. Moglo bi se pomišljati na to, da se ova pojava shvati kao posljedak žarenja topline, jer se isti efekt dade polučiti, ako se krajevima približe na pr. goruće cigare. No u drugu ruku pojava nastaje i onda, ako se mjesto toga uzmu dva hladna predmeta. Izolacija pod staklenim zvonom redovito sprečava nastanak pojave, ali medijalno sposobna lica mogu je i kraj izolacije proizvesti nepoznatim energetičkim putem. U slučaju, da hipotetična misao o nekoj energiji dobije konkretniji osnov, stvorena bi bila mogućnost, da se parafizičke pojave mediumizma dovedu u sklad s općom prirodnom zakonitosti, a i prividno dinamički karakter

medijalne telekinezije dobio bi onda vjerojatno svoju mehaničku podlogu, po čemu bi i tajnovitost njezina bila svedena na mjeru i način pojava, kao što je na pr. telegrafija bez žica. Uzme li se pak na um, da je prema sadašnjem stanju stvari, bez obzira na problematičnu mogućnost, da se pojave eventualno svedu na fizikalni trik ili na psihologijski proces obmane, manje u pitanju faktičnost pojava nego način njihova tumačenja, onda se opravdano nameće mišljenje, da je produženje metodičkoga istraživanja za stvar važnije i korisnije nego udobno negiranje, koje se zaklanja za teoriju prevare, i lakovjerno primanje, koje pribjegava vjerovanju u duhove (spirits).

U vezi s teorijom neke organske ili živčane sile, ne će biti zgorega, ako se osvrnemo na problem vilinih rašlja.

Kako je već spomenuto pitanje vilinih rašlja izneseno je u vezi s teorijom magnetizma. Sama činjenica, da se pomoću rašlja doista mogu nalaziti vrela vode, i rudne naslage, drži se prilično utvrdjenom, ma da su neki u novije doba izvedeni pokusi doveli do negativnih rezultata. Koliko je na stvari faktičnosti, sigurno je, da se ona ne da odbiti na slučaj, a nije vjerojatno, da bi bila samo fizikalne prirode, recimo, da bi se dala postignuti i aparatom, bez sudjelovanja živa bića, čovjeka. Koju ulogu ljudsko biće pri tom vrši, ne da se reći. Neki uzimaju, da geologijski odnošaji djeluju na organizam, izazivajući u njem neke, recimo, električne učinke, koji se onda očituju u nesvijesnim mišičnim kretnjama. Nasuprot tome stoji činjenica, da tražitelji s vilinim rašljama uvijek nalaze, ako je to uopće moguće, samo ono, za čim idu, da dakle subjektivna namjera odlučuje kod nalaženja. To bi govorilo za mišljenje, da osposobljenje vilinih rašlja za iznalaženje dolazi od čovjeka, recimo, da se one u zgodnoj ruci nabijaju nekom energijom kao što je na pr. hipotetični Reichenbachov »od« ili možda radioaktivitet, pa onda tako nabita šipka reagira na geologijske prilike. Zanimljivo je opažanje da šipka iza upotrebe po zgodnom čovjeku reagira i u ruci inače nesposobna. U povodu kakovih fiziologijskih procesa to nabijanje nastaje, ne da se ništa reći. Sigurno je, da pri svem psihologijski momenti igraju neku ulogu, tako na pr. nesvijesna opažanja i zaključivanje; sugestija ograničuje uspjeh na ono, što se traži, a može i da spriječi nastanak pojave ili da zavede na krive rezultate. Ako tražitelj na pr. drži, da pokazi-

vanje rašlja zavisi od elektricitete, onda on, ako ga se izolira, primjerice u gumenim cipelama, ne će moći raditi, dok će drugi, koji nije onom misli preokupiran, i u gumenim cipelama uspješno operirati. Ili ako drži, da u kojem kraju ima neka ruda ili izvor, onda će rašlje u njegovoj ruci ondje reagirati, i ako tamo dotične rude odnosno vode nema.

Mišljenje Barrettovo, da je doznavanje pomoći rašlja zavisi od vidovitosti, prevodi pojavu na područje parapsihičkih fenomena.

14. Drugi bi način tumačenja pojava telekinezije bio, da se uzme, da one nastaju pomoću posebnih organa, što pretpostavlja, da se u medijalnom stanju zbivaju biologijski procesi, koji vode do stvaranja normalno nepostojećih, nevidljivih uda, kojima se izvode neobične pojave gibanja. To se mišljenje osniva na opažanju, da se kod pojava telekinezije vidja ili osjeća nešto za opip tvrdo, a gibivo je poput trakova kod polipa ili što slično, kako je primjetio i Dessoir. Kod jednoga pokusa, na želju prof. Viziolia i de Amicisa, da Eusapija odnosno njezin duh, John, stavi u gibanje zvonce na tla položeno, a udaljeno od nje oko pol metra, jasno se vidjelo, kako se ispod suknje Eusapijine ispruža nešto, što je bilo nalik na »treću nogu« ili na odsječenu ruku. Ovaj zagonetni organ dohvatio je zvono i zazvonio je njim. Kod drugoga nekog pokusa u Columbia-univerzitetu, gdje se radilo o tom, da se Eusapija uhvati u prevari, jedan se znanac profesora Münsterberga po njegovoj uputi primakao Eusapiji, da u zgodan čas dohvati ono sredstvo, kojim ona tobože izvodi telekinezije. Taj je čovjek to i učinio, i osjetio je u ruci nešto, kao da je neobuvena noga. Eusapija je na to zajauknula od boli, seansa je naglo prekinuta, i kad je na to odmah zapaljeno svijetlo, pokazalo se, da je Eusapija bila potpuno obuvena. Opet kod drugoga pokusa jedan je opažač potajno kroz otvor na stropu promatrao, što Eusapija radi, pa je opazio, kako je iz ledja Eusapijinih provirio nekaki organski trak, pomoću kojega je ona izvodila mehaničke učinke, a slično se opazilo i kod drugih pokusa s Eusapijom i drugim medijima. Oblik ovih or-

ganskih trakova, ili niti — prema kazivanju — prilično je neodredjen i dužina različita, vrlo su gibivi, za dodir osjetljivi, i to ponajviše bolno, a osjećaju se kao nešto glatko, sluzavo, što se lijepi. Čini se, kao da su to nekakvi plazmatički izdanci, koji se uz znatan psihofiziološki napor razvijaju. Oni bi navodno bili organ, pomoću kojega mediji izvode kucanje, miču, obaraju, čak i kidaju predmete, što bi se podudaralo s izjavama medija, da oni osjećaju gibanje predmeta, a veli se, da se mediji tim organima služe i kod dizanja uz dodir, kod olakšanja težine, lebdenja i dr. pojava kao uporištem. Poslije izvršena čina oni se organi uvlače u tijelo, iz kojega su izašli.

Može li se uzeti, da je tome tako — onda bi s pojava telekinezije, a i drugih prividno mehaničkim zakonima protivnih dogadjaja, što se fizikalne strane tiče, nestalo svake tajanstvenosti. Sve bi te pojave nastajale na isti način kao i normalna gibanja, jer u stvari je posve irelevantno, da li se to vrši običnim organima, rukom ili nogom, ili nekim posebnim udovima. No pita se sada, kako ti udovi nastaju? Problem telekinezije i drugih okultnih mehaničkih pojava prelazi u pitanje o morfogenezi i strukturi onih navodno opaženih protoplazmatičkih izdanaka, »ukočenih zraka«, dinamičkih organa — i kako se već zovu ti neobični udovi, koji časkom nastaju i naglo iščezavaju, ili drugim riječima, pitanje neobičnih fizikalnih pojava svodi se na pitanje n e o b i č n i h o r g a n s k i h m o g u ć n o s t i. To zasijeca u područje b i o l o g i j e i f i z i o l o g i j e, na koje evo upravo prelazimo.

II.

Okultna biologija i fiziologija.

1. Vrste pojava.

A) Paranormalne funkcije organizma.

2. Proširenje sposobnosti osjećanja. — 3. Polarizacija i dispolarizacija. — 4. Osjećanje na daljinu (telestezija). — 5. Prenošenje osjećanja. — 6. Eksteriorizacija osjećanja.

B) Emanacija i materijalizaciia (teleplastička produkcija).

7. Značaj pojava. — 8. Vidjanje »duhova«. Fantomi Florence Cook i gospodje D'Esperance. — 9. Pokusi s Evom C(arriere). — 10. Tjelesne i duševne osobine Eve C. — 11. Raspored pokusa i uvjeti pojavljivanja. — 12. Tečaj teleplastičke produkcije. — 13. Problem realnosti teleplastičkih fenomena. — 14. Pozitivni momenti. — 15. Negativni momenti, naročito sumnjivi karakter pojava; slučaj »Miroir«. — 16. Teorija ruminacije. — 17. Ideoplastička (psihodinamička) hipoteza. — 18. Bivstvena homogenost telekinezije i teleplastike. — 19. Materijalna ideoplastika i fotografija misli. Dvostruka pojava.

1. Parafizički fenomeni iznenadjuju nas, jer n a o k o n a s t a j u p r o t i v p o z n a t i h n a m u v j e t a i m o g u ć n o s t i dogadjanja u tvarnom svijetu. Fizikalni nazor, u kojem su ti uvjeti odredjeni i mogućnost dogadjanja »neumoljivim zakonima« ograničeni, nije samo u naučnom krugu udomaćen nego i u širokim vrstama, na osnovi obična opažanja, bar u glavnim crtama toliko raširen, te medijalne pojave dolaze neočekivano, njihova se neobičnost potpuno uvidja, i to kao nešto, što se p r o t i v i prirodnom redu, i ako se odstupanje od toga reda ne uzima svuda jednako teško i nemoguće. P s i h o l o g i j s k o s t a j a l i š t e prema neobičnim pojavama biologijskim i fiziologijskim donekle je različno. To dolazi otud, što se pojave organskoga svijeta uopće — poradi njihova, bar po izgledu, dinamičkoga karaktera, a još više poradi mogućnosti razvijanja — čine, kao da nijesu vezane na onako ukočenu, neodoljivu zakonitost kao što je to slučaj kod anorganskih pojava. Pa i ako bi nauci

pošlo za rukom, da dogadjanje u organskom svijetu eventualno svede na zakone slične zakonima mehanike, na kojima se osniva fizikalna slika svijeta, još će uvijek, bar *za obično opažanje*, pojave organskoga života imati izvjesnu neku pruživost i slobodu kretanja, neobične pojave u tom krugu činit će više utisak, kao da idu *preko normale* nego da ustaju protiv neke neprekoračive mogućnosti. Granica — recimo — dopustive mogućnosti kao da nije tako čvrsto odredjena, te se ne bi dala preko reda pomaknuti. Osjećanje može se na pr. u vrlo širokim granicama razviti do zamjerne intenzivnosti i finoće. Uvjeti dogadjanja tu kao da nijesu tako odmjereni, te bi vitalna (životna) i organska akcija odnosno reakcija bila naprosto mehanički iznudjena bez utjecaja nekoga — recimo — autonomnoga, dinamičkoga ili teleološkoga faktora, koji se ne da izvesti iz kombinacije danih momenata. Taj bi utisak pojava organskog svijeta znao biti odlučan i za naučno shvaćanje njihovo (po teoriji vitalizma), u protivnom slučaju to je shvaćanje ponukano, da na zavojitim putevima dokazivanja onaj utisak (po mehanističkoj teoriji) prevede u mehaničku sliku, ali to nikad ne djeluje tako uvjerljivo kao neposredni dojam opažanja. K tome treba uzeti na um i to, da je poznavanje biologijskih i fiziologijskih procesa u mnogom pogledu još vrlo manjkavo. Kemiotermijski, električni i magnetski, a možda i drugi kakovi odnošaji živčanoga sistema za sada su još u velikoj neizvjesnosti. Teško je stoga što reći o tom, kakove struje prolaze našim tijelom, kakovi se procesi zbivaju u moždjanskoj centrali, koja je i kolika mogućnost organske reakcije — ako se pomišlja na to, da je naše tijelo, odnosno živčani sustav u njemu akumulator i transformator energija, što ulaze u njegovu sferu. Kako se kapitaliziraju prirodne sile u njem, dokle može da se prostre polje fiziologijske podražljivosti, da li je i kako moguća emanacija (efflorescencija) vitalne potencije? Sve to zajedno čini, da se neobične *biologijske i fiziologijske pojave manje shvaćaju prestupanjem* prirodom propisane mogućnosti, nego više *izvanrednim* radnjama, koje u izvisivanju nad mehanički red anorganskoga

svijeta idu samo za koji korak dalje od normalnoga ili normalno poznatoga djelovanja organizama.

Medju neobične pojave ove vrsti spada:

1. Paranormalno osjećanje, naime proširenje osjetljivosti van granica tijela i prenošenje osjećanja na neprimjerene organe i na izvanjske predmete; onda

2. Žarenje (emanacija) životne snage, stvaranje protoplazmatičkih izdanaka i razvijanje organskih oblika (t. zv. teleplastička morfogeneza ili materijaliziranje), pa ostavljanje tragova duševnih stanja u tvari neobičnim načinom fiziologijskoga izražavanja (fotografija misli i t. zv. materijalna ideoplastika).

A. Paranormalne funkcije organizma.

2. Prirodni osnov organskoga reagiranja čine fiziologijski procesi, koji nastaju u povodu djelovanja izvjesnih fizikalnih dogadjaja na pr. tlaka, temperature, uzdušnih i eterskih valova na živčani sustav preko osjetnih organa. Za nastanak osjećanja potreban je dakle zdravi organ i primjereni mu podražaj. Sposobnost organa ima svoje granice, koje se mogu do neke mjere proširiti, naročito vježbanjem, dok anormalna stanja, napose medijalno po hipnozi i transu, često pokazuju izvanredna ali nipošto zagonetna djelovanja. Pojave djelomične hiperestezije, a u drugu ruku anestezije, pa hiperalgezije i analgezije, koje tako nastaju, dadu se razumjeti kao rezultat sabrane ili zbijene osjetne energije u povodu toga, što se područje njezina djelovanja ograničuje. Analogiju tome pružaju pojave pooštrene pažnje u momentima osobita interesa ili biologijske važnosti (na pr. u pogibli života), a uzrok im je ponajviše neka obuzetost, sugestija, histerička jednostranost i sl. Mnogo važnija je činjenica, da je fiziologijski sustav reagiranja normalno udešen za primanje samo ograničenoga broja fizički datih energija. Naš organizam nije univerzalni aparat, koji bi mogao sve vrsti podražaja uhvatiti i na njih reagirati, nego je sistem po izboru sastavljen i razvojem diferenciran i to tako, da se po nekim odabranima, biologijski važnim stranama prilogodio prilikama života.

Fiziologijski registar naš ne reagira ni na čitavu skalu onih vrsti energija, za koje je udešen. Mi primjerice ne dohvaćamo svih zraka svijetla, na pr. ultravioletne zrake, kako nas uvjerava fotografska ploča, koja je u tom pogledu više osjetljiva kao što je i bolje osjetljiva od nas, već se krećemo samo u razmaku titraja od poprilici 400—900 bilijuna u 1". Kako šaren bi nam se tek činio svijet, kad bismo ga mogli vidjeti u svijetlu zraka ispod te granice i iznad nje? Mi ne hvatamo ni sve kemijske podražaje oko nas, a možda je i bolje tako. Za neke podražaje na pr. za električne i magnetske struje uopće nemamo ili bar ne znamo, da bi imali ikakova načina reagiranja, a čini se, da i nemamo potrebe za to. Apriori nije medjutim ničim isključena mogućnost, da živčani sustav u anormalnoj dispoziciji, kako je pokazuje medijalno stanje, nekako reagira i na takove podražaje, za koje smo inače slijepi i gluhi, neosjetljivi. Opažanje, da primjerice razne kovine razno djeluju na tjelesno i duševno stanje, kao da govori za takovo p r o š i r e n j e s p o s o b n o s t i o s j e ć a n j a, ma da poznavanje fizikalnih svojstava kovina i fiziologijskoga ustrojstva organizma ne daje nikakva uporišta za shvaćanje toga djelovanja! Lombrozo navodi slučaj djevojke C. S., kod koje je upotreba olova, a još više upotreba zlata ublaživala epileptičke napadaje i stišavala ih. Kod druge jedne djevojke, Estelle, pokazala se kraj upotrebe zlata osobita snaga. Bronca, cinak i bakar djelovali su na nekoga dječaka u hipnozi vrlo bolno, dok je zlato u njem budilo osjećaj topline. Kao fiziologijski supstrat ovih pojava, u koliko se mogu smatrati činjenicama, uzeti termoelektrične ili slične procese vrlo je hipotetično, a bez fiziologijskoga posredovanja psihologijsko je svodjenje pojave na sugestiju odnosno autosugestiju bez temelja, osim ako se pretpostavi čisto d u š e v n i, zar telepatski saobraćaj izmedju operatera i medija.

Slično je i s djelovanjem ljekarija na daljinu t. j. bez uzimanja u sebe. Prema nekim opažanjima hipnotizovana lica, ako im se približi ili dade u ruku začepljena bočica alkohola, domala pokazuju znakove opojenosti, razrijedjeni morfij na taj način pružen izaziva spavanje [1]

živahne, vesele halucinacije, baldrijan uzrujava, kloral smiruje, kinin uzrokuje zujanje u ušima i gorki okus, jaborandi slinu i znojenje, što sve odgovara farmakognostičkom djelovanju tih ljekarija. Pojedinim ljekarijama odgovaraju i odredjena psihička djelovanja: aqua laurocerasi (Kirschlorberwasser) izaziva ekstazu i vizije, etilalkohol vedru opojenost, amilalkohol pijani bijes. Navodno su pružanjem lijekova na taj način polučeni i neki uspjesi liječenja na pr. stišavanje histeričkih napadaja bromnatrijem, danim dakako u zatvorenoj posudi, popuštanje grčeva od baldrijanove kiseline i amonijaka i sl. Koliko je pri svem tom sugestije hipnotizera, možda telepatski saopćene, a koliko autosugestije, koja opet pretpostavlja ne samo neko doznavanje aplikacije nego i poznavanje djelovanja dotičnih lijekova, teško je odlučiti — to više, što ima slučajeva, koji govore protiv subjektivnoga izvora nastanku onih pojava, a za neko objektivno djelovanje, na koje se poziva homeopatija. Dogodilo se naime, da su neki kemijski spojevi na pr. pilokarpin izazvali fiziologijsko djelovanje, koje dotada uopće nije bilo poznato. Čitava je stvar uostalom, po Schmidkunzu, više predmet istraživanja nego polemike.

3. Osobite je vrsti djelovanje magneta. Ako se nakon sugestije hipnotizovanome licu približi magnet ili se ono na raznim mjestima tijela dotakne magnetom, onda se sugestija mijenja. Po Binetu i Feréu mijenja se u protivno, to jest sugerirana radost prelazi u žalost, ljubav u mržnju, osjećanje bijela u crno, predodžba dobra u predodžbu zla, vizija angjela u viziju vraga i sl. Binet i Feré nazvali su to polarizacijom. Lombrozo je našao samo promjenu u nešto drugo, a ne u protivno, to jest, sugestija je pod magnetom postala samo drukčija. Tu pojavu nazvao je on dispolarizacijom. U 170 opažanja izvršenih zajedno s Otolenghijem na 9 lica konstatovana je u 62% čista polarizacija, u 38% dispolarizacija ili slabe promjene, i to kod t. zv. psihičkih halucinacija (predodžbi) polarizacija, kod osjetnih halucinacija redovito dispolarizacija. Nekomu histeričnom starcu sugerirana je u budnom stanju pomisao na andjela sa zlatnim krilima; pod

magnetom promijenila se sugestija u predodžbu vraga s crvenim krilima. Predodžba plavokose madone u crvenoj opravi na taj se način promijenila u predodžbu vraga, dok je boja odijela ostala nepromijenjena, dakle se predodžba polarizirala, ali optički elemenat (boja) u njoj ne. Kod drugoga histeričara polarizirala se i sugerirana ličnost. Ako mu se sugeriralo, da je brigant, pod utjecajem magneta prometnuo se poštena radnika, a revolver u ruci postao mu je orudjem za rad. Uspjelo je čak i dvije ličnosti istodobno polarizirati. U jednu mu je ruku stavljen revolver, a u drugu klupko, pa mu se sugeriralo, da je na jednu stranu razbojnik, na drugu žena; pod magnetom postao je ovamo ratar, onamo muškarac. Kod nekoga alkoholičara opažala se uvijek dispolarizacija. Crvene pamučne niti postale su bijele, octena kiselina gorka (ne lužnata), slatka voda kiselom (ne gorkom). Od raznoga pola često je nestalo različno djelovanje. Neki dječak zapadao bi u hipnotički san, koji je trajao samo čas, a kadgod i na sate. Za sna javljale su se halucinacije; gledao je na pr. prizore u Africi i držao se prema tome kao lovac ili je živahno gestikulisao, latinski deklamirao, čitao novine kraj zavezanih očiju i igrao šah. Čim bi se na nj stavio magnet s oba pola ili samo sjeverni pol, hipnotički bi san prestao, dok bi južni izazivao delirij. U drugom jednom slučaju prometnula bi se slika crvenoga križa u bijeli, ako bi se magnet s oba pola postavio; pod utjecajem južnoga pola promijenila bi se u žuti, a pod utjecajem sjevernoga u crni. Stalne navike i sklonosti redovito se ne mijenjaju pod magnetom. Neki čovjek, koji je volio šećer, nikako nije ni pod magnetom htio da promijeni ugodni mu tek šećera, a mornar neki, koji je imao respekt pred ženom, nije se ni pod sugestijom ni pod magnetom usudio promijeniti njezin lik.

Za nastanak navedenih pojava nema tumačenja, koje bi zadovoljavalo. One kao da govore za eksistenciju biomagnetizma, na koji se pojava hipnoze nekoć odbijala. Što se sugerirane halunacije mijenjaju i kraj dodira prstom, moglo bi se razumjeti tako, da i s prsta kao s magneta struji neka sila prema hipnotizovanomu licu, koja u ovome izaziva izvjesne fiziologijske pro-

mjene, a po njima i one psihičke (subjektivne) pojave. Tim se dakako uloga sugestije u hipnozi nipošto ne umanjuje; za ovu govori naročito činjenica, koju je već Moll utvrdio, da hipnotizovano lice ne stoji uvijek u raportu s onim, tko ga je hipnotizovao. Udesi li se stvar tako, da ono lice ne vidi, tko ga je hipnotizovao, tada će se ono staviti u raport s čovjekom, za koga drži, da je to učinio. U tom je slučaju hipnotički odnošaj stvar subjektivna podredjenja, a ne posljedak nekoga objektivnoga supstrata. Neke pojave opet govore za to, da se za hipnozu značajne pojave dadu proizvesti i bez sugestije. Neka istraživanja u novije doba (E. Boirac, F. Grunewald) govore za to, da se teorija biomagnetizma ne može smatrati prevladanom. Alrutz je nakon potpuna izlučenja sugestivnih utjecanja proizveo anesteziju kože tako, da je nad izoliranom rukom uspavanoga lica pravio jednolične poteze kao što to biva kod magnetizovanja željeza. Za izolaciju od eventualnih utjecaja topline ili gibanja uzduha upotrebio je staklo. Slične je rezultate dobio i onda, kad je izolator bio od cinka, bakra ili olova, dok bi debeli papir (ljepenka) ili pamuk sprečavali nastanak anestezije. Ako bi se poslije postignute anestezije potezi pravili u protivnom smjeru, osjećanje bi se opet vratilo. Koliko navedena opažanja nameću misao o nekom magnetskom procesu, koji je možda srodan magnetskoj indukciji, sudeći po drugima opažanjima razvija se u medijalnom stanju neka električna sila, radioaktivitet ili što slično, na koju bi se bar mogla odbiti pojava, da se u blizini medija javljaju iskre i magle kao uz katodne zrake, i da mediji djeluju na elektroskop izbijajući ga. Od kakova bi značenja to, ako se potvrdi, moglo biti za fiziologijsku disponiranost i sposobnost, a prema tome i za psihičko stanje, ne da se nikako reći, osim da bi tim bila otvorena mogućnost, da se neobične fiziologijske reakcije shvate kao posljedak nezamjetljivih ili normalno nepostojećih struja. U vezi s tim vrijedno je spomenuti i slučaj, što ga navodi Ochorowicz, gdje je medij medju palcima držao kuglu u slobodnom lebdenju. Kakogod su takove pojave na oko neobične, njihovo bi se vladanje sigurno pokazalo kao posve prirodno, kad

bi živčani odnošaji s obzirom na one eventualno faktične struje bili poznati.

4. Na istom hipotetičnom osnovu našle bi možda tumač i pojave osjećanja na daljinu, t e l e s t e z i j e, za koje neka opažanja govore, ali one još nijesu dovoljno utvrdjene. Radi se tu dakako o t. zv. o s j e ć a l i m a b l i z i n e, gdje se podražaj mora aplicirati na sam organ, kao što je to n. pr. kod osjeta kože. A. de R o c h a s je navodno opazio, da se u medijalnom stanju osjećanje proširuje izvan granica tijela, kao da se oko tijela stvara osjetljiva sfera, unutar koje — i bez neposredna dodira — još uvijek nastaje osjećanje. Ova sfera, koja se proteže na 2—3 m izvan tijela dijeli se u slojeve, najbliži u debljini od 3—4 cm, a onda na svakih 6—7 cm sve dalji. Po Morselliju je Eusapija pokazivala takovo proširenje osjetne sfere.

Mediji gdjekada izjavljuju, da na daljinu osjećaju tvrdoću, hrapavost i druga svojstva, koja se samo dodirom mogu doznati.

5. Medju osobito čudne pojave medijalnoga stanja spada t. zv. p r e n o š e n j e o s j e ć a n j a (transpozicija ili transfert osjećala). Pod tim se razumijeva pojava, da lica u hipnozi gdjekada drže, da vrše funkcije osjetnih organa (gledanje, slušanje, mirisanje i t. d.) po drugim dijelovima tijela, a ne po onim organima, koji su normalno odredjeni za to. Kataleptične žene rado premještaju vid i drugo osjećanje na prste ruke, u nogu ili u želudačnu udubinu. Lombrozo je opazio, kako je djevojka C. S. na podraživanje uha ili vrška nosa samim dodirom ili svijetlom reagirala vidnim osjetima, pa se branila od bliještanja tako, da je rukom sakrivala nos i uha. Kad bi joj se amonijak stavio pod nos, nije reagirala, ali bi to življe reagirala, kad bi joj se ma koja mirisava tvar i u neznatnoj jačini stavila pod bradu. Ako je podražaj bio ugodan, smješkala bi se i žmirkala uz živo udisanje, ako bi podražaj bio neugodan, onda bi pritiskivala ruke na ono mjesto brade, gdje je tobože bilo sjedište njuha. Neka djevojka (Estella iz Neuchâtela) u hipnotičkom je snu prenosila sluh na ruku, lakat, u okolinu želuca, dok je druga (neka G. L.) navodno

raspoznavala novac šijom, a mirise izvanjskom stranom ruke, druga je opet jedna u mraku rukom razabirala boje i slova. Ne može ni govora biti o tom, da su spomenuta lica zaista premještala osjećaje, da su dakle drugim organima i na navedenim mjestima primala utiske, a još manje je moguće, da bi jedan dio tijela n. pr. prsti ili želudačna udubina bio općeni organ za sve osjećanje. Pojava transpozicije zapravo je iluzija lokalizacije, koja nastaje tako, da sporedne pojave na se privuku pažnju, te se čini, kao da se osjetna funkcija po njima vrši. Jedno opažanje, koje mi se samom nadalo, znalo bi utvrditi ovo mišljenje. Kad se igrao glasovir kraj mene, dok sam bio zabavljen čitanjem ili pisanjem, često mi se činilo da svaki udarac tona osjećam u sljepočicama kao kucanje žile; taj je osjećaj bio gdjekada tako nametljiv, da mi je kraj njega posve nestalo svijesti zvuka u uhu, te sam imao utisak, kao da primam i razabirem zvuk sljepočicama. Zna se, da je Grillparzer o sebi kazivao, da često čuje sljepočicama i da vidi čelom. U potonjem slučaju očito su poznate motoričke pojave, kao što je mrštenje čela, koje su u vezi s pozornim ili napetim gledanjem, prevladale u osjetnom doživljaju i potisnule svijest normalne organske funkcije, koja tome doživljaju odgovara. Ovakova iluzija može postati i navikom, koja sugestivno djeluje na proces osjećanja. Slično se dogadja i ondje, gdje se uvjeti duševnoga rada kompliciraju prilikama, koje sa stvari nemaju nikakove razložite veze, ali sugestivno vrlo mnogo utječu na samo vršenje rada, n. pr. kad netko samo u izvjesnom položaju ili u osobitim prema navici udešenim prilikama može da radi, uči, razmišlja, piše i dr. sl., pri čem često i sitnice igraju veliku ulogu. Isto tako slučajne prilike i sitnice mogu neugodno djelovati n. pr. na tok misli, govor, i uopće svaki duševni rad. Da se ovakove nastranosti, koje su očito u vezi s živčanom razdražljivosti, normalno odnose samo na duševni rad, posve je razumljivo, ali je isto tako razumljivo, da one u hipnozi kraj spomenute već psihologijske dispozicije i promjene svijesti, mogu i samo osjećanje alterirati i sebe kao nosioce njegove predstaviti. Sporednu ulogu pri na-

stanku transpozicije mogla bi eventualno igrati i podraženja u povodu naprijed navedenih stanja, te uzrokovati fiziologijsku zamjenu. Neku analogiju tome pružaju iz normalnoga života poznate sinestezije ili t. zv. sekundarni osjeti kao što je gledanje zvukova ili slušanje boja (audition colorée), t. j. pojava, da se podraženjem jednoga osjetnoga organa istodobno izazivaju osjeti drugoga, pa se čini, da boje imadu neki ton ili tonovi neku boju. A značajno je, da se i kod ovih pojava osjećanje zvuka uz neku boju smješta u slušno polje, dok se osjećanje boje uz ton redovito smješta u vidno polje.

6. Ne manje čudna pojava je i e k s t e r i o r i z a c i j a o s j e ć a n j a. Posve nam je prirodno da n. pr. osjećamo dodir ili bol, ako se netko dotakne našega tijela, na kojemu je koža organ za osjete tlaka i boli. Ali da bismo osjećali dodir ili bol, ako se tko dotakne predmeta izvan nas, čini nam se gotovo apsurdno. A. d e R o c h a s upozorio je medjutim na mogućnost, da se osjetljivost prenese na predmete izvan čovjeka, i to tako, da izmedju njih i čovjeka ostane neka veza, te on na dodir onih predmeta reagira osjećanjem. R. T i s c h n e r je o tom pravio više pokusa na ovaj način. Hipnotizovanome licu dao bi u ruku čašu do $^3/_4$ napunjenu vodom i zapovjedio mu, da svoju osjetljivost kože izluči u nju. Iza pet časaka uzeo bi je i stavio medju druge posve jednake i jednako vodom napunjene čaše, od kojih je onu samo on mogao po jedva zamjetljivoj oznaci prepoznati. Onda je neko treće lice bilo pozvano, da čaše porazmjesti, što je ono učinilo u rukavicama, da ne bi eventualno po razlici temperature prepoznalo onu čašu, u koju je hipnotizovano lice navodno stavilo svoju osjetljivost. Nakon svega toga Tischner je pincetom zabadao u čaše i kad bi došao do one prave, svagda je ono hipnotizovano lice odavalo znak, kao da nešto osjeća. Način pokusa po uvjeravanju Tischnerovu isključuje, da bi se čaša mogla običnim načinom raspoznati, na varku se dakle ne može pomišljati, bez obzira na to, da je pokus uspio i onda, kad se vršio iz jedne sobe, gdje se on nalazio, u drugu, gdje je bilo hipnotizovano lice. Na slučaj se kraj velikoga broja ponavljanja u više pokusnih re-

dova stvar ne može odbiti. Ni na *vidovitost* se pozivati nije moguće, jer pokusi vidovitosti s dotičnim licem nijesu nikad uspjeli. Preostaje dakle — ako se uopće autentičnost pojave prizna — samo ili telepatička sugestija, ili pretpostavka, da nepoznate struje podržavaju vezu izmedju predmeta i organizma, te čine, da se podražaj apliciran na predmet, u ovom slučaju na čašu vode, prenosi do organa i ondje izaziva reakciju. *Joire* je došao do rezultata, da iz živčanoga sustava uopće proizlazi neka sila, koja se dade čak i na stvarima akumulirati, n. pr. na papiru, platini, u čaši vode, ali ne na kovinama. Za osjetljiva bića kao što su mediji odnošaj bi prema tim stvarima bio sličan odnošaju, što postoji u električnom polju izmedju električnoga sustava i jedne točke u blizini toga sustava, u kojoj ima nakupljene energije. Pretpostava takova odnošaja omogućila bi, da se navedene, a možda i druge paranormalne pojave uvrste u krug prirodne mogućnosti, no sve je to samo pretpostava, koja ne ide dalje od teoretske mogućnosti, to više, što faktičnost onih pojava još čeka na svoju potvrdu.

B) *Emanacija i materijalizacija* (*teleplastička produkcija*).

7. Navedene pojave predstavljaju anormalne funkcije organa. Druga grupa pojava upućuje na *anormalnu radnju faktora, koji život stvaraju i organizam izgradjuju*, dakle na dogadjaje, u kojima se sam životni proces na neobični način očituje. Kako je poznato, osnov su životu i organskom stvaranju izvjesni kemijski procesi, koji podržavaju životne sile u djelovanju tim, što istrošene elemente eliminiraju i novima naknadjuju — pojava, koja pod imenom »izmjene tvari« obilježava organski život uopće. U toj izmjeni održaje se ne samo ravnoteža u sustavu radnja nego i stalni (tipični) oblik, što ga organizmi imadu kako u cijelosti tako i u pojedinim čestima. Neka opažanja medjutim nameću misao, da se sav taj energetički proces u medialnom stanju kreće na neobičnom putu, te vodi do stva-

ranja pojava, koji se normalno ne dogadjaju. Najjednostavniji oblik tako neobično skrenuta djelovanja životnih sila jesu pojave svijetla vidljive u neposrednoj okolini medija, iskre, transparentne pruge i mrlje, ili oblaci, koji gdjekada kao u dim zavijaju medij, a izgledaju kao emanacije (eflorescencije) u medijalnom stanju alterirane ili potencirane životne struje. Druga vrst emanacije bili bi neodredjeni, amorfni oblici, po izgledu plosnatoga karaktera poput manje ili više širokih trakova, ispruženih ili svakojako zgužvanih i naboranih, pa onda shematični likovi, kao iz papira izrezani, nalik na sjenovite slike, koje uslijed različna osjenjivanja, svjetlijim i tamnijim crtama djeluju stereoskopski t. j. ukazuju se kao manje ili više razvite forme dijelova tijela, kao prsti, ruke, stegna, noge, glave i eterični likovi ljudski. Redovito se drže medija, stoje nepomično i čine se, upravo, kao da ih sam medij drži. U njihovoj se blizini ponajviše osjeća neka studen, bez otpora, kao da su samo zrake nekoga eteričkog sredstva, a moglo bi se i činiti, da se tek prividjaju, ali fotografska ploča kao da svjedoči za stvarnost njihovu. Navodno se medjutim dogadja i to, da iz pojedinih dijelova medijeva tijela izlazi neka materijalna ili materiji slična supstancija, koja se gdjekad može i opipati. Ona je različnoga oblika, u početku ponajviše kao grumenčić ili kuglica, koja se razvija u neodredjenim formama, ali kadgod poprima manje ili više jasne konture trakova, udova, ljudskih lica i likova i sl. Ta je supstancija gibiva, medij može da je pokreće, a gdjekada se i sama miče, uspinje se duž tijela medijeva, ili se ispruža od njega, čak se na momente i odvaja od njega, te stoji ili se miče sama za se, eventualno samo kao nekim zrakama poput pupčane vrpce vezana s tijelom medijevim, u koje se opet vraća, iza kako se neko vrijeme javljala.

8. Stariji podaci o takovim pojavama poprijeko su nepouzdani, ponajviše bilježe samo neka vidjanja duhova, po opažanju ili čuvenju, ali na način, koji ne daje dovoljno uporišta, da se razluči goli fakt od prividjaja ili legende, što se većinom stvara oko takovih pojava. Ni historijski slučajevi, usprkos svjedočanstva, na koja se

pozivaju, ne mogu služiti kao pouzdani materijal, jer se ne mogu dovoljno prosuditi subjektivni i objektivni uvjeti, pod kojima su se navodno dogodili, što bi bilo potrebno, da se činjenično stanje sigurno utvrdi protiv svih sumnja i protiv mogućnosti varki i zabluda. Naučno važni postaju tako istom noviji podaci, medju njima ponajprije opažanja Crookesova na mediju Florence Cook. Medijalno raspoloženje pojavilo se kod Florence Cook odjednom u 15. godini i očitovalo se u raznim telekinetičkim djelovanjima. Iza nekoliko seansa pokazala se prikaza mlade djevojke po imenu Kathie King dvorske gospodje na dvoru Marije Stuart, navodno kćeri nekoga Johna Kinga. Prikaza se vidjala tri godine, bila je nešto veća od Florence Cook, ali u glavnom slična mediju, od kojega se razlikovala naročito kratkom plavom kosom i bijelom puti, dok je medij bio više smedje puti, imao je tamnu dugu kosu i neka sitnija obilježja, koja se na prikazi nijesu vidjela. Kathie King se ponašala kao pravo pravcato živo biće. Kretala se po sobi, govorila je, pisala, koji su je vidjeli, mogli su se navodno i opipom uvjeriti o tom, da nije samo utvara. A sve se to dogadjalo, dok se medij u Crookesovu laboratoriju nalazio, u tranceu mirno sjedeći na stolcu. Jednom joj je Crookes izmjerio udarce bila, i to 75 njih u jednoj sekundi, dok je medijevo srce pokazivalo 90 udaraca. U potvrdu, da medij i prikaza nijesu isto lice navodi se, da su je tri puta vidjeli istodobno s medijem. Crookes se odlučno zalaže za faktičnost pojave pozivajući se na pomnjivo provedeno opažanje, kod kojega se nije propustilo ni to, da se medij okruži električnim kontaktima, koji bi odali svaku kretnju njegovu, ako bi se za vrijeme javljanja prikaze služio ma kakovim načinom ili sredstvom za obmanu. Ipak se i samoj provedbi Crookesovih pokusa i opažanja ozbiljno prigovaralo zbog nedostatka naučne pouzdanosti, a osim toga je na prosudjivanje njihovo vrlo nepovoljno djelovalo, da je Florence Cook, u jednoj sjednici g. 1880. zatečena, gdje sama predstavlja prikazu. Slučajevi, gdje se medij zaodijeva tobože materijalizovanom supstancijom i prikazuje pojavu »duha«, zovu se transfigura-

c i j a ili p s e u d o m a t e r i j a l i z a c i j a, a smatraju se pripravnim stadijem materijalizacije. Spiritizmu skloni tumači polažu veliku važnost na to, da je u takovim slučajevima, gdje je medij zatečen kao predstavljač duha, netragom iščezao ovoj potreban za kostimiranje. No čini se, da zagonetno iščezavanje sredstva teško naknadjuje pokolebanu vjeru u faktičnost pojave. Najmanje se pak može navedeni slučaj ispričati tim, da je možda popustila medijalna sposobnost u Florence Cook, a ona se ipak htjela održati u ugledu izvanredna djelovanja, jer bi to bilo samo uvijeno priznanje prevare, koje obara Crookesovo uvjeravanje o njezinoj čestitosti.

Kao transformacija se pokazala i prikaza Jolanthe po g o s p o d j i d' E s p e r a n c e. Kako ova nije bila profesionalni (po zanimanju) medij, nego se iz čistoga interesa bavila okultizmom, bolno je se dojmilo, što je pala u sumnju makar i nesvijesne prevare — bez obzira na to, da je uslijed nagla zadiranja u stanje trancea, u kojem se nalazila, teško obolila. Gospodja je d'Esperance već kao dijete naginjala sanjarenju u vrlo živim fantazijskim slikama, kasnije su se pokazale i halucinacije, a kao medij istakla se naročito automatskim pisanjem i risanjem. Iza neprilike, koja joj se dogodila, povukla se, napustivši s vremenom posve medijalne eksperimente, no zato je u a u t o b i o g r a f i j i svojoj dala zanimljiv prikaz svojih mediumističkih doživljaja. U teoriji se dakako priklanja spiritizmu, ali se iz razlaganja njezinih razabire, da pojava materijalizacije po svojem postanju spada u red pojava rascjepljivanja ličnosti s izrazito motoričkim tendencijama, računajući ovamo mimetičke (glumačke) i umjetnički tvoračke sposobnosti. Promatrajući s te strane akte materijalizacije razumljivo je mišljenje Lehmannovo, da su i oni u velikom dijelu n e s v i j e s n e f a n t a z i j e d r a m a t s k i i z v e d e n e o d m e d i j a, čak i onda, kad medij, kako to ističe gospodja d'Esperance, a slično tvrde i drugi mediji, istodobno ima svijest o sebi i o onom drugom licu, koje predstavlja, jer taj osjećaj sam ne bi mogao prekriti provenienciju onoga drugog lica iz medijeve duševnosti

disagregacijom niti služiti kao dokaz za tobože objektivnu eksistenciju njegovu. Na neprepoznavanju psihogena izvora druge ličnosti osniva se spiristička hipoteza. I Flournoy drži pojave materijalizacije po psihologijskoj sadržini njihovoj za fantazijske tvorevine podsvijesti medijeve. I po opisu procesa materijalizacije, što ga daje gospodja d'Esperance, može se suditi, da se duševna slika drugoga lica razvija slično, kao što se razvijaju predodžbe sna, u kojima se ne rijetko kao iz neke neodredjene magle kristaliziraju manje ili više dovršene i izrazite forme. Moguće je prema tome pojave materijalizacije uopće smatrati raznim razvojnim fazama jednoga te istoga procesa, koji ide od posve neodredjenih vibracija (možda naslućivanja) do potpuna rascjepljivanja ličnosti, ali gdjekada i ostaje samo na djelomičnim predodžbama, kojih bi izraz onda bili oni često opaženi, ne uvijek izraziti dijelovi lika ljudskoga. Senzorički i motorički (mimetički i »pojetički«) automatizam vrlo bi lako tumačio i druga svojstva i obilježja prikazanih likova, njihovu razliku od primarne ličnosti, način dizanja, gdjekoju nevještinu i sl. Sve to medjutim nije važno u prvom redu. Problem materijalizacije ne leži toliko na psihičkoj strani, koliko u tom, kako se onaj duševni proces objektivira, jer očito se hoće, da pojave materijalizacije nijesu samo subjektivne slike medija nego i objektivni produkti, koji pretpostavljaju izvjesni biologijski proces — ili drugim riječima: ako pojave materijalizacije nijesu samo manje ili više vješta opsjena, onda se pita, na koji se način duševnost medijeva, recimo, njegove fantazije utjelovljuju. To pretpostavlja ne samo psihički proces intenzivne imaginacije, koja se približuje zazbiljnosti, nego i proces tvarne generacije, proizvodjenja, stvaranja, jer kaogod što se prikaza radja iz duše medijeve, tako se i tijelo njezino, ako je ona doista utjelovljena, nekako izvodi iz tijela medijeva. Samo kako to biva?

9. Novija istraživanja o tom vežu se uz medij Evu C. koja za pojave materijalizacije znači isto, što Eusapija Palladino znači za pojave telekinezije. Eva C. je

pseudonim, pravo je ime medija Marthe Béraud. Potječe iz ugledne gradjanske porodice, kojoj su članovi uvaženi ljudi u raznim zvanjima i položajima u Francuskoj. Mediumizmom se navodno ne bavi od zanimanja, niti je upućena na to, da si tim kruh služi. U medijalne eksperimente uputila ju je gospodja Juliette Bisson, poznata u umjetničkim krugovima pariskim kao umjetnica na polju kiparstva. Ova je već od kuće, gdje joj se otac bavio okultizmom, bila ponukana, da se njime zanima, pa je — kraj povoljnih imućstvenih prilika mogla da za taj interes doprinese ne samo trud nego i žrtve. Tako je onda uzela Evu C. posve k sebi i vodila sve pokuse s njom. Eva C. očito stoji pod utjecajem gospodje Bisson, no ličnost potonje, njezin posve stvarni interes na pojavama, besprikorna čestitost i potpuna duševna uravnoteženost ne daje nikakova osnova sumnji, da bi se kod pokusa s Evom zbivale kakve nedopuštene manipulacije. Ozbiljno vodstvo gospodje Bisson, naprotiv kao da navraća medijalno djelovanje Eve C. na ispravni put, te donekle opravdava, ako se obzirno prelazi preko nekih ranijih, dosta sumnjivih nastupa Eve C., naročito u vili Carmen u Alžiru (1904.—05.), kojima je, čini se, i R i c h e t odviše povjeravao. Odlučni pokusi s Evom C. odnose na vrijeme od god. 1908. do najnovijega datuma. Izvještaji o njima obuhvaćaju ponajprije opažanja dra. A. von Schrenck-Notzinga iz god. 1909.—1914., navlastito u Parizu i Münchenu. U svim seansama sudjelovala je gospodja Bisson, kod pojedinih bili su nazočni Crawford, B. Jeats, Courtier, Claparède, dr. Specht, dr. Kafka, prirodoslovac prof. B. i druga poznatija lica odlična položaja. Drugi izvještaj (iz god. 1913.) potječe od gospodje Bisson, koja je za vrijeme rata, pošto Schrenck-Notzing nije mogao da sudjeluje, sama nastavila pokuse s Evom. Treći izvještaj podaje dr. G. Geley. koji je više od godinu dana imao prilike, da provodi opažanja medijalnih pojava Eve C., te je o tim svojim opažanjima referirao u predavanju održanom za članove psihološkog instituta u velikoj medicinskoj dvorani Collège de France (1918.) Londonsko društvo za psihičko istraživanje provelo je niz pokusa

s Evom C. u Londonu u proljeću 1920., te je rezultate o tom saopćilo u svojim nedavnim izvještajima (Procedings of the S. f. P. R.). Na poticaj P. Heuzea sastala se i na Sorbonni u Parizu komisija, koja je početkom 1922. u 13 sjednica provela opažanje pojava materijalizacije, te je izvještaj o svojim opažanjima objelodanila u časopisu »Opinon« (1922.).

10. Po stručnom liječničkom sudu Schrenck-Notzingovu Eva C. je vjerojatno nasljedjem opterećena, ali nema nikakovih osobitih znakova degeneracije. Srednje je veličine, nježne tjelesne konstrukcije, dobro ugojena, oko 50 kg. teška. U drugoj je godini navodno imala nervozne konvulzije, inače nije nikada ozbiljno bolovala. Vrijeme joj je došlo u 12. godini i protječe normalno, unutrašnji organi su joj zdravi, bilo sitno i slabo. U senzibilnosti, kretnjama i ravnoteži ne pokazuje poremećaja, isto tako ni izgovor, razumijevanje riječi i optičko pamćenje. Vrlo je osjetljiva za mirise, preosjetljiva za ubod iglom, odaje hiperesteziju u okolini pazuha, naprotiv ne pokazuje refleksa na podraživanje nepca i žlijezda — simptomi, koji pored drugih nekih upućuju na histeričku dispoziciju, a duševno ustrojstvo tu dispoziciju i utvrdjuje. Po izgledu je Eva C. duševno normalna, razumska obrazovanost joj je prilično malena, ali odgovara prilikama, u kojima je ona odrasla, logičko sudjenje i zaključivanje vrlo je slabo u nje razvito, mehanički ponavlja čuvene sudove, pamćenje joj je normalno, žive je fantazije, često zanesene toliko, da ne pravi razlike izmedju istine i priče. Predodžbeni joj je život uopće pod utjecajem čuvstvenih stanja. K tomu je lako podražljiva do afekta, impulzivna, u raspoloženjima vrlo nestalna, te često vrlo naglo upada iz jednoga raspoloženja u protivno, hirovita je i lako se ozlovoljava, kaošto to već biva kod histeričara. Normalni osjećaj joj je egocentričan, seksualni osjeti slabo razviti, ali ima vrlo žive erotičke fantazije. U saobraćaju je prijazna, vedra, ljubezna, umije svoje osjećaje svladavati, ali im se onda u histeričkom pretjerivanju naknadno to jače prepušta. Mahnitih ideja nema. Mnogo si umišlja na svoje ženske čare i drži, da ima veliki utjecaj na muškarce. Volja joj

je slabo razvita, ne pokazuje gotovo nikakove samostalnosti, lako se prilagodjuje stranim licima, a gospodji Bisson je odana i vjerna gotovo poput pseta. S ovom pasivnošću ide uporedo velika sugestibilnost, lako zapadanje u hipnozu, te navodno popuštanje raznim intencijama učesnika u seansama, koji prema tome mogu i nepovoljno djelovati na njezino stanje i na proces stvaranja.

11. Namještaj i red pokusa bio je kod svih opažanja u glavnome isti. Dio sobe ili jedan kut odijeljen zastorom služio je kao kabinet, pred zastorom uzeli su mjesto učesnici, dok je na podesnom mjestu bio postavljen fotografski aparat; rasvjeta bila je prilično slaba, samo se za fotografsko snimanje upotrebljavalo momentano magnezijevo svijetlo, koje bi se električnim spojem zapalilo na želju medija ili takodjer prema potrebi opažača. U kabinetu iza zastora zasjednuo je u stolac medij u hipnozi i redovito nije ustajao sa stolca. Prije pokusa pretražena je soba, kabinet i sam medij, naročito usta njegova, kose, pazuh, noge, gdjekada se obavilo i ginekologijsko pretraživanje. Londonsko je društvo iz ličnih obzira u svojim seansama odustalo od ovoga posljednjega. Ne može biti sumnje o tom, da je pretraživanje provedeno savjesno, ali nije isključena mogućnost, da je možda ipak bilo nepotpuno, no u drugu se ruku mora priznati, da Eva C. nije (poput Eusapije) pravila nikakovih zapreka kontroli, naprotiv joj je sama išla na ruku. Medij bi se onda obukao u crno odijelo i trikot, koji bi se na njem zašio tako, te je nevjerojatno, da bi se on za vrijeme pokusa mogao poslužiti eventualno ipak sakrivenim sredstvima. I kontrola ruku bila je redovito posve dovoljna. Iza pokusa ponovo bi se pretražio kabinet, nijesu li u njem zaostale kakove sumnjive stvari (ostaci tkanine, sprave i sl.), koje bi služile umjetnom stvaranju prikaza. Rezultat pretraživanja bio je općenito negativan, ali nije posve obeskrijepljena misao, da *i rezultat pokusa s oštrinom kontrole postaje razmjerno slabiji*. Po mišljenju Schrenck-Notzinga, Geleya i dr. ima se to *odbiti na nepovoljnije psihičke uvjete*, budući da t. zv. »tele-

plastička morfogeneza« navodno iziskuje ne samo zalaganje medijevo nego i potporu sa strane učesnika, dok sumnjičavo držanje, nepovjerenje, nesklonost i sl. s u g e s t i v n o slabi medij u sabiranju snage potrebne za stvaranje »metaorganizma« (po Richetu).

Sjedeći u stolcu medij bi ruke držao na koljenima ili bi se njima hvatao zastora. Zastor bio je sklopljen i samo bi ga medij ili na znak medijev koji od učesnika na nekoliko sekunda, ali po više puta rasklopio, kad bi se činilo, da je pojava nastupila. To se gdjekad dogodilo vrlo brzo, malo časaka iza početka pokusa, a gdjekad je trebalo i po cijeli sat, dok se pojava materijalizacije razvila. Kad bi Eva osjetila nastup pojave, pozvala bi učesnike seanse, da pjevaju — drži se, da je to zato, jer bi napeto očekivanje i odviše živa pažnja štetno utjecali na duševni stav (Einstellung) medijev, koji je potreban, da se teleplastična produkcija izvede, pa treba ovaj utjecaj odvraćanjem pažnje ublažiti, a možda je i osjetni podražaj (slušanje) za medij ono, što je gledanje kod kristalomantije, naime sredstvo, da se podsvijesne sile pokrenu. Na svaki se način spomenuti zahtjev ne smije olako uzeti, i ako je na oko možda čudnovat, čak i smiješan. Po Schrenck-Notzingu Eva nije uvijek sebi svijesna o stupnju teleplastičke produkcije (izvedbe), često je rasklopila zastor, očito u misli, da je proces dovršen, a da učesnici još ništa nijesu opazili; uzima se, da se pri tom radi o nedovršenom razvojnom stadiju procesa materijalizacije, što ga medij proživljava i osjeća na sebi, a taj proces iziskuje neko vrijeme i stupanj, da se uzmogne očima opaziti. Čini se, da medij ovaj stupanj u procesu materijalizacije ne prosudjuje ispravno, naročito ako se ovaj lagano razvija. Dogodilo se, da je medij iza tako još neopažena stanja iznio vidljive i izvedene oblike, drugda je opet uzalud nastojao ponoviti već jednom postignute efekte.

Proces materijalizacije ili pretpostavljana emanacija tvari iz medija (t. zv. teleplazma ili ektoplazma) razvija se po suglasnom opažanju redovito uz veliki tjelesni i duševni napor. Nastanak pojave zbiva se redovito uz ubrzano, jako disanje, medij uzdiše, hropće, grči

se i napreže poput žene u porodjaju. Iza dovršena truda opaža se povišeno udaranje bila, histeričko drhtanje (tremor) udova, velika izmorenost, koja obično iziskuje koji dan počinka. Slično se opazilo i kod Eusapije za telekinetičkih pokusa, te se i drži, da su možda procesi ektoplazmatičkoga stvaranja osnov telekinetičkih radnja. Proces materijalizacije navodno je nastao gdjekad i iz fizičke potrebe, dispozicije ili — recimo — trudnoće medija, sam od sebe, kao da u izmijenjenom stanju (tranceu) organske stvaralačke sile same od sebe uzimaju drugi pravac djelovanja, te vode do stvaranja neobičnih organskih oblika. Teleplastička morfogeneza pored toga iziskuje izvjesni duševni stav, pa je potrebno, da se ne samo medij voljno preda alteraciji svijesti, koja otvara put djelovanju podsvijesnih sila, nego i da mu učesnici pokusa u tom pomognu, da se ukloni sprečavanju (Hemmungen) i koncentrira pažnju na razvijanje »metaorganizma«. Često se ističe, da se produkti medijalne radnje nerado i plaho izlažu opažanju, i da je naglo zahvatanje u sam proces ne samo za medijevo zdravlje pogibeljno nego i za nastanak pojave štetno. Neugodni osjećaj, prepast i opće svaka poremetnja duševnoga stanja naglo prekida razvoj procesa. A medij stoji po uvjeravanju upućenih u neprekidnom kontaktu s učesnicima pokusa i reagira na sve njihovo držanje. Napose stoji u raportu s gospodjom Bisson i nastoji odgovoriti njezinim intencijama. Eva je često pozivala učesnike, da je podupru svojim učešćem, to jest, željom, da bi do pojave materijalizacije došlo, a katkada je zamolila gospodju Bisson ili kojega drugog učesnika da joj pruži ruku, da joj bude lakše ili da tako dobije više snage za stvaranje pojave. Možda je to samo sugestivna potpora. Mora se istaknuti, da je gospodja Bisson, pošto je upoznala medijalne sposobnosti Evine, nastojala utjecati na nju, da se osposobi baš za teleplastičko stvaranje, a često je i za vrijeme pokusa sugestivno djelovala na nju, da se preda silama, koje je obuzimaju. Gospodja je Bisson po izjavama Schrenck-Notzinga i Geleya znala s uspjehom sugestivno odrediti i sadržaj teleplastičke produkcije. Ovisnost Eve od gospodje Bisson ide tako daleko, da ona

redovito nije htjela ili možda ni mogla, da se preda svojemu stanju bez svoje protektorice, a opet je samo ova mogla da autoritetom svojim svlada časovitu hirovitost ili nevoljkost medijevu ili da ga ohrabri i potakne na živo djelovanje. Utjecaj gospodje Bisson bio je medjutim i po objektivnom sudu londonske komisije uvijek u interesu stvari, kojoj je ta gospodja nesebično i požrtvovno, iz uvjerenja služila, te je i mnogo truda uložila u to, da savlada sve poteškoće medijeva temperamenta, karaktera i naobrazbe, i da je stavi u službu istraživanja.

Pojave materijalizacije nikad se po Schrenck-Notzingu nisu javljale u stanju potpune uzetosti, nego tek onda, kad je medij iz duboka sna prešao u polusan i kad je nastupilo stanje aktivnoga somnambulizma, u kojem podsvijesno djelovanje zavladala suženom svijesti medijevom. Za duboka sna bio je saobraćaj s izvanjskim svijetom prekinut, ali je ipak bilo moguće sugestivno utjecati na nju, da predje u polusan, ako to ne bi sama od sebe učinila. Za vrijeme samoga akta materijalizacije — osim u momentu, kad je posve zauzeta njime — Eva stoji u saobraćaju s nazočnima, utječe u njihov razgovor, izdaje odredbe, postavlja pitanja na pr. da li je proces dovoljno vidljiv, gdjekada predusreće ili ispravlja kriva mišljenja i obzirno otklanja nepovoljne (sugestivne) utjecaje. Ličnost se Evina u somnambulnom stanju ne mijenja, uvijek je samo ona, koja govori i radi, a ne da se preko nje d r u g a neka imaginirana ličnost javlja, ali se u djelovanju svojem, prema izjavama u somnambulnom stanju, drži ovisnom od neke nepoznate sile, koja pokreće vitalne energije njezine. Nisam ja, veli, koja provodim ili stvaram, nego je nešto neovisno od mene, što posudjuje materiju od mene i iz mojega tijela izlazi. Ona i ne zna, hoće li moći proizvoditi ili ne će, i smatra se samo strojem. To su vjerojatno podsvijesni odrazi spiritističke teorije, kojoj se njezina pokroviteljica priklanja. O sadržaju svijesti sekundarnoga stanja Eva nema sjećanja u budnom stanju, ali pokazuje nastojanje, da momente somnambulnoga stanja poveže i da u njem nastavi, što je prije izvjesnoga vremena započela. Duševnost se Evina u tom stanju, po Schrenck-Notzingu, u

glavnom ne mijenja, osim što se duševne funkcije nešto potenciraju. Njezino je izražavanje bolje no obično, ona više shvaća važnost mediumističkoga djelovanja, o kojem normalno nema ni prava suda ni prava interesa, sama ide na ruku opažanju — i uopće se duševnost njezina mnogo slobodnije razvija. Provale afekta, otpornost i hirovitost se u tom slučaju nijesu opazile, rijetko je kada razdražljivo raspoloženje iz budnoga stanja prešlo u somnambulno, čitavo biće izgleda kao da je više uravnoteženo. Uzbudjeno reagira ipak na nezgodno zadiranje učesnika, koje vrijedja njezinu čast ili osjetljivost. Brutalno ili naglo postupanje na pr. kod budjenja dodirivanje emanirane tvari, koja je, čini se, vrlo bolno osjetljiva za doticanje, bezobzirno ginekologijsko istraživanje, sumnja u njezinu čestitost mogu izazvati žestoke afekte i otpor, silno uzbudjenje, histeričke krize i napadaje besvijesti, koji mogu ne samo da za dulje vrijeme onesposobe medij nego i da vrlo štetno djeluju na njegovo zdravlje. Schrenck-Notzing drži, da se ovi subjektivni, a i drugi objektivni momenti, na pr. nepodnošenje svijetla, imadu smatrati uvjetima medijalnoga stvaranja, o kojima treba voditi računa i obzirno im se prilagoditi; sami za se oni još ne mogu dati opravdanje sumnji u čestitost medijeva djelovanja. Što se napose duševnoga raspoloženja tiče, uzima on tri slučaja, u koje proces materijalizacije može da padne. Prvi je nepovoljan za nastanak pojava: medij je tjelesno i duševno neraspoložen, rastresen, nema volje za to, da se posveti stvari; u tom je slučaju rezultat negativan. U drugom slučaju medij pokazuje želju, da izvrši svoj posao, ali je volja njegova preslaba; onda treba poticaja sa strane gospodje Bisson ili drugih lica, da se ohrabri i zauzme, a uvjet je stvaranju usto još i to, da medij sam osjeti, da ga je obuzela ona sila, koja navodno pomoću njegova vitaliteta (životne snage) proizvodi teleplastičke pojave. Ne dogodi li se ovo potonje, onda i kraj povoljne psihofizičke dispozicije ne dolazi do materijalizacije. U povoljnom pak slučaju fenomeni su ponajviše slabi, a zbivaju se uz jake tjelesne reakcije medija. U trećem slučaju medij se nalazi kao u nekom stanju organske prinudjenosti (trud-

noće), pojave nastaju spontano, te ih treba upravo zadržavati. Preteče takova stanja su pojave obuzetosti, sanjarenja, mučnine, pomućeni pogled, povišena frekvencija bila, potištenost, motorički nemir, pomaganje apetita, i senzorielni simptomi na pr. osjet lokalne otekline; ruke su pri tom redovito napadno studene. Kad se onda učesnicima saopći: ona je obuzeta (elle est prise), može se očekivati pozitivni rezultat. Pojave nastupaju odmah, čim se ugasne svijetlo, naglo i neposredovano, a ne rijetko izlaze i potpuno razvite. Ovako proizvedene pojave redovito više podnose svijetlo i zahvate različite vrsti. Iza toga nastupa olakšanje. Nije li očitovanje iscrpljeno, nastavlja se u krevetu, i to u obliku bizarnih fenomena materijalizacije (na pr. iz genitalija). Mjesto ovako aktivnoga stvaranja javlja se i latentno stanje napona, koje traje nekoliko dana i koje izbija u više manjih erupcija. Ako se u seansi onda ne pruži prilika za očitovanje, onda ono nastupi iregularno ob dan, ponajviše u polumraku ili ob noć u snu, koji prelazi u stanje aktivnoga somnambulizma.

12. Proces teleplastičke produkcije opisuje Geley suglasno s opažanjima Schrenck-Notzingovim u glavnim crtama evo ovako:

Iz tijela medijeva proizlazi neka supstancija, isprva bezlična (amorfna) ili raznolična (polimorfna), koja se pomalo obrazuje u različnim oblicima, ponajviše pokazuje manje ili više sastavljene organe. Zaporedo se dakle može opažati ona supstancija kao supstrat materijalizacije i organizirane tvorevine njezine. Pojavu joj najviše naviještaju žitke, bijele i svijetle pahuljice, velike poput graška pa do veličine kovana novca od pet franaka, razasute po odijelu medijevu, naročito na lijevoj strani. Supstancija izlazi iz cijeloga tijela, napose iz prirodnih otvora i ekstremiteta, iz tjemena, bradavica na grudima i vršaka prstiju, najčešće iz usta. Javlja se u raznom obliku — kao rastežljivo tijesto, kao prava protoplazmatička masa, kao skup tankih niti, ili trakovi različne debljine, kao uske i krute (ukočene) zrake, kao široke vrpce, kao membrana, kao tkanina ili tanko tkivo neodredjena i nepravilna obrisa. I množina je eks-

teriorizirane tvari razna, sad malena, sad izdašna, u svim prelazima, gdjekad prekriva medij potpuno poput ogrtača. Ukazuje se u tri boje, u bijeloj, crnoj i sivoj. Bijela je boja najčešća, možda jer je najvidljivija. Gdjekada se ukazuju sve tri boje. Vidljivost je supstancije vrlo različna, a može se lagano po više puta povećati ili umanjiti. Za dodir čini ta supstancija raznoliki utisak. Obično je vlažna i hladna, gdjekada se lijepi i žilava je, rijetko je kada suha i tvrda. Utisak zavisi od oblika: ako se rasprostranjuje, čini se mekana i nešto elastična, ako se u trakovima javlja, onda je tvrda, grudasta (knotig) i vlaknasta, u nitima izvedena. Često izgleda kao tkivo, što gladi ruku opažačevu, a niti su mu i krute i elastične. I gibiva je ta »ektoplazma«. Gdjekada se lagano pomiče, diže se i pada, uspinje se uz tijelo medijevo, na ramenima mu, na prsima, na koljenu, kao da puza, ali se opet naglo i brzo miče. Javlja se i iščezava poput munje, i vrlo je osjetljiva. Njezina se osjetljivost veže s osjetljivošću medija, koji na svaki dodir bolno reagira. Ako je dodir nešto jači ili ako duže traje, medij se tuži na bol, koja je nalik onoj, što je izaziva potres (choc) živaca. Naročito je osjetljiva za svijetlo; jako, a naglo i neočekivano osvjetljenje bolno potresa medij, ali je ta osjetljivost vrlo promjenljiva, te se u izvjesnim slučajevima podnosi i puno danje svijetlo. Općenito pokazuje ta supstancija neposrednu i neodoljivu tendenciju, da se organizira, zato i ne ostaje dugo u isprvičnom stanju. Organizacija često nastaje tako naglo, da se prvotna supstancija uopće ne vidi, drugda se opet istodobno vidi ona bezlična supstancija i u njoj kao u njezinu masu salivene manje ili više potpune forme na pr. prst, a vide se i glave i lica obavita onom tvari. Organizirane tvorevine vrlo su različne; katkada su neodredjeni anorganski oblici, no ponajviše su organske formacije, u svakojakom sastavu i savršenstvu. Geley i Schrenck-Notzing suglasno uvjerevaju, da su ne jednom vidjeli potpuno izradjene prste, ruke, glave, čak i čitave likove ljudske. Schrenck-Notzing o njima u svojem djelu donosi čitav niz fotografija. Medju najčudnije pojave ove vrsti spada pojava supruga gospodje Bisson iza njegove

smrti i pojava samoga Schrenck-Notzinga. U mnogo slučajeva, kako ističu, razvijala se pojava upravo pred njihovim očima i mogli su je pratiti od postanka do prestanka. Tako su se po njihovu uvjeravanju pokazivale maglovite, gdjekad prozirne mase, koje su vrlo često izgledale kao površine, ove bi se povećavale i širile, a onda bi se iz njih pomalo izvijao koji lik i plastično se formirao — ili bi se, što je dosta obično bivalo, u prethodnom stadiju pojavila kakova kugljica, koja se poput mjehura naduvala, a onda bi se u njoj razvila neka jezgra, a iz ove bi se formirao lik — ili bi iz medija proizlazili neki izdanci (prolongacije), neka vrst pseudopodija, koji bi po nekoliko časaka poprimili oblik prsta ili neizradjene ruke, a onda bi se opet poput ticala uvukli natrag u medijevo tijelo. Naročito se ističe, da emanacija materije iz tijela medijeva nije uvijek vidljiva, te se i organizacija, osobito onih produženja često prije opipom razaznaje nego vidom, u drugim je opet slučajevima vidljiva, ali nije za opip, gdjekada je pak i vidljiva i opipu pristupna. Tvorevine su redovito u kontaktu s medijem, ponajviše ga se dotiču ili vise o njem, ali biva i da se odvajaju od njega, te pokazuju izvjesnu samostalnost. I u tom je slučaju tu i tamo opaženo, da postoji neki fiziologijski kontakt izmedju medija i materijalizirana oblika, i to pomoću tanke niti, poput pupkovine, što veže dijete s majkom. Vjerojatno je taj vez uvijek tu i ako se ne vidi, jer svaki utisak na teleplastički produkt djeluje na medij, a opet medij utječe na produkt, što govori za to, da je ektoplazna djelomično eksteriorizirani medij sam. Geley je opazio jednom, kako je iz ruku medijevih izišla supstancija, i kad bi Eva udaljila ruke, supstancija bi se rastegnula, nastale bi guste niti ili bi se raširila i stvorila vlakna, a onda bi se unutar tako rastegnute materije formirali prsti, ruka ili koji drugi lik. Produkti materijalizacije, fantomi, naročito ako su dovršeni, imadu sva biologijska obilježja živoga organa, gibivi su i podražljivi, i mogu da vrše funkcije, koji im odgovaraju. Potpuno razviti oblici kod Eve prilično su rijetki. Vrlo često se radi samo o nepotpunim formacijama, ponajviše nemaju reliefa, nego su plosnate

(flach), gdjekad su od česti plosnate, od česti reliefne, a biva i da se najprije ruka ili lice ukaže sploštena, a onda se pomalo tek razvijaju plastične forme. Veličinom oblici su katkada manji od prirodnih, čak i prave miniature. Stražnja strana materijalizacija, sastoji se često od amorfne supstancije, u kojoj se pokazuju i prazna mjesta. Uopće pokazuju produkti svakojake nedostatke, pogreške i praznine u svojim novotvorinama. Pored ovako dovršenih i nedovršenih tvorevina javljaju se katkada i imitacije, manje ili više uspjele, gdjekada i povećane; to su prave prividne slike raznih organa, na pr. prstiju, koje osim općenoga izgleda nemaju ništa od onoga, što taj organ ima, ni zglobova ni pruživosti ni temperature, ili prikaze lica, koja izgledaju kao slike, izresci ili maske, svežnji kose, što vise o neodredjenim oblicima i sl. Po Geleyu odgovaraju one izrodima, nakazama i drugim čudovištima, kakova se i uz normalni biologijski i fiziologijski proces javljaju. I supranormalna fiziologija ima svoje kržljave oblike, izrasline i monstruozitete.

Materijalizirani produkti se ili apsorbiraju (uvlače u tijelo), kako su iz tijela izišli, ili iščezavaju, i to časovito ili postepeno tako, da se pomalo gube konture, vidljiva slika prelazi u maglu, postaje sve bljedja i napokon se raspline.

13. Prosudjivanje pojava materijalizacije zaustavlja se u prvom redu na p i t a n j u r e a l n o s t i i o b j e k t i v n o s t i samih pojava.

Istaknuto je već, da su opažanja i pokusi vodjeni u besprikornoj nakani, nesebičnom požrtvovnošću, s mnogo ustrajnosti, bez želje za efektom i senzacijama, koja želja baš na ovom području interesa često smućuje pravi smisao i spoznavanje. U ličnom se dakle pogledu istraživačima, naročito gospodji Bisson, Schrenck-Notzingu i Geleyu jedva mogu naći kakovi opravdani prigovori. Što više, čini se, da se ima pripisati njihovu utjecaju, da su pokusi s Evom C iza ranijih neozbiljnih produkcija (u Alžiru) poprimili karakter ozbiljna rada, koji hoće da služi ciljevima spoznavanja. Mora se priznati i to, da su istraživači, kako su mislili, najsavjesnije

udešavali pokuse, vršili kontrolu i kritiku, točno bilježili tečaj pojava uz normalne okolnosti, koje bi mogle biti odlučne za samu stvar, a činjenica je, da im se ni u kojem pogledu nije mogla dokazati kakova nedolična ili sumnjiva nakana, ma da se u primjerenosti izvjesnih zahtjeva, po njihovu sudu iz stvarnih razloga, razilaze s nekim mišljenjima o tom, kako bi se imali provesti pokusi. Nasuprot ovim činjenicama jedva se mogu održati sumnje u moralni kvalitet istraživača ili u njihovu sposobnost opažanja, u koliko su one sumnje samo općeno moguće, a u konkretnom slučaju bez prava osnova — i u koliko imadu da opravdaju neko unaprijed odredjeno stajalište prema pojavama okultnim uopće, a fenomenima materijalizacije napose. Tko se na takovo stajalište postavlja, taj će naći svu silu sumnja, da opravda svoju nesklonost, no stara je i ispravna indijska riječ, da ni sto zečeva ne čini konja, i isto tako ni sto sumnja ne čini dokaza. Sumnjanje, koje puti na bolje spoznavanje, vrijedno je pomagalo naučne težnje, samo za izgovor ili od nesklonosti prema možda neprilično pojavu bez svake je vrijednosti, i ako se kada u duhovitoj formi iznosi ili tobože oštroumnim prikazuje.

Što se stvarne strane pokusa tiče, mora se istaknuti, da su oni u glavnom provedeni uz uvjete, uz koje se redovno vrše naučna opažanja: mnogo su puta ponovljeni, uz pomnu kontrolu, te im rezultati objektivno registrirani fotografkim aparatom, prikazani u zapisnicima neposrędno iza pokusa sastavljenim. I tu se pokazuje ne samo dobra volja nego i sprema, koja je potrebna za takove pokuse. Jesu li uza sve to pokusi zadovoljili nužne zahtjeve i koliko su sigurnih rezultata iznijeli, stvar je kritike i verifikacije u daljnjem istraživanju. No pri tom se mora jedno istaknuti, a to je, da se na ovo sumnjama toliko izloženo područje istraživanja gdjekada stavljaju i takovi zahtjevi, koji idu i preko onoga, što je u naučnom istraživanju normalnih pojava moguće, pa se čak nedostatci svega ljudskog istraživanje bilježe na štetu objektivnosti pojava, što bi se u drugim slučajevima uzelo kao razumljiv manjak ili se bar ne bi tako odlučnim smatralo. Nema sumnje o tom, da se u

istraživanju pojava mediumizma traži veliki oprez, jer je mogućnost zablude vrlo velika, u jednu ruku sa strane medija, koji svijesno ili nesvijesno rado počinjaju prevare, u drugu ruku sa strane opažača, koji lako podliježu sugestiji i iluzijama, na štetu objektivnosti samih pojava. Uza sve to iznose se često prigovori, koji nijesu pravi prigovori. Rado se primjerice ističu razlike u prikazivanju dogadjaja, i ako su prema danas već dovoljno poznatoj dijagnostici stanja (Tatbestandsdiagnostik) nesuglasnosti u opažanju s vrlo mnogih razloga lako razumljiva stvar, te one same po sebi ne mogu oboriti f a k t i č n o s t dogadjaja. Ne može se na laku ruku preći preko pojava materijalizacije samo zato, što se eventualno neka opažanja ne podudaraju — naročito, ako su ona stečena tek u jednoj ili dvije seanse, a pogotovo nije pravo uvidjeti, za što bi, bez daljih razloga, slučajno opažanje u nekoliko navrata više vrijedilo nego stalno opažanje u nizu sjednica. Ovakovi momenti mogu, za nepristrano sudjenje, biti samo upozorenje, da stvar još nije dozrela za konačni sud, ali će, osim ako su vrlo jaki, jedva kada dostajati da obore sam fakt. Sve to dakako vrijedi samo čisto teoretski, no pravednosti radi mora se istaknuti, jer tko hoće da bude kritičan na pojave mediumizma, mora biti kritičan i na svoje prigovore i valjano prosuditi njihovu snagu. Ima i prigovora, koji ne vode dovoljno računa o naravi same stvari. Mnogi se spotiču o kratkotrajnost pojava i samo časovitu ekspoziciju, uz slabo osvjetljenje, o tešku pristupnost za opip. Drugi opet prigovaraju tome, kako su pokusi udešeni i kotrola provedena, pa i ne pomišljaju na osobite psihofiziološke uvjete mediumizma, koji možda iziskuju izvjesne obzire, takt i prilagodjenje — jer to nijesu pokusi s aparatima ili mrtvom stvari već je posrednik pojava i objekt istraživanja živo biće u nekom osobitom stanju, kojega mogućnosti tek treba pronaći, a ne ih spekulativnim sumnjama ili kao neugodne goste u udobno uredjenom rasporedu naših nazora naprosto potisnuti.

Uzme li se sve to na um, onda se mora priznati, da su pokusi s Evom C. problem materijalizacije uveli u

fazu ozbiljna zanimanja. Tu su se dakako pokazale zasada još mnoge pogreške i nedostaci, i mnogo će još trebati učiniti, dok se pitanje izvede na čistac, bilo da se neobični fakt potvrdi ili da se kao fatalna iluzija prikaže, no toliko je stalno, da se momentano pitanje ne može mimoići samosvijesnom gestom tobože prosvijetljenosti prema praznovjernoj lakomislenosti ili dogmatično autoritativnom presudom o nemogućnosti pojava, po gotovo, gdje je iskustvo doista već vrlo često natjeralo u laž sve razumsko spekuliranje i mnogo, što se držalo nemogućim, učinilo ne samo mogućim nego i faktičnim. Načelnim se dakle omišljanjem pitanje, o kojem se ovdje radi, ne da riješiti, no isto tako ne treba preuhitriti konačnu odluku. Pristaše okultizma, mahom zastupnici spiritističkog nazora, kao i načelni protivnici njegovi, ponajviše zastupnici prirodoznanstvenoga ili spiritizmu oprečnoga vjerskog naziranja, prema pojavama mediumizma zauzimaju jednako pogrešan prvotni stav: jedni i drugi imadu unaprijed odredjeni interes na njima, oni prvi, da ih naprosto priznaju, oni drugi da ih negiraju — možda i u krivoj pretpostavci, da faktičnost njihova govori za spiritistički nazor, odnosno protiv prirodoznanstvenoga ili nekoga vjerskog nazora. Istina, pojave materijalizacije najviše od svih okultnih fenomena čine silni utisak. Uz nje se ne samo lako veže pomisao na svijet duhova, kao i kod drugih pojava ove vrsti, nego kao da se upravo osjeća blizina eterskih sila — a to svakako može da djeluje na opažanje pojava u jednu i na shvaćanje njihovo u drugu ruku, i da izazove sukobe u naziranju na svijet i život. Da se tome izbjegne, treba prema svim tim pojavama zauzeti potpuno dezinteresirano stajalište naprosto kao dogadjajima, koji se pod izvjesnim prilikama nekako zbivaju, te bez obzira na eventualne posljedice za naziranje na svijet i život prosuditi realnu i objektivnu vrijednost njihovu.

14. U prilog faktičnosti pojava materijalizacije navode se prema tome u glavnom slijedeći momenti:

1. Sustavno, često ponovljeno opažanje na Evi C., uz dosta sigurnu kontrolu, u nazočnosti

raznih lica, medju njima i uvaženih ljudi od nauke, koji se nijesu mogli oteti priznanju i savjesnosti, točnosti i neosporno naučnom duhu istraživanja, i ako se prema rezultatima pokusa drže dosta rezervirano.

2. Slična opažanja kod pokusa s drugim medijima, koja se u glavnom podudaraju s rezultatima dobivenim pomoću Eve C., no kako ona u metodičkom pogledu ne pružaju ništa novo, a zaostaju za pokusima s Evom C. i po broju i po trajanju, bez obzira na to, da se ni produkti materijalizaciji tih medija ne mogu u svakom pogledu mjeriti s onima, što ih je izvela Eva C. — to i nije potrebno naposeo njima govoriti. U svojoj velikoj monografiji o fenomenima materijalizacije (1923.) navodi Schrenck-Notzing svoje pokuse sa Stanislavom P., koja je bila objektom opažanja Ochorowiczu, Richetu, Geleyu, onda pokuse s Willyjem Sch., pokuse s Marijom S. iz Graza po vlastitom opažanju i po izvještajima drugih opažača, dra. Hartera iz Beča, prof. K. Oesterreicha iz Tübingena, dra. Auera iz Graza, onda pokuse G. Geleya s Franekom Kluski u Parizu i pokuse još nekih opažača s drugim medijima. Medjutim su u novije doba neki pokusi ne samo ove vrsti nego i na području fizikalnoga mediumizma s Marijom S. u Grazu i pokusi s Einar Nielsenom, medijem inženjera F. Grunevalda doveli do potpuno negativnog rezultata.

3. Objektivno registriranje pojava fotografskim aparatom. Pokušaj Schrenck-Notzingov, da upotrebi kinematograf, da bi se vidio razvoj procesa, nije uspio, jer se — po uvjeravanju upućenih opažača — pojave samo na mahove svijetlu eksponiraju, pa se prema tome mogu opaziti samo u pojedinim manje ili više dovršenim stadijima razvoja.

4. Objektivni ostaci teleplastičke produkcije. Navodno je Schrenck-Notzing u jednoj sjednici (1910.) dijelak plastične supstancije uhvatio u maloj srebrnoj kutiji, koji je u tu svrhu sa sobom donio. Medij je na njegovu molbu za taj tvarni agregat rukama

grčevito držao zastor, dok je Schrenck-Notzing svojom desnom rukom nad desnom rukom Evinom držao kutijicu: onda su ostali učesnici pokusa vidjeli kako su se prema kutiji ispružila tri dobro razvita prsta (Schrenck-Notzing vidio je poradi svojega položaja samo jedan), i dotakla se kutije, koju je Notzing u tom momentu zatvorio. Kod kasnijega ogledanja kraj električnog svijetla našla su se na unutrašnjoj strani kutije prilijepljena dva komada, koje su mikroskopskim istraživanjem prepoznata kao dijelovi ljudske kože. Naknadnom kontrolom nije se na mediju mogao ustanoviti nikakav defekt kože ni na ruci ni na nogama. U drugom jednom slučaju uhvatio je Schrenck-Notzing u kutiji neku prozirnu, sluzavu tekućinu, koja po mikroskopskom i kemijskom sastavu (na osnovi analize farmaceutskog laboratorija u Bayonnu), — što je vrlo simptomatično — odgovara slini, a i neki ostaci jela u tekućini upućuju na usta kao izvor tekućine. Prema tome nalazu vjerojatno se radi o sekreciji (izlučivanju) usne služnice i žlijezda, a ne o kakovoj metaorganičkom produktu. Mora se priznati, da taj slučaj baca prilično sumnjivo svijetlo na sve dobivanje teleplastičke supstancije. U jednoj sjednici (1911.) odrezala je gdja. Bisson materijaliziranom liku, Estelli, uvojak kose u duljini od 10 cm i predala polovicu Schrenck-Notzingu. Analizom je po iskazivanju njegovu ustanovljeno da je kosa različna od kose Evine, no provenijencija kose nije tim još nesumnjivo utvrdjena. Takovi se ostaci kose više puta navode. Za vrijeme neke seanse u Münchenu mjeseca rujna 1912. opažena je traku slična tvorevina, koja je na prvotno posve čistom odijelu medijevu ostavila mrlju 22 cm dugačku, i 50—75 mm široku, a osim toga i više manjih mrlja. Mikroskopsko istraživanje odijela u kemijskom laboratoriju prema nalazu, saopćenom od Schrenck-Notzinga, utvrdjuje, da mrlje sadrže konglomerate tvari bez odredjene strukture, medju njima razasuta tjelešca nalik na epitelije ljudskoga organizma, i k tomu još konglomerate stanične strukture, koji podsjećaju na bilinske stanice. Slične rezultate daje i analiza tekućine dobivene malo dana iza spomenute sjednice. Schrenck-Notzing polaže osobitu

važnost na činjenicu, da se u dobivenim ostacima nalaze organički produkti kao što su epiteliji, mrenasti dijelovi kože, lamelama slična medjusobno povezana tjelešca, masne i sluzave tvari, kojih analiza ostavlja t. zv. stanični raspad (Zelldetritus), a to po njegovu mišljenju odlučno govori protiv pretpostavke, da se gibiva tvar sastoji od f a b r i k a t a (kaučuka, platna i sl.), kojim bi se pojave materijalizacije prividno stvarale, jer tvari ove vrste nikad ne daju stanični raspad niti ga iza sebe ostavljaju. Schrenck-Notzing stoga u dobivenim ostacima nazrijeva prvotnu plazmatičnu tvar, još bez svake strukture, koja se i z v a n organizma medijeva razvija, pa prema tome drži opravdanim naziv t e l e p l a z m e.

5. Za organički nastanak pojava iz tijela medijeva mogao bi se naposljetku navesti još i taj momenat, da se materijalizirani traci, niti i likovi pri svijetlu i dodiru naglo apsorbiraju, i da se ni u slučajevima t. zv. transmutacije, a i inače, gdje je medij ponajviše okružen kao nekim velom ili koprenom, nijesu našli tragovi kakova sredstva, a ipak bi bilo nemoguće, da medij tako brzo savije i sakrije onoliku množinu makar kako tanke tvari, kad bi se ona sastojala od kakova tekstilna produkta (na pr. gaza) ili sličnoga sredstva za pričinjanje pojava materijalizacije.

15. Navedenim momentima, koji bi govorili u prilog tome, da su pojave prave, nasuprot stoje drugi, koji čitav problem materijalizacije stavljaju u sumnju. Situacija se u tom nije promijenila ni nakon istraživanja engleskog psihičkog društva, koje je završilo s neodlučnim rezultatom. Uvjerljivih pojava materijalizacije nije to istraživanje iznijelo, ma da je uza sve to mišljenje uvaženih predstavnika onoga društva, da pokuse Schrenck-Notzingove ne valja naprosto prezreti niti mogućnost supranormalnoga porijetla samo tako odbiti, to više, što kraj pomanjkanja dovoljnih pozitivnih dokaza istraživanje londonskoga društva n i j e u t v r d i l o n i o d l u č n i h n e g a t i v n i h m o m e n a t a. Ni u jednoj sjednici nijesu se doduše pokazale onakove jake i potpune materijalizacije, razviti likovi i žive ruke, o kakovima govori Schrenck-Notzing, ali u drugu ruku ističe izvještaj lon-

donskog društva i to, da je držanje Eve C. i gospodje Bisson daleko od svake sumnje, da kontrola pokusa za pojave u Londonu opažene isključuje svaku prevarnu nakanu i pokušaj, pa i nesvijesnu prevaru sa strane medija. Ipak su dva sumnjiva momenta utvrdjena, i to činjenica, da sve pojave materijalizacije potječu iz ustiju i činjenica, da neki likovi izgledaju, kao da su načinjeni od papira, a u pet slučaja doista su i nadjene čestice papira, kojih provenijencija nije pravo objašnjena. To dopušta mogućnost, da je kod pokusa izvan londonskog društva takovih momenata možda bilo i više.

Skeptično prosudjivanje pojava materijalizacije spotiče se već o kontrolu, koja da nije bila dosta stroga, i na postupanje kod pretraživanja, koje da je gdjekad bilo odviše obzirno — ma da se mora priznati neko opravdanje izgovoru, da uvjeti mediumizma iziskuju taktično odredjivanje mjera opreza i načina kontrole. Treba samo pomisliti na to, kako i kod manje neobična nastupa na čovjeka djeluje stanoviti namještaj, aparati, stegnuto držanje i sl., a uvaži li se, da nastanak mediumističkih pojava iziskuje i stanoviti, zasada još neobjašnjeni, ali nipošto nemogući duševni odnos izmedju medija i drugih učesnika, ne će se moći potpuno odbiti ni izgovor, da nesklono, odviše sumnjičavo držanje nepovoljnim sugestijama ometa produkciju. Koliko je dakako medij podvržen takovim utjecajima, momentano se ne da odlučiti, po gotovo, gdje neki od njih pretpostavljaju telepatsko prenošenje, koje je od svih okultnih fenomena doduše najvjerojatnije, ali u stvari još uvijek neobjašnjeno. Drugi uzrok spoticanja čini sam karakter pojava materijalizacije. U objektivnom prosudjivanju toga karaktera i Schrenck-Notzing mora priznati, da doista može pobuditi sumnju to, što pojave vrlo često izgledaju kao slike ili risarije ili kao da su izrezane iz papira; taj utisak povećaje se tim, što se mnogo puta čini, da ih medij kraj glave ili u visini ramena drži, ili da su ondje obješene, — a na očitu nepriliku konstatirani su u zastoru baš na mjestu, gdje su se pojave vidjele, parovi luknjica,

koji potiču na sumnju, da su tu bile iglama pričvršćene slike, što više nadjene su ne jednom i igle (Stecknadeln), za koje se nije moglo ustanoviti, otkuda potječu. Lako se može pomisliti, da je medij na neopaženi način na tankom papiru naslikane likove nekako savite i skrivene za vrijeme pokusa razvio. Vrlo je sumnjivo, da se za vrijeme pokusa često čuo šušanj, kao da se papir svija, a još je sumnjivije i to, da se na fotografijama vide pruge, kakove ostaju od savijanja papira. Drugda se opet čulo šuštanje kao od svile ili gaza, a i pojave često čine utisak, kao da su proizvedene i predstavljene vještim sabiranjem i savijanjem tankoga tkiva. Na slikama se gdjekada jasno razabiru nabori, koji svojim položajem uz efekte svijetla i sjene čine utisak likova. Često se čini, kao da se pojave materijalizacije odbijaju od neke podloge slične papiru ili finoj tkanini, prozirnoj ili gustoj, na kojoj se navodno i obrub može prepoznati. Neki likovi opet čine utisak šablonski ili shematično izradjenih forma, podsjećaju na neizradjene modele, na pr. glave izgledaju kao maske, a ruke kao rukavice. Schrenck-Notzing sam više puta ističe k i p a r s k i karakter teleplastičkih projekcija, koje podsjećaju na nedovršene figure iz mramora, voska, sadre (gipsa), gline i sl. Neki od tih likova podsjećaju na radove iz ateliera gospodje Bisson, koja je, kako se zna, po zanimanju kiparica. Schrenck-Notzing drži, da je Eva C. mogla te radove vidjeti u atelieru, i da su predodžbe sjećanja utjecale na oblik teleplastičke proizvodnje, a slične da su predodžbe utjecale i na druge pojave, koje podsjećaju na slike, fotografije ili opažene žive likove. Ta je pretpostavka sama po sebi moguća, ali ona ipak ne može posve da suzbije sumnju, nijesu li pojave materijalizacije samo vješto udešene varke — i ako za to nema dokaza ni utvrdjena realna supstrata. Mjesto da se dakle, kako Schrenck-Notzing uzima, razni stupanj plastičnosti i dotjeranosti odbije na nejednake faze teleplastičkog proizvodjenja, moglo bi se pomišljati i na to, da su osnov pojavama neke slike, koje objašnjuju površinski karakter prikaza, a omogućuju i nastanak iluzije plastičnih likova, ili pak neke forme, od savitoga papira ili tkiva, što bi prilično objašnjavalo ša-

blonski i shematični karakter dotičnih fenomena kao i njihovu nedotjeranost. Značajno je i to, da Schrenck-Notzing u opreci s gospodjom Bisson nikad nije opazio na licima fantoma kakovih kretnja na pr. očiju ili izražaja. Što se pojave miču, ne bi bio odlučan momenat u prilog faktičnosti, jer se lako pretpostavlja mogućnost, da se okretnošću i vještinom proizvede iluzija vlastita micanja pojava. Protiv svega toga govori jedino činjenica, da se nikakav prevarni postupak doista nije utvrdio, niti se našao kakav sumnjivi predmet, koje bi medij gdje imao sakriven niti se utvrdilo sumnjivo manipuliranje rukama, koje bi u tom slučaju svakako bile potrebne — osim ako su pripreme najvećom rafiniranošću udešene, te su kontroli izmakle, što takodjer nije lako moguće, jer su se pokusi vršili na raznim mjestima, gdje ni Eva C. ni gospodja Bisson nijesu mogle udesiti, što bi bilo potrebno za varavo prikazivanje, osim ako se pripreme imadu odbiti na vrijeme izmedju trancea i pojavljivanja, u koje je medij iza zastora eventualno mogao razviti i onda pokazati sakrivena sredstva.

Napose treba da se spomene jedan slučaj, koji je uza sve pravdanje gospodje Bisson i Schrenck-Notzingovo ostao neobjašnjen. Neke od Eve C. izvedene i fotografirane prikaze glava prepoznate su kao slike poznatijih lica na pr. Dechanela, Poincarea, Wilsona i dr., i to prema ilustracijama u časopisu »M i r o i r«, samo se čini, kao da su retuširanjem nešto promjenjene; dodata je primjerice brada, gdje je nema ili je sijeda kosa promijenjena u tamnu, konture ponešto prebrisane i sl. Sam dakako sumnjivi izgled materijalizacija, to ima Schrenck-Notzing pravo, još ne dostaje, da se na osnovi njega utvrdi prevarno prikazivanje, to jest, da je Eva C. slike iz »Miroira« predočila, jer je moguće i to, da su materijalizacije nastale iz nepotpunih slika sjećanja, ali je uzaludno poricati sličnost njihovu s iustracijama »Miroira«, a najčudnije pri svemu je to, da se n a j e d n o j f o t o g r a f i j i j a s n o v i d e r i j e č i MIRO. To pobudjuje sumnju, koja se po E. J. Dingwallu ne da lako raspršiti, a čini vrlo vjerojatnom misao, da su i druge

neke materijalizacije Evine nastale na način portreta prema ilustracijama »Miroira«.

Sumnjivo je naposljetku i to, da je uz veliku kontrolu u Londonu rezultat oskudan, te se povoljni rezultati Schrenck-Notzingovi i drugi — i kraj nedokazane prevare i svakoga priznanja za držanje Eve C. odnosno gospodje Bisson, koje je možda i posljedak većega opreza — mogu eventualno pripisati slabijoj kontroli prije pokusa, a isto tako nestajanje eventualno sumnjivih tragova nedostatnoj kontroli iza pokusa, ma da je Schrenck-Notzing savjesno i nepristrano bilježio sve, što je opazio i našao. I rezultat pokusa na Sorboni u god. 1922. prema izvještaju u časopisu »Opinion« ispao je vrlo slabo. Od 15 sjednica pod vodstvom profesora G. Dumasa za eksperimentalnu i patologijsku psihologiju, H. Pierrona za fiziologijsku psihologiju, Lapicquea za fiziologiju, H. Langloisa, šefa fiziologijskog laboratorija samo je u dvije opažena neka tamna, negibiva masa, i to samo iz ustiju.

16. Na ovaj posljednji momenat, koji se i kod pokusa u Londonu pokazao kao osobito simptomatičan, vežu neki teoriju ruminacije odnosno regurgitacije, t. j. pretpostavljaju mogućnost, da je medij za proizvodjenje prividne materijalizacije potrebnu tvar sakrio u jednjaku (Speiseröhre) i onda je za vrijeme pokusa kao preživajući iznio. Teorija »preživanja« odnosno »povraćanja« samo je specijalna vrst teorije prevare, ograničena na umjetno proizvodjenje pojava iz usta, dok bi u drugim slučajevima za to dolazila u obzir i druga zakloništa i otvori na tijelu, naročito genitalija, koja su doista vrlo često izvor pojava materijalizacije. Može se naime pretpostavljati, da medij u takovim zakloništima drži u pripravi potrebne mase papira, tkiva ili druge kakove tvari, eventualno i narisane figure i da ih prije manifestacije razvija ili formira. Izuzevši obzirno ginekološko pretraživanje ta je pretpostavka kraj malo samo ozbiljne kontrole gotovo nemoguća, a ima joj i drugih poteškoća. Jedna se sastoji u tom, da ovakovo manipuliranje iziskuje uvijek upotrebu ruku, za što nema dovoljno podloge. Osim toga je vrlo teško potrebnu masu

stisnuti na maleni obujam, a i razvijanju njezinu, osobito ako je od papira, koji se lako promoči, nastaju velike neprilike — bez obzira na to, da je i pristup do pojedinih skrovišta kroz odijelo od trikota vrlo težak. Kod pojava na usta još je poteškoća i u tom, da medij ponajviše ima velo na licu, pa je prilično teško razumijeti, kako bi se ona tvar kroz velo protisnula, a morala bi u stanovitom slučaju ostaviti i traga od sebe na velu. Tim se poteškoćama donekle izmiče, ako se uzme, da je tvar za prikazivanje pojava takove vrste, da se ona — kad se istiskuje na usta ili druge otvore — rastapa, te prolazi kroz velo, odnosno kroz trikot, a onda se sama od sebe ili u slučaju izlaza iz usta pod naglim disanjem ohladjuje. Činjenica je, da se kod pojava iz usta opazilo, kako medij u ustima, jezikom i usnama supstanciju preradjuje kao što biva kod žvakanja, a gdjekad se čulo i mljeskanje, dok je sama pojava bila nalik na razvijanje prilično guste pjene kao da se žvače sir ili što slično. Moguće je i to, da se medij uopće ne služi kakovom posebnom tvari (na pr. voskom), nego da izlučuje gustu slinu; prema nekim opažanjima supstancija je fenomena bila vrlo nalik na slinu, samo je izgledala nešto konsistentnija. Kod jednoga pokusa u Londonu Eva je tražila, da joj se puste slobodne ruke, pa je onda počela iz usta izvlačiti neku sivu tvar vrlo nepravilna oblika, koja je naglo nestala. Na želju Evinu odmah je provedeno pretraživanje usta, ali se nije ništa moglo naći. Nije teško pomisliti, da je Eva progutala onu materiju, no u slučaju kad se ona javlja iz drugih otvora, naročito iz vagine, a i na mjestima tijela, gdje nema otvora na pr. na ramenima ili iz krajeva prstiju, onda je naglo apsorbiranje njezino teško shvatljivo. Proizvodjenje izlučivanjem sline moglo bi prema tome tumačiti jedino pojave iz ustiju, a tome bi odgovarala i činjenica, da su kraj valjane kontrole pred londonskim članstvom i na Sorboni samo iz usta potekli neki fenomeni. Pretpostava, da je medij na skrovitim mjestima tijela neke tvari sakrio i onda razvio ili formirao, i ako nije isključena, stvarno se prema onome, što je rečeno, dosta teško održaje, a utvrdjena nije nikako. Za skrivanje u ustima prema istraživanju london-

skoga povjerenstva nema nikakova uporišta. Takove bi se tvari mogle sakriti samo u jednjaku, jer ako jednom dodju u želudac, onda ih medij — i ako ima sposobnost povraćanja (ruminacije), — ne može po volji iz želučane mase izlučiti. Protiv sakrivanja u jednjaku govori pak činjenica, da je Eva C. neposredno prije pokusa uzimala jelo (kavu i biskvit), pri čem bi nužno bila progutala i eventualno u jednjaku zaustavljene tvari. Zna se doduše, da su histerična lica vrlo sklona povraćanju, ali Eva C. i kraj histeričkih simptoma nije pokazala nikakovih simptoma želudačne poremetnje, koja bi potjecala od hiperestezije ili hiperalgezije želudačnih stijena. Za sposobnost ruminacije nema dakle kod nje nikakova uporišta.

Poteškoće, koje se teoriji ruminacije uopće, a u slu-slučaju Eve C. napose postavljaju i koje je Schrenk-Notzing dovoljno razložio, vode naposljetku na to, da je proizvodjenje pojava povraćanjem spremljenih tvari (izuzevši proizvodjenje pomoću sline) samo izlaz od nužde prema jednoj neobjašnjenoj stvari, u pretpostavi njezine prirodne nemogućnosti. A kako i za teoriju prevare nema direktnih dokaza, ma da ima teških sumnja, koje upućuju na nju, razumljivo je, da je pitanje materijalizacije i nakon istraživanja u Londonu i na Sorboni ili možda baš nakon tih istraživanja — istom pravo otvoreno. Nije stoga čudo, ako ne samo Schrenck-Notzing, Geley, Richet, Ochorowicz i dr. nego i najozbiljniji učenjaci na pr. profesor Courtier, Flournoy na osnovi dosadašnjih svojih opažanja tvrde ili bar dopuštaju faktičnost fenomena materijalizacije. E. J. Dingwall drži, da za tumačenje navedenih pojava teorija prevare odnosno ruminacije ima manju vjerojatnost od ideoplastičke hipoteze, koju postavlja Schrenck-Notzing.

17. Ishodište ove teorije čini uvjerenje o faktičnosti pojava materijalizacije i mišljenje, da se tu radi o zakonitim prirodnim procesima, koji su zasada još izvan dosega poznatih nam mogućnosti, ali ne izvan kruga prirodna postanja. Njezin je zahtjev, da se prirodoznanstveni načini mišljenja

primijeni i na ovo područje, makar kako neobično bilo. Tim se ova teorija razlikuje od spiritizma, koji takodjer drži one pojave faktičnima, ali od njih odmah prelazi na pretpostavu duševnih bića kao njihovih uzročnika. I kaogod što animističko vjerovanje prirodne sile personificira, te iza svakoga pojava u prirodi stavlja neko božanstvo, tako spiritizam u činjenici, da su okultne pojave uopće u vezi s nekako promjenjenom svijesti, nalazi uporište za to, da sva očitovanja te promijenjene svijesti pripiše utjecaju duhovnih bića, transcendentalnih subjekata, koji se lako istovetuju s dušama umrlih u vezi s vjerovanjem o ličnom opstojanju iza smrti. Supranormalni karakter okultnih fenomena uopće, a pojava materijalizacije za spiritizam dakle znači, da neka bića izvan prirodnoga reda stvaraju sve te neobične pojave. Spirističkom su se vjerovanju od naučenjaka priklonili Lombrozo, Flammarion, donekle i W. James, koji po svojem filozofijskom stajalištu (pragmatizmu) nije nesklon i politeizam dopustiti u izvjesnom pogledu. Po mišljenju drugih, kao što su Maxwell, Th. Flournoy, K. Oesterreich, H. Driesch, W. Ostwald, Morselli i dr. supranormalnost pojava znači samo nepoznato djelovanje neobičnih, to jest, u osobitim prilikama izazivanih prirodnih sila. Pojave materijalizacije kao i ostali okultni fenomeni imadu se tumačiti iz psihofiziologijske konstitucije medijeve. Pretpostava nekoga uzročnika, koji stoji iza medija, bez obzira na to, da je zar neosnovana, vjerojatno čak i kriva, zapravo je samo na zapreku naučnom istraživanju, jer se pozivanjem na hipotetične sposobnosti transcendentalnih bića izmiče pravomu zadatku nauke, naime da se nepoznatim silama i zakonima, koji se u okultnim pojavama očituju, podje u trag, da se uvjeti postanja pojava i njihovi medjusobni odnošaji prouče, te ove bar nekako svedu na način prirodna tumačenja — makar i uz proširenje dosada poznatih mogućnosti.

Polazeći s toga stajališta teleplastičke pojave po Schrenck-Notzingu predstavljaju izvanredni biologijski proces, oso-

bito neko djelovanje vitalnih faktora, to jest onih sila, koje normalno na fizikalno-kemijskom putu stvaraju organsku tvar i njene razvojne oblike. Što djelovanje sila ovdje vodi do neobičnih tvorevina, može se (teoretski) dopustiti kao posljedak medijalne konstitucije, koja očitovanju životnih energija ili otvara nove izvore ili ga navraća na nove puteve ili možda samo potencira sile, koje se u svakom prilagodjenju na uvjete života i po navici druge sile na redovnom putu preotele mah. Ništa kao da ne govori protiv mogućnosti, da su poznati oblici organizma i njihov način funkcioniranja samo ograničeni izbor prirodnih mogućnosti. Redovni tok razvoja, postojanost oblika i funkcija i sve drugo, što organizmima podaje karakter istovrsna, da ne kažemo, jednolična nastojanja po izvjesnim zakonima, zapravo je kontingentno (slučajno) sredjivanje djelovanja u jednom relativno postojanom sustavu sila, koje ne isključuje odvajanja konstitucionalna (deformacije, degenerativne evolucije) i funkcionalna (poremetnje) — kao izuzetak s obzirom na idealnu formu, prema tome i kao manje obične pojave, ali sve u svem ipak kao dogadjanje u sferi prirodne mogućnosti. Zašto ne bi — veli se — i medijalno stanje bilo takovo odvajanje od redovne fiziologijske i psihičke konstitucije i funkcije, koje bi omogućilo osobito razvijanje vitalnih potencija?

Kao preliminarni proces u razvijanju neobičnih sila uzima se, da u organizmu ljudskom ima pojava, kojih nastanku se normalno ne povećuje pažnja, budući da se ne čine biologijski važne, pa se i ne utječe na razvijanje njihovo, dok ih mediji razvijaju valjda u većoj mjeri, a i s više utjecaja — ili se uzima, da se te pojave naročito u stanju trancea razvijaju. To se mišljenje ne osniva samo na pretpostavljenoj srodnosti hipnotičnog stanja i magnetizma nego i na nekim novijim istraživanjima provedenim na pr.: od Boiraca, Imode, Ochorowicza, Kotika, Yourjewitscha, Grünwalda i dr., koja upućuju na neke električne i magnetske reakcije medija u transu, te čine vrlo vjerojatnom misao o nekoj emanaciji, koja je slična radioaktivnosti. Navodno se te reakcije i emanacije razvijaju iz nekih središta (centara),

koja se podudaraju s poznatim izlazištima teleplazme. Uzme li se sada, da su ta središta silnicama (Kraftlinien) medjusobno spojena, onda bi sve to zajedno sačinjavalo sistem, koji bi zar omogućio mediumistički oblik energije i neobične pojave po njem.

Prvi posljedci toga sistema (u neku ruku »metaorganizma«) bile bi pojave svijetla, iskre i maglice u blizini medija. Isijevanje energije objašnjavalo bi bar donekle pomjeranje (transpoziciju) osjećanja, pojave telestezije i eksteriorizacije. Dalji posljedak toga sistema bio bi utjecaj, što ga on vrši na vitalne potencije t. j. na sile, koje stvaraju živo tijelo, te po tom utjecaju stvara pojave materijalizacije.

18. Tu se mogu lučiti dvije vrste pojava. Kod jednih se radi o spontanom, gotovo instinktivnom izlučivanju najprije neke fluidalne tvari, ne možda samo o emanaciji makar kakovih zraka, nego baš o proizvodjenju protoplazmatičke tvari — koja u primitivnom stadiju e v o l u c i j e izgleda kao razlivena masa, razne gustoće, bijele ili sivkaste boje, često prodirući s raznih strana tijela i medjusobno nepovezana, dok se u naprednijem stadiju morfogeneze skuplja u čvršće, više povezane tvorevine, ponajviše u skupove niti, koje su medjusobno vezane, ali i te su još uvijek manje ili više neodredjena oblika. Ovamo spadaju t. zv. pseudopodije, »krute zrake« i slične pojave, što ih je konstatirao već Crawford, J. Ochorowicz i dr. u vezi s pojavama t e l e k i n e z i j e. Drugu vrst pojava čine one, gdje proces materijalizacije nije zar samo posljedak neke medijalne trudnoće, koja izbija u bizarnim produktima ili prirodno biologijski izražaj neke nužde kao na pr. u slučaju telekinezije, gdje se stvaranje zadovoljava primitivnim organima — nego proces materijalizacije ide za oblikovanjem kao na način umjetničkoga stvaranja po nekoj ideji. Ovaj i d e o p l a s t i č k i n a č i n vodi do manje ili više odredjenih organskih forma, u raznom stupnju savršenstva, od jedva markiranih oblika do potpuno izvedenih organa i likova. Pri tom procesu očito suradjuje medij čitavom svojom duševnošću: njegovo raspoloženje i voljni impulzi, njegova mašta i pamćenje, čitava p o d s v i j e s n a radnja

njegova, uključivši ovamo kriptomneziju i hipermneziju kao i druge neočekivane sposobnosti, a suradjuju pri tom i nazočna lica, kojih sugestivni utjecaji nalaze odjeka u podsvijesti medijevoj, te zajedno s ostalim poticajima, sa svom živosti fantazije i sa svom dramatičnošću sanljive svijesti proizvode sve one neobične oblike.

Pretpostavlja se dakle, da pojave materijalizacije stoje pod utjecajem psihičkih stanja — što se naročito opaža u ideoplastičkim tvorbama, a očito se nalazi i kod protoplazmatičke eksteriorizacije u svrhe telekinezije, bar onoliko, koliko i u normalnom životu nagonsko očitovanje i hotimično djelovanje stoji pod utjecajem predočivanja i svijesnih poticaja. Toj se pretpostavci, koja navedenom tumačenju pojava daje karakter i ime *psihodinamičke teorije*, ne može načelno zabaviti — bar dotle, dok je osnovni biologijski problem uopće u pitanju, te se i vitalističkom shvaćanju ne može poreći naučno opravdavanje, a takovo je svako mišljenje, koje pretpostavlja ili dopušta, da *duševne sile upravljaju djelovanje vitalnih faktora*. Za utjecaj psihičkih faktora na biologijske procese, čini se, govore i ekstatičke pojave *stigmatizovanja*. Tomu odgovara i činjenica, da se sugestijom dadu izazvati opekline i krvarenja, a i jače histeričke imaginacije mogu prouzrokovati otekline, zapalenja i žestoke boli. Od običnijih pojava govorila bi za neki *biopsihički* saobraćaj naročito t. zv. pojava *zagledanja*.

Na koji način se psihički poticaj saopćen vitalnim faktorima promeće u fizički učinak, nastaje li proizvodjenje tvari i njezino oblikovanje djelovanjem nepoznatih sila, ili možda djelovanjem poznatih prirodnih kvaliteta (topline, magnetizma, elektricitete naročito pak radioaktiviteta), ali na još nepoznat način, — sve je to zavito u duboku tajnu, ali svakako je simpatična misao, da i pojave materijalizacije leže u redu prirodne mogućnosti. Prednost je psihodinamičke teorije osim toga i to, da i pojave *telekinezije* dovodi u krug prirodne mogućnosti. Po Schrenck-Notzingu obadvije su vrsti fenomena, — telekinezija i teleplastika, — osnovane na

jednom te istom biologijskom procesu: ispruživanje onih najprije nevidljivih, a onda i zamjetljivih i opipljivih izdanaka (protoplazmatičkih produženja) stadij je teleplastičke morfogeneze, koji prethodi stvaranju potpuno materijalizovanih tvorevina. Pomoću tih projekcija razne dužine i debljine izvode se mehanički učinci — kucanje, gibanje na daljinu, levitacija i dizanje, kao da se od medija prema predmetu rasprostiru neki organi, pomoću kojih medij drži u vlasti i udaljene stvari odnosno proizvodi djelovanja, koja se n a o k o protive mehaničkim zakonima. Dok se tako pojave telekinezije zapravo svode na neke nevidljive, ali gdjekada za opip osjetljive i rezistentne poluge — ostaje zagonetno, kako se u medijalnom organizmu iz podsvijesne sfere izaziva transformacija biologijske produkcije, koja vodi k nastanku organskih izdanaka i ideoplastičkih prikaza. Sve to leži zasada još samo u sferi nagadjanja, a i faktičnost pojava još očekuje sigurniju potvrdu.

19. Na granici izmedju pojava telekinezije i ideoplastičke organizacije stoje pojave t. zv. m a t e r i j a l n e i d e o p l a s t i k e i f o t o g r a f i j a m i s l i.

Već je Z ö l l n e r u pokusima sa Sladeom konstatirao, da su se na začadjenom papiru izmedju zatvorenih pločica našli otisci ruke ili noge. Jednom je prilikom našao na brašnu u loncu ispod stola i na koljenu svojemu od brašna utisnuti lik ruke, dok su ruke Sladeove bile cijelo vrijeme na stolu i na njima se nije vidio ni trag brašna. L o m b r o s o priopćuje, kako mu je Chiaja pokazao neke polureliefe načinjene prema utiscima u glini, što potječu od Eusapije, koja ih je u tranceu izvela — razumije se bez neposredna dodira, jer se drvena podloga s glinom nalazila u škrinji, koja je odozgo bila daskom pokrivena i na nju kamen položen. Izvedba lika odaje umjetničke sposobnosti, kojih Eusapija normalno nije pokazivala. Slične su pojave opažali i drugi. J. O c h o r o w i c z našao je više risarija i otisaka na začadjenom papiru, koje su navodno mogle nastati samo tako, da se iz medijeve duševnosti, prema potrebi i sposobnosti njegova umjetničko-stvaralačkoga nagona, upute neke »silnice« (Kraftlinien), koje u papiru, glini, brašnu,

vosku i sl. materijalu ostavljaju trag. Prema organskoj ili fiziologijskoj ideoplastici koja se odrazuje u stvaranju organskih likova, ovo se formiranje materije na način likovne umjetnosti može nazvati materijalna ideoplastika. A bili bi to produkti fantazijske tvorevine podsvijesti, kojih umjetnička izradnja odgovara duševnoj i tehničkoj sposobnosti medija u tranceu; često su produkti odraz živog podsvijesnoga sjećanja, te podsjećaju na umjetnine, koje je medij u budnom stanju gdje i kada vidio. Pojava je slabo utvrdjena.

Još je manje utvrdjena, ali sa stanovišta psihodinamičke teorije moguća pojava i t. zv. fotografiranje misli, koja se sastoji u tom, ako medij na neki predmet misli, da se onda slika toga predmeta na (zatvorenoj) fotografskoj ploči odrazuje. Razumije se, da su samo optičke predodžbe podesne za to, da se na taj način eksterioriziraju i u objektivnoj slici prikažu. Gospodja d'Esperance mnoge je pokuse pravila u svrhu takova fotografskog snimanja, te je navodno polučila i neke uspjehe. I Ochorowicz je od svojih medija dobio više takovih slika (»radiografija«). Da se o pravom fotografiranju misli ne može raditi, to je valjda i bez daljnjega razlaganja jasno, jer se misli kao duševna stanja ne mogu fotografirati, nego se uzima — a prema istraživanjima N. Kotika s nekom vjerojatnošću, da se uz radnju mišljenja dogadja emanacija neke energije, koja po svojim fizičkim svojstvima može da utječe na fotografsku ploču i na njoj ostavlja zorni trag. Navodno se ta ektopsihička energija može neposredno prenijeti na druga lica, te u njima izazvati iste misli (telepatija) ili se na predmetima skupiti, te od njih preći na izvjesna lica, koja će onda ili predmete naslutiti, ako su skriveni (kriptoskopija) ili na osnovi predmeta davati izjave o začetnicima onih energija (t. zv. psihometrija). Tako pojave telekinezije upućuju na teleplastičku eksteriorizaciju, a ova na ektopsihičku influenciju — te se čini, da se u nedoglednom vrhu podsvijesnih procesa krije ključ okultnih fenomena uopće, koji se konačno svi sastaju u parapsihičkim djelovanjima.

Uz pojave materijalizacije moramo se još osvrnuti na t. zv. d v o s t r u k u p r i k a z u.

U mnogim slučajevima, naročito, ako čovjek sam sebe vidi, ona je očito utvara, te spada u red senzornih automatizma. No ako je uz neko lice ili u blizini njegovoj drugi .vide, onda se može uvrstiti u red teleplastičkih manifestacija. D e R o c h a s izvodi joj postanje iz e k s t e r i o r i z i r a n e o s j e t n o s t i — koja se gdjekada kondenzira u potpuni fantom, a može se i nešto udaljiti od svojega bića. Po Hektoru Durwilleu taj je fantom fluidalnim nitima vezan uz primarno lice. Izgledom je ovome vrlo sličan, ali se veličinom često razlikuje od njega, nije uvijek sasvim potpun, nema sve sposobnosti, nego samo neke, a koje ima, redovito ih onda nema primarno lice. U svojem držanju i djelovanju je posve ovisan od svojega bića. Navodno se može i na udaljena mjesta odaslati, da se ondje ukaže ili da kaki posao obavi.

D v o s t r u k a se p r i k a z a može zamisliti kao produkt teleplastičkog hipostaziranja uz teleenergetičko proširenje osjetnosti. Koliko bi ona mogla poslužiti tumačenju nekih pojava vidovitosti, kriptoskopije i psihometrije, ne da se pod izvjesno reći, to više, što ne samo realnost pojave nego i njezina svojstva po Durvilleu svakako još čekaju na naučno — kritično ovjerovljenje.

III.

Okultna psihologija.

1. Vrste pojava.

A) Primjeri, doživljaji i eksperimenti.

2. Telepatija. Spontani slučajevi. — 3. Eksperimentalno istraživanje. — 4. Izvori pogrešaka i sumnje u realnost. — 5. Unakrsni saobraćaj (cross-correspondence). — 6. Sanje i telepatsko spoznavanje. — 7. Vidovitost. Svedenborgov slučaj i drugi primjeri. — 8. Kriptoskopija. — 9. Prostorna dalekovidnost. — 10. Vremenska dalekovidnost u prošlost i u budućnost. — 11. Sumnjivost predvidjanja i proročanskih sanja. Drugo lice. — 12. Psihoskopija. — 13. Iskustva s gospodjom Piper. — 14. Podsvijesni i telepatski osnovi neobična znanja. — 15. Zastupanje duhova i historička psihoskopija. — 16. Iskustva Th. Flournoya s Helenom Smith. — 17. Podsvijesne kreacije njezine. Leopold. — 18. Reinkarnacije. Simandini i Marija Antoinetta. — 19. Fantazije o Marsu. — 20. Sadržaj saopćenja s Marsa. Jezik Marsovih stanovnika. — 21. Proces padanja na niži stupanj razvoja i teorije igre.

B) Teorija parapsihičkih fenomena.

22. Nedostatnost teorije, iluzije i prevare. — 23. Psihofizička teorija. — 24. Prednosti ove teorije. — 25. Psihička teorija.

1. Neobične pojave fizikalne putile su na paranormalno biologijsko proizvodjenje organa potrebnih u onu svrhu, pojave pak materijalizacije — čini se — prenose problem na psihičku stranu, na p s i h o d i n a m i č k o transformiranje vitalnih potencija iz dubina podsvijesti, u kojima — osim spomenutih paranormalnih procesa fizikalnoga i biologijsko-fiziologijskoga značenja — imadu svoj izvor i paranormalni procesi spoznavanja i duševnoga saobraćaja. Okultna psihologija tako napose (specijalno) obuhvaća:

1. telepatiju ili prenošenje duševnih stanja bez posredovanja osjećala i unakrsni saobraćaj na daljinu (t. zv. cross-correspondence);

2. vidovitost, pod koju se ubraja razaznavanje skrivenih predmeta (kriptoskopija), prostorna dalekovidnost

i vremenska dalekovidnost unatrag (rekognicija) i unaprijed (prekognicija ili predvidjanje), pa

3. napose još psihometriju ili psihoskopiju t. j. saopćivanje o svojstvima, prilikama i doživljajima nepoznatih lica na osnovi predmeta, koje su u vezi s njima, i reinkarnaciju ili historičku psihometriju, to jest, izravno predstavljanje historičkih i drugih lica, te davanje pismenih i usmenih saopćenja po njima.

Prema senzacionalno efektnim pojavama telekinezije i strahovito sablasnim pojavama materijalizacije doživljaji parapsihičkog karaktera imadu neki više interesantno privlačivi utisak. Osjeća li se zar, da oni imadu veću važnost za naš život nego što je lebdenje u zraku ili dizanje stola i nego što je teleplastičko produciranje nekoga nuz-tijela? Ne čini li se, da se prenošenjem misli na daljinu i vidovitošću — više no onim čarobnjačkim djelovanjima — čovjek priključuje nekoj duhovnoj sferi, koja sadrži u sebi mogućnost spoznavanja preko svih granica prostora i vremena? Daleko slobodnija zakonitost duševnoga života stavlja pretpostavljanju takove mogućnosti kud i kamo manje zapreka. Mnogi se doživljaji parapsihičkoga karaktera osim toga dogadjaju i kod ljudi posve normalnih, u budnom stanju ili na granici njegovoj, te nijesu ograničeni samo na neobičnu medijalnu konstituciju i na stanje transa, a i ne potrebuju uvijek ni neobičnih sredstava, da se iz dubine svijesti iznesu. Parapsihičke pojave javljaju se u vrlo različitom obliku — neodredjeno, u mutnom osjećaju bojazni, zabrinutosti, nemira duševnoga i sl., što se obično označuje kao s l u t n j a, ili odredjeno, jasnom svijesti pomišljano, vrlo često zorno predočeno, gdjekada upravo halucinatornom živošću, kao da je pravo osjetno opažanje. Javljaju se i na vrlo različit način: bez prava povoda, same od sebe, najednom, i to za vrijeme rada, pred san ili u snu, ili posredovane naročitim sredstvima na pr. gledanjem kristala, automatskim pisanjem, dramatskim prikazivanjem kod t. zv. reinkarnacija. Sve to, ma da je u mnogom pogledu neobično, opet je nekako duši tako blizu i srodno, te se o parapsihičkim pojavama uopće mnogo mirnije raspravlja, možda i zato, što — čini se —

ima najviše vjerojatnosti, da bi se one i bez pozivanja na kakovu nadnormalnu instanciju dale uvrstiti u prostrani, nipošto još ne istraženi krug svijesti, kojega ponori i dubine u sebi kriju nenaslućene mogućnosti.

A. Primjeri, doživljaji i eksperimenti.

2. Medju parapsihičkim pojavama na prvom mjestu stoji telepatija.

U užem smislu razumijeva se pod tim prenošenje misli, u širem smislu prenošenje duševnih stanja uopće od lica k licu. Normalno saobraćaj duševni posreduju osjećala; sve, što znamo o stanju drugoga čovjeka, to čitamo na njegovu licu, sudimo po njegovu držanju i kretnjama, razabiremo s ustiju njegovih, kad govori, ili na osnovi vidnih znakova (pismena), kojima je svoj govor odnosno misli svoje i osjećaje prikazao. Uvijek je dakle neko osjetno sredstvo, koje stoji izmedju čovjeka i čovjeka u medjusobnom saobraćaju njihovu. Pojava telepatije pretpostavlja, da se doživljaji mogu saopćivati bez osjetnih sredstava i mimo put, koji vodi preko osjećala. Za takovo saopćivanje onda padaju i prostorne granice, koje su osjetnom opažanju postavljene za primanje utiska, te ono može da se slobodno širi u daljinu poput misli, koja svakamo stiže. Na važnost te činjenice, u koliko se ona doista potvrdi, upozorio je J. H. Hyslop, kad veli, da fizika naukom o ionima, elektronima i raznim zrakama, naučanjem o evoluciji atoma nije više uzdrmala tradicionalno naziranje nego što pojava telepatije uznemiruje psihologa, koji začudjen stoji pred mogućnošću, da se svijest i bez posredstva osjetnih utisaka prenosi od duha k duhu — dok su generacije i stoljeća smireno vjerovala, da je normalni fizikalni podražaj bezuvjetno nuždan, da nastane veza izmedju nas te stvari i bića izvan nas.

Tradicija okultizma navodi mnogo navodno zajamčenih slučajeva takova saobraćaja od duha k duhu na parasenzoričkom putu i na daljinu. O čem se radi, neka pokaže ovo nekoliko sasvim u kratko zbijenih primjera. Neka gospodja u sumraku čita knjigu kraj oca, koji je pošavši na počinak držao kćerku za ruku, pa će

joj najednom reći: »Anko, pokvarit ćeš si oči, ako u mraku budeš čitala. »Pa i ne svidja mi se baš ova knjiga«, odvrati kćerka i pripovjedi ocu, što je na dotičnom mjestu čitala, a otac joj odgovori, da je upravo to »u duhu« vidio, što mu je kćerka kazivala. — Neki gospodin G. osjetio je najednom za vrijeme službe božje želju, da podje nekoliko milja od onoga mjesta, da vidi svoju majku. I našao ju je — mrtvu; o tom, da bi bolesna bila, ništa nije znao, a nije bila ni tako stara, te bi se smrt očekivala. — Neki gospodin vidio je pred sobom jedne večeri svoju suprugu, koja se zapravo nalazila u posjetima kod rodjaka u drugome mjestu. Onoga dana bila je kod neke prijateljice, u odijelu, kako ju je suprug u duhu vidio, ma da se on toga odijela ne sjeća, i razgovarajući u društvu ona je požalila, što joj muža nema ondje; u taj čas on ju je ugledao pred sobom. — Neka gospodja pripovijeda, kako je idući na trg u jednom dućanu vidjela velikoga crnoga psa s kovrčastom dlakom. Upravo je htjela da to saopći svojoj vrlo osjetljivoj kćerkici od dvije godine, te ju je pri tom oštro pogledala u oko, kad je najednom bila nečim prekinuta, te nije ništa spomenula o tom. Medjutim je čas dva zatim mala djevojčica sama počela: »Majka je danas u dućanu vidjela velikoga psa« — nastavljajući na pitanje majčino, otkuda to zna: »S čudnom dlakom«. »Kakove boje, je li bio crn?« — zapita je stariji brat, a mala odgovori: »Da«. Za objektivno utvrdjenje pojave telepatije ovakovi slučajevi, koji su se sami od sebe (spontano) dogodili, nipošto ne dostaju, i ako su savjesno prikazani i vjerodostojno utvrdjeni, budući da sadrže u sebi toliko m o g u ć i h i vrlo v j e r o j a t n i h izvora zabluda, da čitava stvar postaje vrlo problematična. U navedenim slučajevima primjerice nije nemoguće, da je u prvom primjeru otac knjigu poznavao i slučajno pomislio na onaj strašni prizor, koji je izazvao negodovanje kćeri, u drugom slučaju može biti uzrokom neka nesvijesna zabrinutost bez objektivnoga poticaja, u trećem slučaju, što se suprug ne sjeća odijela ženina, može biti zabluda, a čitava stvar halucinatorna vizija s kriptomnestičkim elementima pod utjecajem duševnoga raspoloženja, u četvrtom slučaju moguće je, da je

gospodja svoj doživljaj već pripovijedala, a da joj to nije svijesno, te izjava male joj kćerkice nije nego ponavljanje onoga, što je čula. Kod takovih i sličnih spontanih slučajeva dešavaju se i druge pogreške. Redovito doživljaji nijesu točni i detaljno pribilježeni odmah, iza kako su se dogodili (nepouzdanost izvještaja); u povodu toga lako nastaju razna dodavanja doživljaju prema kasnijem pripovijedanju dogadjaja (krivo sjećanje). U mnogo slučajeva uopće nije sigurno utvrdjeno, nijesu li normalne pretpostavke o stanju lica, koje se nekako javlja, bile uzrokom tobože telepatskom spoznavanju, nije uvijek potpuno isključeno ni slučajno podudaranje dogadjaja na jednoj strani sa svijesnim predočivanjem njegovim na drugoj strani. U izvještajima ima pored svega toga još i nehotična iskrivljivanja i domišljanja, kako to već biva kod pripovijedanja dogadjaja, osobito ako su vrlo živi, — a da i ne pomišljamo na lažno izmišljanje od hvalisanja i od želje prikazati se interesantnim po nekom osobitom doživljaju. Najbolja zbirka probranih, prilično vjerodostojnih slučajeva je djelo »Fantazme živih ljudi«, po nalogu Društva za psihičko istraživanje izdano od Gurneya, Myersa i Podmorea.

3. Da se faktičnost telepatije utvrdi potrebno je osim spontanih doživljaja i eksperimentalno ispitati mogućnost »mentalne sugestije«, to jest, utjecanja na druga lica mimo senzorički put. Eksperimentala se telepatija ograničuje u glavnom na prenošenje misli, dakle na predodžbene sadržaje i izdavanje naloga za kretnje, koje im odgovaraju. Za istraživanje se uzimaju što jednostavniji slučajevi ili tako složeni, da se sigurno dade odrediti poticaj i prema njemu polučeni uspjeh. Pokusi se vrše u budnom stanju i u tranceu tako, da davalac (agent) intenzivno pomišlja na kakovu stvar, riječ, ime, broj i sl. u nakani da samim pomišljanjem pobudi istu pomisao u primaoca (recipijenta), koji spremno stoji u nekoj udaljenosti od njega. Primalac treba da iskaže, kakav je utisak dobio, da dakle opiše predmet, izreče riječ odnosno ime ili da ga sricanjem složi. Saopćenje može biti usmeno ili pismeno,

automatskim pismom i na svaki drugi mogući način. Biva, da se primaocu nalaže, da nariše kakav lik ali se u tu svrhu ne upotrebljavaju najobičniji likovi, trokuti, krugovi, elipse i sl. koje bi primalac mogao i slučajno pogoditi, nego nepravilne, ali ipak ne odviše složene figure. Primaocu se nalaže i to, da izvrši kakav posao, koji iziskuje dosta kombinovane kretnje ruku, nogu i čitavoga tijela, na pr. da nadje sakriveni predmet, na koji se misli, da uzme koju stvar u ruke i da je stavi na odredjeno mjesto ili preda nekome licu eventualno i uz neke ceremonije i sl. Pokusi se vrše s dodirom, pri čem lako nastaje »mišično čitanje« ili t. zv. neprava telepatija, bez dodira, u neposrednoj blizini ili na stanoviti ne predaleki razmak.

Medju eksperimentatorima na tom području ističu se Malcolm Guthrie, Oliv. J. Lodge, Edm. Gurney, F. W. H. Myers, profesor Barett, Balf. Stewart, H. Sidgwick i supruga mu, Richet, P. Janet, Gibert, Dufay, Alfr. Backmann, u novije vrijeme N. Kotik, W. Wasielewski i R. Tischner.

Kotik pravio je jedne pokuse sa Sofijom Starker, kod kojih je ova bila primalac, a otac joj bio je davalac. Ti se pokusi uzimaju s rezervom, ne možda što bi se sumnjalo na direktno sporazumjevanje i dogovaranje izmedju oca i kćeri, ma da ni to nije posve isključeno kod »čitača misli«, što je otac Sofijin od zanata bio, nego zato, što je vjerojatno, da se Sofija dugotrajnim pokusima u znatnoj mjeri prilagodila na držanje očevo, te joj ono daje dovoljno prilike za pogadjanje misli, koje bi u tom slučaju bilo nalik na mišično čitanje. Druge je, i to vrednije pokuse proveo Kotik s nekom gospodjicom Lidijom. Kotik je zamislio kakovu riječ ili je promatrao razglednicu, a Lidija je automatskim pismom reagirala na riječ odgovorom, na razglednicu opisom. Pokusi s riječima pokazuju pored ispravnih reakcija i takove, gdje reakcija iznosi sličnu riječ (na pr. Žurnal mjesto Gazeta) ili asocijativno vezanu predodžbu (na pr. ladjica mjesto rijeka). Kotik misli, da su navedene krive reakcije nesvijesno bile već u njemu asocijativno sadržane i tako Lidiji pre-

dane. Na taj bi se način (po Dessoiru) moglo sve opravdati. Ne će biti posve ispravno mišljenje, da su ovakove pogreške kraj zakonitoga telepatskog utjecaja nerazumljive, ali uzrok, da reakcija zastranjuje, nalazit će se u primaocu, koji vjerojatno nije reagirao na sam poticaj nego na jedan asocijativno skrenuti ili poodmakli momenat. Sumnjivije su reakcije, gdje postoji akustična sličnost izmedju riječi i odgovora, jer bi one mogle putiti na to, da je primalac k r i v o č u o, što mu je davalac nesvijesno šapnuo — no moguće je i to, da je davaočeva misao pobudila predodžbu riječi, a ne predmeta, i da je ova onda izazvala po zvuku sličnu riječ, što u podsvijesnoj sferi vrlo često biva (t zv. asocijacije po rimi). Pokusi s razglednicama općeno se drže metodički i stvarno ne potpuno važnima, ma da nijesu posve neuspjeli.

Savjesno i — čini se — s nužnim oprezom provedeni pokusi W. Wasielewskoga i R. Tischnera s gospodjom von B. pristaju uz pokuse prije spomenutih istraživača, te se može kao rezultat svih njih uzeti u glavnom ovo:

Telepatsko prenošenje stanja od čovjeka na čovjeka od svih je okultnih pojava najbolje utvrdjena činjenica. Do pozitivnih rezultata u tom pravcu došao je i psiholog B e h t e r e v. Prenošenje se zbiva u normalnom stanju i u hipnozi, kao svijesno utjecanje, na koje može nastupiti reakcija svijesno ili iz podsvijesti. Za nesvijesno izazivanje telepatije nema potvrde. Saopćenje je nejednako intenzivno, prema indivividualnoj sposobnosti i momentanoj spremnosti, bolje uspijeva kod hipnotizovanih i histeričara nego kod normalnih, živčano posve zdravih ljudi. U svemu se pokazuje znatan broj neuspjelih i površnih slučajeva, gdjekada i do 40%, ali je broj nesumnjivo uspjelih još uvijek tako velik, da isključuje slučaj po zakonu matematičke vjerojatnosti. Uspjeh je ponajviše moguć samo na blizinu. Udaljenost, osobito ako se izmedju davaoca i primaoca ispriječi kakova čvrsta (masivna) ograda (na pr. zid) otešćava uspjeh, ako ga i ne onemogućuje uvijek posvema. Saopćivati se mogu zorne predodžbe o stvarima i pojedina opažanja na njima makar kojega mu drago

osjetnoga područja, dakle jednako vidni i slušni kao okusni i mirisni kvaliteti, zatim se mogu prenositi riječi, a po njima i nezorni sadržaji, melodije, osjeti bola, ako ih je davalac doista imao, ali ne kod fingiranih ili samo pomišljanih boli. Neki pokusi (P. Janeta i M. Giberta) govore za telepatsko izazivanje anestezije, čak i za telepatsku na daljinu proizvedenu sugestiju i hipnozu, ali kasnije nema potvrde za njih.

4. Obavljanje telepatskih pokusa nije laka stvar. Ono traži od davaoca znatan duševni napor, ustrajnu, čvrstu pažnju, koncentriranu na jednu predodžbu, a od primaoca spremnost, da upućeni mu poticaj primi i u sebi osvijesti. Pokusi stoga vrlo umaraju, te se naročito primalac često tuži na umor i glavobolju. Objektivni uredjaj pokusa traži, da primalac ni po čem ne može naslutiti ili kombinacijom domisliti se, što davalac hoće. Prije svega potreban je stoga oprez u izboru materijala, koji ne smije biti posve običan ni odviše tipičan, da bi se prema prilikama, navici ili po zakonu jednoličnosti sam od sebe nametnuo. Primalac nadalje treba da stoji tako prema davaocu, da je nemoguće svako davanje znakova. Pri tom se dakako pomišlja samo na nesvijesno, nehotično postavljanje nekoga normalnog saobraćaja, a ne na prevarni dogovor i sporazumijevanje. U javnosti doduše nastupaju često ljudi, koji se hvale, da umiju čitati misli, ali se za njih ne može reći, koliko se služe makar i oštroumnim pogadjanjem, ako nisu možda i u dogovoru s kojim nepoznatim licem. Takovo je »čitanje« vještina, ali nije telepatija. Kod ozbiljnih se istraživača ne može pretpostavljati, da bi prevarom ili trikovima htjeli prikazati neki utisak onim, što on nije. No i ako je svijesna prevarna nakana isključena, preostaje još mogućnost nesvijesna zavaravanja. Što se telepatijom zove, moglo bi biti posljedak normalna utjecaja — i to putem vidnih znakova, na pr. slučajno bačena pogleda davaočeva ili kojega učesnika, nehotična trzaja, geste, obuzeta disanja i držanja uopće, onda putem nekih jedva zamjetljivih slušnih znakova (»nesvijesnim šaptanjem«), eventualno i podražajima tlaka, temperature i dr. sl. Sve su to mogućnosti, koje valja kao izvore pogreške i za-

blude svakako ukloniti, a tim se ujedno uklanjaju i glavna vrela sugestivna utjecaja senzornim putem.

Predaleko se ide, ako se od navedenih izvora pogrešaka stvara teorija za tumačenje telepatije. — Dessoir uzima, da je pojavama telepatije osnov u »nesvijesnom davanju znakova«, A. Lehmann i F. C. Hansen osnivaju ih na »nesvijesnom šaptanju«. Kako je poznato, govorni organi rade i onda, kad »u sebi« mislimo. Za mogućnost, da se taj rad (tiho govorenje) čuje, govorila bi zar hiperestezija hipnotizovanih i histeričara, a mogao bi se uzeti u obzir i eventualno zgodni položaj primaoca prema davaocu, koji onome omogućuje, da čuje, što bližnji oko njega ne čuju na pr. ako se slučajno nalazi u žarištu korespondentnoga udubljenog zrcala. Po mišljenju H. Sidgwicka sve je to, što Lehmann, Dessoir i dr. navode, vrijedno upozorenje na pogibli, kojima je izvrgnuta dijagnostika telepatije, ali nedostaje, da protumači činjenice utvrdjene opažanjem i eksperimentom. Ni što su neke reakcije sumnjive, da su nastale na osnovi kriva čuvenja, nije odlučan momenat, već zato, jer su mogle nastati u povodu skretanja utiska na zvučno asocijativnu stranu — bez obzira na to, da je Lehmann gdjekada i nepravom pretpostavljao krivo čuvenje, kako to pokazao Sidgwick. Najopravdanije u Dessoirovu i Lehmannovu mišljenju bit će ono, što nije izrečeno, ali se nekako iza njega krije — da naime telepatija po prirodi svojoj najviše upućuje na hiperesteziju. Ni to se nema uzeti tako, kao da bi se telepatija imala svesti na hiperesteziju, (možda prije na osjećanje nepoznatih struja), nego tako, da hiperestezija pokazuje, kako u osjećanju ima pojava, koje se čine nemogućima i nevjerojatnima, a ipak su i moguće i faktične. I »mentalna sugestija«, kako je god neobična, ne sadrži u sebi ništa, što bi se direktno protivilo naučnom mišljenju, što više, ona ima izvjesnih dodirnih točaka s fizikalnim pojavama na pr. s telegrafijom bez žica, koje mogu kao analogija poslužiti, da telepatiju približe shvaćanju, ako i ne moraju biti osnov teorije za njezino tumačenje. Th. Flournoy prema kompliciranosti živčane radnje čak drži telepat-

ski saobraćaj tako vjerojatnim, da bi ga trebalo izmisliti, kad ne bi postojao. Kako se on ima tumačiti, o tom kasnije — pošto ogledamo i druge parapsihičke procese po odnosu na vjerojatne veze njihove s telepatijom.

5. U vezi s telepatijom treba da se spomene zanimljiva činjenica, koju je izučavajući automatske pismene obavijesti primjetila Alice Johnson, tajnica Soc. for Psych. Research. Od raznih medija dobiveni automatski zapisci pokazuju začudo vrlo često, da se u njima ponavljaju iste riječi, slični izrazi, citati, a kraj pomnijega isporedjivanja pokazalo se, da medju njima ima i sadržajnih veza, medjusobnih odnosa i aluzija, čak i da se sami po sebi gdjekad nerazumljivi zajedno slažu u suvisle rečenice. Takav odnošaj postoji takodjer izmedju automatskih iskaza više medija u raznim, kadgod i vrlo udaljenim stranama svijeta, a zove se »unakrsni saobraćaj« ili cross-correspondence. Pismeni su i usmeni iskazi, koliko se može ustanoviti, ponajviše dani u isto vrijeme, u razmaku od nekoliko sati, a i gdje je razmak više dana, udaljenost je medija takova, da običnim normalnim putem nije moglo doći do medjusobna sporazumijevanja. Dne 11. travnja 1906. neka je gospodja automatski napisala riječi iz Horacija: »Eheu fugaces...« koje se odnose na nagli bijeg vremena. Pola sata kasnije gospodja Verrall automatski piše niz citata iz pjesama, u kojima se svima govori o bijegu, dodajući, da je to ponavljanje u nastojanju, da zadrži iste riječi. — Na 31. siječnja 1902. gospodja je Verall, koja je inače učiteljica starih jezika, te često u svoje zapiske unosi latinske ili grčke riječi, napisala nerazumljivi tekst, u kojem dolazi grčka riječ »sphaira« (kugla) i latinska »telum« (koplje). Medjutim dne 28. siječnja u Bostonu »duh« gospodje Piper aludira na pojavu kćeri gospodje Verrall s kuglom (»sphear« kako je zapisano u tranceu) u ruci, mjesto s kopljem (spear, lat. telum — »volatile ferrum« u zapisku gospodje Verrall.).

Sličnosti teksta i sadržaja nalaze se ponajviše u sklopu mnogih besmislenih i bezvrijednih izjava, te bi se moglo činiti, da je veza izmedju navedenih automatskih

saopćenja slučajna i vještački konstruirana. No tome se protivi činjenica, da je takovih sličnosti i medjusobnih aluzija priličan broj. Gospodja Verrall u jednom zapisku spominje »Bijesna Herkula« Euripidova, dan kasnije gospodja Piper (bez svake veze s njom) u svojem automatskom zapisku spominje Euripida, a malo za tim aludira na nj i gospodja Holland, koja živi u Indiji. Dne 8. travnja 1907. gospodja Holland u 7 sati u jutro po našem vremenu piše o »divnom nebu, kada sumrak jednako lijepo i bogato bojama istok ospe kao i zapad«. U jedan sat istoga dana gospodja Piper u transu spominje »svijetlo na zapadu«, a dva sata iza toga gospodja Verrall, aludirajući na Tennysonovu pjesmu »Maud« automatski zapisuje: »Rumen je istok«. Mnogi se primjeri uopće ne mogu navesti, jer su odviše zamršeni, te iziskuju opsežni komentar. Primjeri francuske »cross-correspondence«, zabilježeni od G. Geleya, čini se, da su jednostavniji.

Slučaj, da su se »unakrsna« saopćenja pojavila iza smrti spiritiste M y e r s a, uvaženoga suradnika londonskog Društva za psihičko istraživanje, iskoristili su pristaše spiritizma kao dokaz za svoju teoriju, i to ne samo zato, što se u prvim saopćenjima »duh« Myersov poziva na njih nego i zato, što se drži, da samo nadosjetno, inteligentno biće može na raznim mjestima dati poticaj za istu misao, i upravo je kazivati u pero ili stavljati u usta; po gotovo da je samo inteligentno biće u stanju misaone sadržaje rastaviti u dijelove, te ih — po Oesterreichu, poput raskidana rukopisa, što se daje raznim slagarima — podijeliti medju razne medije tako, da zajedno opet daju suvisli smisao. No moguće je i vjerojatnije, kako veli Dessoir, jer je jednostavnije, da se one napola naznačene i zaodjevene predodžbe t e l e p a t s k i s a o p ć u j u. Ni saopćivanju na daljinu ne stoje na putu nepremostive zapreke, i ako pokusi P. Janeta i Giberta nijesu potvrdjeni. Kod suvisloga upotpunjavanja moglo bi se pomisliti i na izmjenično telepatsko sporazumijevanje — medjutim to nije potrebno, jer je i kraj jednostavna telepatskog poticaja nastavljanje i upotpunjavanje u n e k i smisao moguće i na osnovi najobičnije asocijativne mehanike, to više, što se ponajviše i ne radi o oso-

bitom, misaono dubokom i bog zna kako povezanom smislu. Toliko smisla, koliko ove medjusobne konjekture pokazuju, može se naći i u društvenim igrama, gdje na započetu riječ učesnici redom nadovezuju drugu, pa ne rijetko, pored doista besmislenih složenica, izlazi i po koji dosta podnosljivi smisao, bez osobite važnosti, ali ipak tako, da bar nešto znači. Otvoreno ostaje samo pitanje, može li se pretpostaviti telepatska sugestija iz trancea. Kako je već istaknuto, potvrde za to nema, ali po Oesterreichu nema razloga držati, da lice u somnambulnom stanju ne bi moglo sugestiju i izazvati, a ne samo primiti. I Ermacora drži, da je telepatsko utjecanje iz podsvijesti moguće. Moglo bi se činiti, da takovo proširenje telepatske hipoteze vodi na to, da se uopće sav duševni život stavi na nesvijesne utjecaje, izmedju kojih samo na čas ustaju svijesna stanja. No zar bi taj posljedak bio baš neopravdan, naročito s obzirom na socijalno-psihička stanja i produkte? Ako se po Faradayu može reći, da je svaki atom svuda, ili po Boškoviću, da svaka točka prostora stoji u relaciji sa svim ostalima, dakako u razmjeru njihove udaljenosti, zašto se ne bi moglo bar u načelu dopustiti, da postoji sveopći uzajamni kontakt izmedju duhovnih provincija, što ih predstavljaju razne pojedinačne svijesti. Vrijedno je tom prilikom upozoriti ne samo na misao na pr. kod Fliessa, da postoji neki periodicitet i općeni ritam duševnoga zbivanja, nego i na činjenicu, da su mnoge misli i poticaji nastali simultano, na raznim mjestima. Nije rijetkost, da su dva istraživača neovisno jedan od drugoga došli na istu ideju, osnovu, izum i sl., a društveni proces u vrlo širokim granicama, pod imenom »sugestije« ili »imitacije« upućuje na mnoge pojave, koje su »u zraku«, to jest, naprosto su tu, da se i ne zna otkud a ipak poput zajedničke atmosfere okružuju svijest i daju joj rezonancu. U toj magli duševnoga nastajanja, kroz koju spoznaja ne prodire, već je često samo sretna riječ preko nje prevodi, gubi se i oštrina u prvi mah možda strahovite slike telepatije i unakrsna saobraćaja, i kad se prevlada mrzost nova ili neobična izraza, onda se čini, da stvar nije mnogo za-

gonetnija od drugih, koji nam se inače čine vrlo običnima.

6. Telepatski se *utjecaji očito najlakše hvataju podsvijesti.* Kod eksperimentalnoga postupka u budnom stanju traži se od primaoca dosta velika pasivnost, koja po nedostatku misaonih i voljnih direktiva omogućuje ustajanje nesvijesnih poticaja, te se tako približuje mehanici razriješene svijesti. Razumljivo je prema tome, da se mnogi telepatski doživljaji javljaju u t. zv. hipnagogičkim momentima, to jest pred san, kad napon budnoga stanja popušta, te se već pokazuju počeci raspadanja svijesti i ustajanja podsvijesnih vrsta. U tom momentu nestaju i granice izmedju stvarna predočivanja i halucinacije, raspoloženja i osjećaji nastupaju u živom, pomalo već i zorno predstavljenom obliku, pa se često i ne zna, da li je to bio san ili java. Taj se proces onda u punom jeku razvija u samome snu, koji u još većoj mjeri i izrazitijem obliku iznosi i doživljaje, koji se čine telepatski izazvani. Tako se pred san ili u snu doznaje za momentano stanje lica, koja su u nekoj duševnoj vezi s licem, kojemu se saopćuje, naročito se doznaje za bolest, nevolju ili smrt. Isključi li se pri tom posve slučajno podudaranje kakova dogadjaja s njegovim pomišljanjem na drugom nekom mjestu, i uzevši u obzir, da se mnogi doživljaji u pripovijedanju iskrivljuju tako, te naknadno dobivaju značenje za koji dogadjaj — onda još uvijek nije sigurno, jesu li navedeni slučajevi tobože neobična doznavanja subjektivne kombinacije ili objektivno potaknuti doživljaji. Poznato je, da se u sanjama nesvijesni podražaji simbolički tumače ili personificiraju, te se čini, kao da se u snu javlja kakova stvarnost izvan nas, a zapravo su to naše misli, brige i boli, koje u oživotvorenim likovima iskrsavaju pred nama. To vrijedi za mnoge pripovijesti o stanju poznatih nam i blizih lica, koje se često dadu svesti na našu zabrinutost, na nesvijesno kombiniranje prema podacima jedva zamjetljivima ili s nepažnjom primljenima ili takovima, koje je naša mašta rodila i naše pamćenje nametnulo. *Simbolički karakter* sanja prekriva prave duševne uzročnike, *personificirani lik* zavodi na misao, da su objektivne pojave, što su zapravo samo halucinatorne slike podsvijenih zametaka, a *zabluda pamćenja* sprečava, da se one prepoznaju kao obnovljena i preradjena nesvijesna opažanja. Samo ako se analizom doživljaj nikako ne bi dao svesti na nesvijesne zaostatke normalnih svijesnih stanja, može doći u obzir telepatska hipoteza. Neki slučajevi pored tele-

patiie upućuju i na vidovitost Primjeri vjerodostojno zajamčenih doživljaja ove vrsti mogu se najbolje naći u »Fantazmama živih bića«.

U sanjama ima svoj izvor i vjerovanje u javljanje duhova. Staro je, još i danas u širokim vrstama uvriježeno, a u okultističkom krugu u raznom obliku razvito uvjerenje, da su sanje produkt dublje osnovane duševnosti, da one prema tome stoje u boljem odnosu prema zazbiljnosti, kao da duh u njima dolazi u doticaj sa silama i sferama, do kojih normalna svijest ne dopire. Vjerovalo se i danas se kako gdje vjeruje, da se duh u snu može nadnijeti nad granice prostora i vremena, koje okružuju običnu svijest, čak i to, da se duh u snu odvaja od tijela, te se na drugome mjestu javlja, kome hoće da što saopći. Navodno se javljaju dusi mrtvih i živih. Zanimljivi primjeri o tom nalaze se u djelu »Cenzus halucinacija«, što su ga po nalogu Društva za psihičko istraživanje izdali H. Sindgwick, F. W. H. Myers, A. Johnson. Podmore i gospodja Sindgwick Spiritizam nastoji pojave ove vrsti sebi u prilog iskoristiti, ali neopravdano, jer se za pojave mrtvih nikako ne može utvrditi objektivni uzrok, naprotiv se za većinu takovih slučajeva dade dokazati, da su to halucinacije u snu ili u budnom stanju, od česti subjektivne provenijencije, koje su nastale iz elemenata sjećanja pod utjecajem momentane duševne situacije, dok se kod duhova živih ili takovih, koji se nalaze na samrti, u koliko su eventualno prave t. j. objektivno osnovane halucinacije, vjerojatno radi o telepatskoj sugestiji, koja u tom slučaju poprima sanjarski oživotvoreni značaj fantoma. Spominju se i neki pokusi, kojima je navodno uspjelo, da na daljinu telepatski izazovu vidnu sliku onoga, na koga se upravo misli. O tim se pokusima pobliže ništa ne doznaje, pa se ne mogu ni metodički prosuditi niti ispravnost nalaza njihova provjeriti, ali se oni po Hyslopu mogu držati vjerojatnima, budući da se slažu sa podacima o telepatskom utjecaju. Prema svemu tome za javljanje i vidjanje duhova, nipošto nije potrebna spiritistička hipoteza o duhovnim bićima, koja se tobože iza smrti javljaju jer su to ponajviše subjektivne halucinacije, a nije potrebno ni uzimati, da duša kod pojava živih »duhova« izlazi iz tijela, jer je vjerojatnija mogućnost, da je vidjanje živih ljudi ili onih, koji su na samrti, telepatski izazvana halucinacija. Na osnovi telepatske hipoteze može se i t. zv. dvostruka pojava, ako je drugi vide, smatrati telepatskim učinkom, po kojemu se misli davaoca

primaocu nameću kao objektivne zazbiljnosti, dok je u slučaju, ako čovjek sam sebe vidi (»sebevid«), čista halucinacija iz subjektivnih poticaja, kako je to već istaknuto.

7. Drugu grupu parapsihičkih pojava čine pojave vidovitosti. Za razliku od telepatije, koja pretpostavlja poticaj od nekoga lica drugomu saopćen mimo normalni osjetni put, pod vidovitošću se razumijeva neobično opažanje i raspoznavanje sakrivenih ili udaljenih predmeta i lica, prizora i dogadjaja, bez normalna osjetna podražaja. Kako se ponajviše radi o pojavama vizuelnoga karaktera, vidovitost je slična vizijama, prema kojima je i dobila ime, kao što se i predodžbom zove sve pomišljanje prema onome, što je »pred očima«, ali se poput predočivanja i vidovitost odnosi ne samo na neobično spoznavanje vidna značenja, nego i na druga na pr. na parasenzoričko razabiranje tonova, mirisa, teka i t. d.

Od historičkih primjera medju najpoznatije spada slučaj Svedenborgov o požaru u Stockholmu vidovito opaženome iz daljine od 50 milja.

O tom u jednom pismu Charlotti von Knobloch pripovijeda filozof Imanuel Kant ovo: Bilo je to godine 1756. (zapravo 1759.), kad je gospodin Svedenborg dolazeći iz Engleske krajem rujna jedne subote oko 4 sata poslije podne pristao u Göteborgu. Gospodin William Castel pozove ga k sebi i društvo od 15 lica k tomu. Na večer oko 6 sati izadje Svedenborg napolje i vrati se blijed i potresen u društvenu odaju. Upravo je sada, reče, u Stockholmu na Saderalmu (a Göteborg je od Stockholma udaljen 50 milja) buknuo požar i vatra se silno širi. Svedenborg je bio vrlo uznemiren i često je izlazio napolje. Kazivao je, da je kuća nekoga njegova prijatelja, kojemu je naveo ime, već u pepelu, a njegova da je u pogibli. Oko osam sati, iza kako je opet bio izišao, reče veselo: Bogu hvala, vatra je ugašena, na trećim vratima od moje kuće. Ta je vijest uzrujala čitav grad, a najviše ono društvo. U nedjelju ujutro pozvan bi Svedenborg ka guverneru. Ovaj ga je pitao za dogadjaj. Svedenborg je točno opisao požar, kad se započeo, kako je prestao, koliko je trajao. Isti dan se vijest pronijela gradom, gdje je, budući da joj je guverner posvetio pažnju, izazvala još veću uzrujanost, jer su mnogi bili za-

brinuti za prijatelje ili za svoje imanje. U ponedjeljak navečer prispio je u Göteborg teklić, što su ga za vrijeme požara poslali stockholmski trgovci. U pismima njihovim bio je požar opisan na ispripovijedani način. U utorak ujutro došao je guverneru kraljevski kurir s izvještajem o požaru, o prouzročenoj šteti, o kućama, koje je zahvatio: Izvještaj se nije nimalo razlikovao od vijesti, koje je Svedenborg bio dao, jer je požar doista bio ugašen u osam sati«.

Sličnih primjera ima u okultističkoj literaturi na pretek. Neki su od njih kao značajni i vjerodostojno utvrdjeni naročito pribilježeni u izvještajima Društva za psihičko istraživanje. Tako profesor Morgan jamči za slučaj, gdje ga je neka djevojka hipnotizovana od njegove supruge i na njezinu želju »u duhu« slijedila na njegovu posjetu u neku kuću, koja je njegovoj supruzi bila nepoznata, kao što joj je bilo nepoznato, da se on tamo nalazi. Djevojka je točno opisala kuću i stan i sve što je Morgan tamo radio. U mnogo se slučajeva radi o razabiranju sakrivenih ili o nalaženju izgubljenih stvari. Liječnik Dufay izvješćuje o jednom slučaju, gdje je vidovitošću otkriveno mjesto, gdje se nalazilo prije toga uzalud traženo zločinačko orudje. Neka je gospodja York u tranceu vidjela i točno odredila mjesto, gdje je dvoje djece životom nastradalo i opisala, kako je došlo do nesreće. Spontani doživljaji mogu se i automatski izazvati, na pr. gledanjem u kristal. Ima i primjera, da se vidovitost javlja u snu. Gospodja Sidgwick navodi slučaj nekoga liječnika, koji je za počinka iza objeda usnio, da ga zovu k bolesniku, u snu je vidio čitav uredjaj, prišao k postelji, svjetovao bolesnika i onda se probudio. Malo za tim doista je bio pozvan i sve je bilo onako, kako je u snu vidio. U nekim slučajevima nije sigurno, nijesu li možda i telepatski utjecaji sudjelovali, te se prema tome ne radi o čistim vizionarnim slikama, nego je uz njih i primjesa predodžbenih sadržaja (t. zv. intelektualni začin).

Obično se razlikuju t r i v r s t i v i d o v i t o s t i, i to prvo razabiranje sakrivenih stvari ili kriptoskopija, drugo opažanje prostorno udaljenih stvari i treće spoznavanje vremenski nenazočnih dogadjaja, dakle gleda-

nje u prošlost ili u budućnost (retrokognicija ili prekognicija).

8. Naučna vrijednost historijskih primjera i spontanih doživljaja vrlo je problematična s razloga, koje smo naveli već kod sličnoga materijala za telepatiju.

Eksperimentalno istraživanje vidovitosti, odnosi se u prvom redu na kriptoskopske pojave. Osim stvarno primjerena udešavanja pokusa traži se napose, da se po mogućnosti isključi telepatija i kriptomnezija (obnavljanje subliminalnih percepcija), koje bi znale biti glavni izvori pogrešaka, od kojih zavisi ispravno ili krivo prosudjivanje same pojave. Prve kriptostopske pokuse pravio je Ch. Richet, i to s medijem, koji je bio na ruku P. Janetu i Gibertu kod telepatskih hipnoza na daljinu. Za pokuse upotrebljene su risarije u zatvorenim omotima, iz većega skupa slučajno izvučene koje je medij imao da odredi i opiše. Telepatski utjecaj isključen je tim, što nitko nije znao, kakova se baš u onome omotu risarija nalazi. Slučajno pogadjanje moguće je, ali pokusi govore za to, da je uspjeh veći nego bi se po matematičkoj vjerojatnosti očekivalo, te tako slučaj valjda ne će dostajati, da se pojava protumači. Osim sličnih pokusa kod Dufaya, Azama, Backmanna i dr., po Hyslopu, W. Jamesu, Hodgsonu protiv slučaja naročito govore rezultati dobiveni s gospodjom Piper. U novije vrijeme pravili su kriptoskopske pokuse Kotik, Chowrin, Wasielewski, Tischner. Za pokuse upotrebljavala su se pismena i listovi u zatvorenim omotima, predmeti u zatvorenim kutijama i sl. Rezultat je u glavnom pozitivan. Osobito su zanimljiva opažanja Chowrinova, da rješavanje postavljena zadatka gdjekad prelazi preko same stvari, dakle od vizionarnoga utiska na fantazijsko prikazivanje. Ako mu se na pr. nešto napiše, onda mjesto da naprosto pročita, što vidi, pokusno lice zorno oživljuje utisak i daje mu pripovijedalački plastični oblik, kao da na pr. tko poda zorni opis nekoga dogadjaja mjesto da čita, kako je on u aktima zabilježen. Ova očito asocijacijama oživjela i upotpunjena promjena utiska (u ovom slučaju napisana sadržaja) u zorne predodžbe, koje im odgovaraju,

podsjeća na radnju sna kao i na skretanje telepatske impresije na sporednu asocijativnu liniju. Osim toga baca svijetlo i na kombinacije, koje pod imenom psihoskopije (ili psihometrije) preko utiska idu na odredjivanje vlasnika, njegovih svojstava i doživljaja. Slično pokazuju i Kotikovi pokusi, da rješavanje zadatka ide preko stvarnoga sadržaja na fantazijsko predočivanje pojava, koje su navodno s onim sadržajem u vezi, i ako u zadatku nijesu zapisani ili prikazani. U novije vrijeme mnogo se ističu kriptoskopski pokusi s medijem Stj. Ossowieckim, o kojima je nedavno izvijestio Schrenck-Notzing u časopisu »Umschau« (1924.). Kriptoskopske pojave su razmjerno najjednostavniji i eksperimentalnom obradjivanju najlakše pristupni slučajevi vidovitosti. Ipak i oni usprkos svjedočanstva pokusa nailaze na teške teoretske sumnje. Dok naime telepatija za se ima bar kakovu takovu analogiju s prirodnim pojavama, pojave vidovitosti stoje gotovo bez svake poredbe. Da se iz nekoga centra sila, a svaki je čovjek takav centar, uzmimo, na osnovi nekih valova, namjerice ili nesvijesno šalju poticaji na odredjeno mjesto, gdje se s razumijevanjem susreću, to si možemo kako tako predočiti, ali o opažanju sakrivenih stvari, ako je telepatija i pritajeno pamćenje isključeno, jedva možemo sebi kakovu, nekmoli pravu sliku stvoriti, a i štogod se o tom kaže, sve se kreće u okviru nagadjanja. Na pr. ako se upozori na pojavu telestezije, koja pretpostavlja ne samo nadmormalnu istančanost osjećanja (hiperesteziju), nego i proširenje osjetne sposobnosti za inače neosjetljive podražaje. U tom bi se slučaju moglo pomišljati, da predmeti po nepoznatim svojstvima svojim podražuju lice sposobno za kriptoskopiju ili, budući da se svaki podražaj može smatrati otporom za organe, da predmeti stavljaju otpor, što ga ona lica umiju pretvarati u predodžbene slike, slično kaošto mi titraje etera ili zraka pretvaramo u boje i tonove. Nedaleka, ali nipošto primjerena analogija tome bilo bi i poznato »osjećanje na daljinu« (Ferngefühl) kod slijepaca, koji na osnovi nepoznatih podražaja (možda temperaturnih) naslućuju ne samo položaj stvari, pa im prema

tome izmiču, nego zar i konture, te tako dijelom direktno, a dijelom po asocijaciji odredjuju koliko im je moguće, i svojstva stvari. Sa svim tim dakako pojava kriptoskopije ni izdaleka nije objašnjena, ni problem vidovitosti riješen, što više, on se po drugim oblicima svojim još dalje komplicira.

9. Kriptoskopiji je na oko, a vjerojatno i u stvari srodna p r o s t o r n a d a l e k o v i d n o s t, to jest parasenzoričko raspoznavanje onoga, što se nalazi ili dogadja u makar kakovoj udaljenosti. Kritično se naime pitanje vidovitosti ne kreće oko mjere udaljenosti, nego oko neobična posredstva, a može li da se znanje dobije mimo osjećanja, onda udaljenost, koja je za normalno osjećanje odlučno važna, sama ne dolazi u obzir, jer što bi na onaj način moglo da bude izbliza, zašto ne bi moglo da bude i izdaleka. Historički primjeri kao što je spomenuti Svedenbergov slučaj, i spontani doživljaji ni tu, kao ni kod drugih sličnih problema, ne će lako dovesti do odluke, a neprilično je za stvar, da su pokusi na području ove vrsti vidovitosti teško ili zapravo jedva provedivi. W. W a s i e l e w s k i nastojao je s gospodjicom B. provesti pokuse, koji su se sastojali u tom: ona je boraveći na Rivieri trebala da »u duhu« spozna, što Wasielewski, koji se nalazio u Sondershausenu, radi u dogovoreni sat odredjena dana. U jednom slučaju odnosio se zadatak na 7 sati na večer, Wasielewski pošao je u kazalište, kupio je kartu, pred ulazom u gledište morao je neko vrijeme čekati, dok nije ušao, onda je počela predstava. U isto je vrijeme gospodjica B. imala »osjećaj«, da vidi crveni zid, mnogo glava u obrisu, onda je vidjela Wasielewkoga, kako stoji, oko njega svuda glave u polumraku, a sve je izgledalo nekako nepostojano, kao da se miče. Opis gospodjice B., kako se vidi, pristaje u glavnom, no uza sve to tako je neodredjen, da može pristati i na drugu kakovu situaciju. Pitanje je sada, nije li on — i ako se uzme, da odgovara — telepatski influenciran možda i nesvijesnim interesom Wasielewskoga, hoće li gospodjica B. u to vrijeme misliti na nj i pogoditi, što on radi. Nije li možda izazvan i slučajnom kombinacijom, koja s mnogo vjerojatnosti uzima, da se čovjek u

gradu oko 7 sati nalazi u kazalitšu, osobito ako su možda prilike i obični način života poznati. Kako telepatski utjecaji nijesu isključeni, ne može se sa sigurnošću reći, da su pokusi Wasielewskoga pružili dovoljan dokaz za vidovitost. Što Tischner u prilog vidovitosti navodi, da su opisi gospodjice B. bez »intelektualne primjese«, što bi pod telepatskom sugestijom svakako bilo, ne može utvrditi realnost nadnormalne intuicije, po gotovo, gdje većina historičkih slučajeva i spontanih doživljaja upravo puti na telepatiju kao osnovni momenat neobičnih vizija. Kad na pr. majka »vidi«, što joj kći boraveći u drugom mjestu radi, onda se to može svesti na telepatski kontakt, u koliko nije iluzija zabrinutosti, — ili kad medij daje obavijesti o prilikama, za koje je hipnotizer ili koji od učesnika mogao znati, onda je vizija medijeva vjerojatno živo predočena telepatska sugestija. Što se čini, da medij kazuje, čega nitko ne zna, ne da se posve sigurno utvrditi, osobito ako se uzme u račun latentno pamćenje i sugestija iz podsvijesti. I Flournoy drži, da pojave vidovitosti opažene kod Helene Smith ne prelaze moguće granice telepatije. Za pravu dalekovidnost zasada još nije pružen potpun dokaz. U slučaju, da se ona ipak uzme kao mogući fakt, trebalo bi eventualno predpostaviti, da se čovjek nalazi u moru struja i valova, od kojih normalno samo neke prima, dok za druge nema osjećanja, u medijalnom pak stanju ili u stanju razriješene svijesti, pred san ili u snu, na neki način postaje pristupan i takovim podražajima. Možda bi to iziskivalo i drukčiji prostorni zor, u kojem se utisci na osobit način redaju, a ne naša prostorna slika, koja odgovara vidnim i opipnim sposobnostima našim. Sve su to dakako misli, koje se kreću na nesigurnom tlu pusta nagadjanja, a za volju pojave, koja se prema sadašnjem stanju stvari mora još uvijek smatrati problematičnom.

10. S trećom vrsti vidovitosti, s vremenskom dalekovidnošću stupamo na posve nesigurno i vrlo prijeporno područje. Prema bivstvu vremenskoga niza, koji od točke sadašnjosti unatrag vodi u prošlost, a unaprijed teče prema budućnosti, vremenska se dalekovidnost

javlja u dva oblika, kao neobično razaznavanje prošlih i kao proročansko naviještanje budućih dogadjaja — i to u momentu neke obuzetosti ili ekstaze, pred san, u snu ili u tranceu, sama od sebe ili izazvana gledanjem u kristal, a saopćuje se naustice ili automatskim pismom, neposredno iz doživljaja samoga ili prema sjećanju.

a) Uzmimo najprije slučajeve razaznavanja prošlih dogadjaja ili r e t r o k o g n i c i j e. O toj se retrokogniciji radi u nekim već navedenim primjerima kriptoskopije i prostorne dalekovidnosti, kao što je na pr. onaj, što ga navodi dr. Dufay, gdje je medij o nekome okrivljeniku, koji se u zatvoru objesio, ispravno iskazao ne samo, da je počinio zločin i kako, nego i kamo je bacio orudje (sjekiricu, koja se zove »gonet«) — ili slučaj, što ga priopćuje dr. Minot J. Savage o ono dvoje djeci, što su se u jezeru utopila, a gospodja je York točno opisala tečaj nesreće i mjesto, gdje su djeca ležala. Vrlo mnogi primjeri retrokognicije navode se u vezi s psihoskopskim pokusima na pr. kad se na osnovi prstena, ure, knjige i sl. predmeta razotkriva prošlost posjednikova. Na te slučajeve mi ćemo još doći u raspravljanju, ovdje ćemo se osvrnuti samo na spontane poglede u prošlost, bez nekoga supstrata. Jedan dio takovih retrokognicija očito je produkt h i p e r m n e z i j e, dakle makar kada primljenih utisaka, koji se sada ponovo javljaju. Sigurno je to u slučaju, kad medij govori o prošlim historijskim dogadjajima, kojih tobože sam nikako nije mogao doznati, a ipak se može dokazati, da je ili što čitao o njima ili što čuo, ali je to zaboravio. Isto vrijedi za mnoge slučajeve, gdje medij o poznatim licima iz svojega kruga iznosi intimne, kako se drži, i slabo poznate dogadjaje — koji su mogli još za djetinjstva i kasnije, da im se nije posvećivala pažnja, po vlastitom iskustvu ili po čuvenju, taknuti dušu i u njoj ostati zakopani, dok ih podsvijesno vrijenje nije opet izbacilo na površinu svijesti, a kako je podsvijesno pamćenje često vrlo točno, upravo minuciozno potpuno, to ovakovi opisi ponajviše izazivaju silno iznenadjenje bilo po nevjerojatnim crtama ili po vjernosti ili napokon po zornoj slikovitosti prikazivanja. Za podsvijesno pamćenje kasnije ovako saopćenih utisaka,

koji izgledaju kao neobično razaznavanje prošlosti, govori i to, da je sadržaj takovih saopćenja redovno dosta ograničen, kao i to, da se ona vrlo često odnose na prilike i dogadjaje, koji su predmetom razgovora u užem ili širem, privatnom ili javnom krugu. Drugi dio retrokognicije, koji se ne da svesti na subliminalno pamćenje, upućuje na t e l e p a t s k e s u g e s t i j e. Medij saopćuje doživljaje, kojih on sam nije mogao doznati, ali su oni poznati učesnicima seanse. Slučajevi, gdje je sadržaj saopćenja posve nepoznat, dadu se vrlo teško sa svom sigurnošću konstatirati. Čak ni frapantni slučajevi s gospodjom Piper, o kojima će još biti govora, ne mogu lako prevesti preko poteškoća, koje u sebi sadrži misao o realnosti vremenskoga zrenja (intuicije), pretpostavljajući, da se medij duhom prenosi u prošlost i da je kao sadašnjost pred sobom vidi. Ne samo što mnoga saopćenja izgledaju, da su samo predodžbe sjećanja, a ne intuicije, nego ona imadu na sebi sve n e d o s t a t k e p s i h i č k o g a p r i m a n j a d o g a d j a j a, bilo to po mediju samom ili po drugom licu, koji ih mediju predaje. Saopćenja su netočna, kako biva kod površna opažanja, nepotpuna, kako biva od lošega pamćenja, u njima se dogadjaju zamjene, pogreške i dr. sl., što se sve ne može pravo razumjeti, ako se uzme, da prošlost pred medijem stoji kao r e a l n o s t, koju on gleda kao da je sadašnjost. Z a š t o b i n a d n o r m a l n a s p o s o b n o s t i n t u i c i j e i m a l a b a š s v e p o g r e š k e n o r m a l n o g a o p a ž a n j a i p a m ć e n j a? Sve to čini, da se retrokognicija ne može posve sigurno držati pojavom nadnormalna zrenja tako, te je ne bi prije svega trebalo svoditi na običnije ili vjerojatnije procese, kao što su hipermnezija i telepatska sugestija.

b) Slično je i s gledanjem unaprijed, u budućnost. Teoretski ono pretpostavlja, da duh izlazi izvan našega vremenskoga zora i da se uspinje na nadvremensku točku, s koje se budućnost vidi onako, kako se s našega stajališta vidi sadašnjost. Takovo odnošenje prema budućnosti ne mora se držati nemogućim za neku inteligenciju možda višega reda, no pitanje je, da li naš duševni život i pojave, koje on iznosi, daju uporišta za

prelaz od našega vremenski odredjena promatranja u nadvremensko gledanje, i to baš gledanje, a ne možda samo doumljivanje. Moglo bi se zar uzeti, da je predvidjanje budućnosti nadahnuće po nekom višem duhu, koji u sebi ima znanje budućnosti — no očito je, da takav apel na višu instanciju prelazi preko područja spoznavanja u područje vjerovanja, za koje bi opravdanje moglo biti samo u tom, ako se pojave predvidjanja ili prekognicije nikako ne bi dale uvrstiti u krug našega spoznavanja, a onda bi i sadržaj predvidjanja morao biti dostojan one više inteligencije, koja se saopćuje. No tajanstvena saopćenja, napose navodna predvidjanja, i ako se odnose na pojedine momente za život ljudski važne, u glavnom — kako se zna — ne nadmašuju duševni horizont medija dodavši mu eventualne utjecaje učesnika, dok način saopćivanja odgovara sublimalnom radu fantazije i pamćenja, te tako ni po sadržaju ni po obliku ne čine utisak interesa, koji bi bio vrijedan, da se njim bave nadnormalne inteligencije. Taj se sumnjivi utisak povećaje još tim, da je na kud i kamo važnija pitanja informacija iz toga vrela potpuno zatajila, što se mora uzeti kao veliki argumenat i protiv spiritističke hipoteze. Mogu li se pak pojave predvidjanja svesti u krug našega spoznavanja, to zavisi o tom, kakove su i koliko je faktičnosti na njima.

11. U tom se pogledu mora istaknuti, da se pojave ove vrsti posve izmiču eksperimentalnom konstatiranju i analizi, a što ima historijskih primjera i spontanih doživljaja, oni sadrže toliko izvora pogrešaka, da je i sama stvar problematična i njezin karakter neobjašnjen. Za vrlo mnoge slučajeve može se reći, da nijesu dosta pouzdano zabilježeni, jer za konstatiranje prekognicije traži se, da se navještaj dogodio doista prije dogadjaja, da je u njem bilo sadržano baš ono, što se kasnije dogodilo, i kako se dogodilo, da se dotični dogadjaj nije dao normalno dokučiti i da se nije slučajno podudario s navještenjem. Značajan je u tom pogledu na pr. slučaj, koji se pripovijeda o velikovaradinskom biskupu Lanyiu. Navodno je on dogadjaj, što se na 29. lipnja godine 1914. oko 10 sati prije podne zbio u Sarajevu, vidio isti dan

izjutra u 3 i pol sata, i odmah ga pripovijedao ukućanima. Daleko bi važnije bilo, da je biskup svoje vidjenje napisao i dao ovjeroviti, te bi se ono moglo isporediti s dogadjajem. Ovako je i kraj pune vjere u svjedoke moguća zabluda o sadržaju intuicije, o tom, koliko se odnosi na dogadjaj i podudara s njim, a moguća je i zabluda u vremenu predvidjanja. Nije isključena mogućnost telepatske sugestije ili možda vlastite nesvijesne slutnje na osnovi nekih nagadjanja, o kojima se povodom atentata mnogo govorilo, te su čak neki upućeni htjeli da znadu, da je ubijeni nadvojvoda bio poslan u propast, koja mu se spremala i koju je navodno radi nekih viših ciljeva morao da primi na se. Kad se tako slični slučajevi analiziraju, onda na njima redovito ostaje vrlo malo, što se ne bi dalo svesti na podsvijesni rad fantazije, na obnovljenje subliminalne percepcije, telepatski utjecaj i sl. Najobičniji izvori pogrešnoga prosudjivanja stvari kao predvidjanja ovi su:

1. Navještaji su tako općeni u svojem opisu, a odnose se na sadržaje vrlo vjerojatne ili lako moguće, da i nije čudo, ako se koji dogadjaj s njima podudari; to vrijedi na pr. za navještanje elementarnih katostrofa, potresa, poplava, požara i sl.), željezničkih nesreća, sukoba na moru, eksplozije u rudnicima i t. d. Obično se s navještajem slaže samo dogadjaj uopće, a ako se i koja pojedinost podudara, čini se to više kao stvar slučaja, ako se uzme u obzir, da se obično druga u istom navještaju dana odredjenja ili ne podudaraju, ili se bar ne podudaraju potpuno. A sve to ne bi smjelo biti, ako stoji mišljenje, da se višemu duševnom gledanju budućnost ukazuje kao neposredno pred njim raskrivena slika.

2. Mnogi se navještaj i ne odnosi izrijekom na neki dogadjaj, nego se tek naknadno dovodi s njim u vezu, dakle misaona slika zapravo istom naknadno dobiva značenje predvidjanja. Pri tom se dogadjaju i iskrivljivanja pamćenja, te se iskrivljivanjem i dodavanjem, a k tome i antedatiranjem doživljaja ovaj prilagodjuje dogadjaju sve dotle, dok ne dobije odnos predvidanja prema tobože kasnijem faktu.

3. Kod t. zv. proročanskih sanja »predvidjaju« se često pojave, koje su zapravo već tu, samo se još ne vide; to vrijedi naročito za sne, u kojima čovjek svoju bolest ili nevolju predvidja: nesvijesni podražaji, stanja ili raspoloženja nameću mu, kako već odgovara snu, simboličku sliku na pr. kad se dijete u snu vidi vrelom vodom ofureno, a za dan dva dobije ospice ili škrlet, i sl. Na slični se način nesvijesne bojazni i brige ukazuju u snu, i to s tobože proročanskim ugledom, a zapravo za dogadjaje, koji su se prirodno mogli predvidjeti. U slučajevima, gdje se radi o predvidjanju stanja, nevolje, nesreće ili smrti drugih lica, glavni su faktor telepatske sugestije. Mnoge od tih sanja i nijesu u objektivnom smislu predvidjanja, jer se ne zbivaju prije samoga dogadjaja, već se zbivaju prije nego je on iz daljine običnim načinom saobraćaja priopćen, dok zapravo sama pojava i dogadjaj vrlo često padaju u isti čas, ako telepatski utjecaj dolazi od samoga lica, koje se nalazi u neprilici, ili čak i poslije dogadjaja, ali prije njegova priopćenja, ako onaj utjecaj dolazi iz okoline lica, o kojem se što »predvidja«.

Sve to vrijedi i za vizije u tranceu, koje se ponajviše automatski saopćuju pismom ili govorom, kako se i automatski izazivaju na pr. gledanjem u kristal.

Predvidjanja se javljaju kao ekstatička proročanstva, kao sanje i kao mediumističke vizije. Proročanstva iz neke ekstaze spominju se od najdavnijih vremena, dolaze ponajviše u poetičkoj formi, zavita u simbole, te vrlo podsjećaju na produkte sanljive fantazije. Najvažnijim arkivom takovih proročanstva drže se »svete knjige« u svih naroda, kojima se s te strane u krugu upućenih posvećivala osobita pažnja. Koliko »pretjerane oštroumnosti, kako veli Dessoir, može tu da razvije umjeća tumačenja«, najbolje se vidi u t. zv. okultnoj filologiji Kabbalista. Po mišljenju nekih i »Faust«, je djelo, koje u svojem tektsu sakriva tajne nauke. Od vremena do vremena javljaju se proročice više nego proroci, koje iznenadjuju svijet svojim navještanjima. Ponajviše su to samo nagadjanja individualna udesa, koja u koliko nijesu oštroumne konjekture na osnovi životna iskustva i po-

znavanje ljudi, spadaju u red t. zv. psihoskopskih pojava. Rjedja su naviještanja važnijih dogadjaja općega značenja. Kao takova najviše su na glasu ona, što ih je iznio Nostradamus (1503.—1566.). Za vrijeme rata a i poslije njega, ustajali su pojedini navjesnici budućih dogadjaja. Samo općeniti, nipošto potpuni pregled takovih navještaja pokazuje, da se stvarno ispravni dio njihov svodi na razmjerno vrlo maleni broj pogodjenih stvari, što može eventualno biti i slučaj ili se odnose na takove dogadjaje, koji se prirodno mogu dokučiti. Uvjerljivih slučajeva naći će se dosta, ali pouzdano utvrdjenih gotovo i nema. Mnoga su od tih proročanstva pored nejasnoće i sadržajne mnogoznačnosti i po obliku nalik na poznati tip odgovora: Ibis — redibis, koji dopušta, da se stvar tumači, kako kome odgovara: »Poći ćeš vratit se ne izgubivši glavu u ratu« — što može značiti i dobro i zlo, prema tome, da li se naglasom stane (i zarezom označi) pred »ne« (vratit se, ne izgubivši glavu) ili iza »ne« (vratit se ne, izgubivši glavu).

I proročanske sanje odavna se spominju, a vjera u njih još se i danas održaje. Kraj nemogućnosti, da se primijeni eksperimentalna metoda, treba žaliti, da se sa mnogo više eksaktnosti ne primjenjuje na njih bar statistika — možda bi se ipak pokazalo, da u obilju slučajeva, koji se svode na podsvijesne zametke i varke pamćenja, ima samo mali procenat takovih, koji se ne bi dali prirodno shvatiti. Isto vrijedi i za mediumistička saopćenja u većini. Istini za volju mora se medjutim priznati, da ima slučajeva, od vjerodostojnih lica saopćenih i prilično dokumentiranih. Gospodja Sidgwick pripovijeda, kako je nesretni pad svoje prijateljice, o kojem je doznala tek iza tjedan dana, u snu vidjela dan prije, nego što se dogodio. Lombrozo navodi primjer nekoga histerički i epileptički opterećena mlada čovjeka, dra. A. C., koji je pet mjeseci unaprijed prorekao požar u izložbi u Comu g. 1894., i to takovom sigurnosti, da je porodicu, u kojoj je živio, na njezinu korist ponukao na prodaju akcija društva za osiguranje u Milanu. Neki se primjeri odnose na predvidjanje od više godina unaprijed. Biva, da su ljudi u snu vidjeli dan svoje smrti, i da se predvi-

djanje ispunilo. Biva dakako i protivno, da se predvidjanje pokazalo lažno. Nema sumnje o tom, da ovakovi primjeri zadaju poteškoća, no uza sve to ne mogu oni posve odlučno prevesti preko problematičnosti same pojave predvidjanja ni suzbiti uvjerenje, da se kraj možda još pomnijega konstatiranja nalaza i točnije analije ne bi i takovi slučajevi dali svesti na vjerojatnije nagadjanje podsvijesnih sila i na telepatsku sugestiju nego na neobičnu sposobnost intuicije. Za mogućnost ove ne valja se nipošto pozivati na naučno predvidjanje, jer ovo i nije predvidjanje u smislu intuicije, gledanja u budućnost, nego je na osnovi momenata sadašnjosti zakonito izvedeni zaključak ili račun dakle misaoni proces. Ako bi se taj smisao dao prekogniciji, te bi ona značila bolje i dublje prodiranje u vezu događaja na osnovi proširena izvora spoznavanja na pr. razabiranje struja i valova, koji se normalno ne vide, ona bi stajala samo kao potencirana sposobnost ljudska prema normalnom načinu poprilici onako, kao što stoji hiperestezija prema običnom osjećanju. Mistični karakter vremenske vidovitosti potpuno bi se time napustio.

Medju pojave vremenske vidovitosti spada i t. zv. drugo vidjenje (das zweite Gesicht, second sight). Radi se tu o pojavama, koje se javljaju u budnom stanju, makar i u nekoj obuzetosti, a odnose se kako na udaljene istodobne tako i na navodno buduće dogodjaje (Vorgesicht), koji se uz neki predosjećaj, nemir i slično stanje najednom ukazuju jasnom uvjerljivošću, čak i halucinatornom živošću. Mogu to biti vizije, ali akustički doživljaji (»drugo čuvenje«). Vide se svijetla, prikaze, čuju se udarci, uzvici, jauk i dr., a često i simboličko dramatični prizori na pr. poznata lica s mrtvačkim velom, krvavim mrljama i sl. Mnoge od tih pojava zbivaju se u noći. Lica, kojima su se dogodile, rado uvjeravaju, da su se prenula i da su bila posve budna, ali kako su granice izmedju sna i budnoga stanja u takovim momentima vrlo nesigurne, moguće je da su gdjekoje od tih pojava posve subjektivne utvare. Uopće se one rado javljaju ondje, gdje postoji sklonost za iluzije u stanju izmorenosti, slaboće, uzbudjenja i u sličnim momentima, koji dosta idu na ruku fantazijskoj radnji i halucinatornom objektiviranju. Ponajviše se radi o licima odnosno prilikama, za koje oni, kojima se javljaju, imadu osobiti interes, što

svakako podbada raspoloženje, dovodi ga na slutnje, bojazni, nagadjanja i sl. Kraj takova stanja lako se razumije uzbudjena pažnja, hiperestezija i hipermnezija, a u koliko se radi o eventualno objektivno fundiranim pojavama (»istini priličnim halucinacijama«) i dalekovidnosti, očito čine telepatski utjecaji glavni sastavni dio. Sposobnost za ovakova vidjenja nije samo slučajna, kod mnogih ljudi javlja se često i dugo, a čini se, da je i u nekim krajevima na pr. u Westphalenu, u Škotskoj više raširena nego u drugima.

12. Pojave telepatije i vidovitosti u pojedinim joj vrstima rijetko kada dolaze same za se, osim u eksperimentalnom postupku, najobičnije se nalaze zajedno i u društvu s pojavama razriješene svijesti kao što su hiperestezija, hipermnezija, pojave disagregacije i dr. Najvažniji kompleksi ove vrsti jesu psihoskopija i inkarnacija — prva pored mnogih manje ili više frapantnih medijalnih pokusa upravo senzacionalno izvedena po bostonskom mediju gospodji Piper, druga u najljepšem i najzanimljivijem načinu prikazana po Heleni Smith.

Pod psihoskopijom razumijeva se sposobnost ili duševna radnja, po kojoj zgodno lice na osnovi predočenih mu predmeta na pr. prstena, ure, pisma i sl. ili i na osnovi sakrivenih stvari umije dati izvještaj o posjedniku dotičnih stvari, dakle kazati mu ime, opisati mu izgled i karakterne osobine, navesti potanke, često posve nepoznate podatke iz njegova života, rodbinske odnošaje i intimnosti, dogadjaje makar kakova značenja i t. d. Pojava protječe ponajviše poput tipičnih slučajeva vidovitosti, te i nalikuje mnogo na kriptoskopiju i retrokogniciju uz primjesu telepatski sugestivnih i podsvijesno automatskih momenata. Nezgodno se (prema »elektrometriji«) po Buchananu zove i psihometrija, kao da znači neku osjetljivost za mjerenje psihičkih indicija vezanih uz izvjesnu stvar.

Noviji pokusi u tom pravcu potječu od Chowrina, Wasielewskoga, Tischnera, H. W. Zahna i mnogih drugih. Samo primjera radi neka budu dva tri navedena. Wasielewski imao je vrlo skeptična znanca, dra. R., koji mu je za pokus dao uteg za listove (Briefbeschwerer) sastojeći se od mramorne ploče

s mrtvačkom glavom. Gledanjem u kristal spomenuti već medij Wasielewskoga, gospodjica B. pogodila je prijašnjega posjednika i opisala ga kao liječnika, vidjela je i dra. R., samo nešto mladjega i bez brade, a onda je iz kupa fotografija izabrala dvije slične, od kojih je jedna bila fotografija prijašnjega posjednika. Telepatski utjecaji mogli su kod toga pokusa biti vrlo odlučni. Kod pokusa, što ga je medju ostalima načinio Tischner s gospodinom H., akademski obrazovanim čovjekom, ali psihopatološki disponiranom i na disagregaciju sklonom ličnosti, bio je postupak takav, da nitko nije znao, o čem se radi. Mediju predložen je orden, što ga je vlasnik mu imao na istražnom putovanju u Kavkazu g. 1918., iza kojega je neko vrijeme kao internirac boravio u Solunu, gdje se s ostalim časnicima igrao s kornjačom. Gospodin H. je o tom dao ovaj izjvještaj: »kornjače kao u zoološkom vrtu — veliki eksemplari — gospodin s punom bradom plave boje, — tropsko odijelo — izgleda kao putnik-istraživalac — tek što ima posla s kornjačama — m o ž e s e i n a p r s i m a n o s i t i — grčke riječi — predmet mu je drag — diploma, počasni dar za nešto osobito«. Zanimljivo je, kako upozoruje i Tischner, da je izjava »može se i na prsima nositi« bez veze dana prije nego se išto spominje, što se na orden odnosi, očito, kao posve spontani odraz iz dubine podsvijesti. Dr. Zahn pravio je pokuse samo sa zatvorenim listovima. Medij, gospodjica H., stavila bi listove na čelo ili na šiju. Eksperimentator sam nije znao, o čijim se listovima radi; gdjekada je, da iskuša medij, davao prazne kuverte, na koje dakako i nije dobio odgovora. Jednoga je dana i neznajući pružio list čovjeka, koji se za vrijeme pisanja nalazio u stanju depresije (duševne potištenosti); u tom bi on stanju ponajviše stajao na jednom mjestu, buljio u kut i potiho cvilio tužeći se, da ne može ništa misliti, a često bi zapao i u grčeviti plač. Gospodjica H. je na osnovi lista držeći ga na čelu dala ovo saopćenje: »Sve je najednom prazno — kao da nema ništa u glavi — i sve tako tužno — mora da je onaj silno trpio — gospodin je — nikakova misao mi više ne dolazi — samo tuga — sve mi je teže«. Pri tom je i sama zapala u plač, kojega se tek za neko

vrijeme oslobodila. Ne samo da je dakle pogodila stanje piščevo nego se toliko prenijela u nj, da ga je upravo sanjarskom dramatičnošću prikazala. Način izražavanja je u većini slučajeva prilično nespretan, fragmentaran, kao neko buncanje, mnogo puta u posebnim, upravo eksotičkim izrazima, metaforama i opisima, što se i kod opisivanja vidovitih intuicija dosta često opaža. Raspoloženje medija vrlo je odlučno za uspjeh pokusa. Po Tischnerovu računu može se poprečno računati s 30—40 postotaka pozitivnih rezultata.

Nepravi je oblik spoznavanja, koji stoji prema psihoskopiji u sličnom odnosu kao mišično čitanje prema telepatiji, odredjivanje karaktera i ličnoga udesa na osnovi r u k o p i s a. On se oslanja ponajviše na grafologiju, a k tome i na životno iskustvo, poznavanje ljudi, na brzopletu fantaziju, pronicav pogled ili oštroumnu kombinaciju. U načinu je izražavanja ova suvrst psihoskopije ponajviše vrlo oprezna, te pogadjači znadu na svaki mig vješto zaokrenuti, ako bi se činilo, da ne pogadjaju pravo, dok naprotiv smionom sigurnošću istupaju, kad osjete da su napipali pravu žilicu. Takove je vrsti po mišljenju Dessoirovu vještina R a f. S c h e r m a n n a, naproti svjedočanstvu drugih (na pr. profesora Benedikta u Beču, Fischera u Pragu i dra. Cattania) o supernormalnim sposobnostima njegovim. Sumnjivi su i pokusi M. S c h o t e l i u s a i B. R e e s e a.

13. Prema takovim i sličnim radnjama to više odskakuje g o s p o d j a P i p e r, koja je punih 25 godina bila predmetom najozbiljnijega, naučno besprikorna promatranja. U krug naučnoga istraživanja uveo ju je američki psiholog W. J a m e s; a upozorila ga je na nju svast, koja je opet od svoje majke, Jamesove punice, čula za neobične sposobnosti toga medija, koji umije pogadjati najintimnije porodične dogadjaje. Svast je Jamesova gospodji Piper pokazala na talijanskom jeziku pisani list, čijega su autora poznavala navodno samo dva čovjeka u Americi. Gospodja Piper stavila je list na čelo i onda je posve točno opisala prilike autorove. James je, kad su mu to rodjakinje pripovijedale, pokazao čisto psihologijski interes za stvar, te je prema njemu i nastupio sa

svim oprezom naučenjaka, ali je naposljetku i on ostao iznenadjen obavijestima, za koje nije bilo uvijek moguće naći normalna supstrata. Gospodja Piper opisuje stvari točno, pogadja sadašnje i prijašnje stanje vlasnika, znade za mnoge važne i nevažne dogadjaje iz života njegova i njegovih znanaca, znade i za mnogo, što — čini se — nikome nije poznato, a mnogo znade bolje, nego što pamte učesnici i znanci. Ona je Jamesu pripovijedala o djetetu, koje mu je umrlo, da je imalo druga R. F., dok je James mislio, da je to bila drugarica, pa se ispostavilo, da je on imao krivo, a gospodja Piper pravo. Profesoru Lodgeu je na usta »duha«, pokojnoga mu strica, medju ostalim točno opisala, kako su njih dvojica kao dječaci skoro nastradali prigodom nekoga plivanja i kako su na polju nekoga Smitha ubili mačku. Profesor Lodge se prvoga sjetio, drugo je odlučno poricao, ali je po sjećanju Lodgeove braće čitava stvar kao faktična utvrdjena. James je iza bavljenja od poprilici godinu dana napustio pokuse s gospodjom Piper, ali je o istraživanjima, koja je nastavio Hodgson, bio uvijek informiran. Godine 1899. gopodja je Piper na poziv prof. Lodgea došla u Englesku, te je u Cambridgeu kod Myersa bila predmetom dugoga istraživanja. Nakon povratka u Ameriku interesirao se za nju profesor N. N. N e w b o l d iz Filadelfije i poznati psiholog S t a n l e y H a l l. Negdje oko godine 1909. popustila je medijalna sposobnost njezina. Ranije je vrlo lako prelazila u trance iza kratkotrajna mirna držanja, poslije kojega je došlo do nekoliko trzaja i san je nastupio, a s njim se redovito odmah promijenila ličnost; gospodja Piper promijenila je glas i držanje i način govora prikazujući sad nekoga dra. Phinuita, sad Georgea Pelhama, onda Rectora, Imperatora, pa Myersa i Hodgsona iza njihove smrti. Iza spomenutoga vremena teško je, a od godine 1911. uopće nije više padala u trance; od to je doba davala obavijesti samo još automatskim pismom kraj normalne svijesti.

Pored mnogo boljih i značajnih inkarnacija »dusi« gospodje Piper nemaju onoga značenja, koje imadu od nje saopćeni podaci. Za ilustraciju navest ćemo dva slučaja, koji se obično spominju. Profesor Lodge umolio je

strica Roberta da mu pošalje kakovu uspomenu od svoga pokojnoga brata blizanca, koji se zvao Jeremija, i doista mu je onaj poslao staru zlatnu uru, što ju je brat njegov nosio. Lodge je tu uru odmah pokazao gospodji Piper, koja je bezodvlačno označila Roberta kao posjednika ure, a Jeremiju — od milja Jerry nazvana — kao prvoga vlasnika i dodala je, da je potonji prije nekoliko godina uslijed pada umro, što je odgovaralo činjenicama. Još je zanimljiviji drugi slučaj. Profesor Nichols zamijenio sa svojom majkom prstenje: u onome, što ga je on majci dao bila je zapisana omiljela poslovica njezina, u onome, što ga je majka njemu dala, bila su početna slova njemu mile poslovice. Nichols je medjutim taj prsten izgubio. Pred smrt vratila mu je mati prsten, što ga je od njega dobila. U jednoj sjednici tražio je on od gospodje Piper, da mu kaže riječ zapisanu u prstenu, što ga upravo ima, a dobio je za odgovor riječ s prstena, što ga je izgubio. Zamjena odgovora putila bi eventualno na to, da je Nichols istodobno pomišljao i na onaj izgubljeni prsten i da je ta misao telepatski efektuirana.

Po Hyslopovu računu bilo je u pokusima, kod kojih je on sudjelovao, sadržano 205 fakta, od tih je gospodja Piper 152 ispravno ustanovila, 16 je pogriješila, a 37 ih se nije moglo dokumentirati. Od pojedinih točaka, koje se u tih 205 fakta mogu razlikovati, njih 843 na broj, valjano je označila 593, krivo 83, neizvjesnih je 167. Mnoge su pojedinosti bez svake važnosti, ali jedna do druge, a u priličnom broju čine znatan utisak, te se po mišljenju ozbiljnih naučenjaka J a m e s a, N e w b o l d a, L o d g e a i dr. može reći, da g o s p o d j a P i p e r d o i s t a p o k a z u j e p r e k o r e d n o z n a n j e.

14. Analiza toga znanja velikim dijelom upućuje na podatke iz običnoga kruga znanja, kojih se dohvaćanje može odbiti što na neobično pamćenje, što na telepatske utjecaje. Samo na »podzemni rad« svijesti i na manje više slučajno podudaranje ili na nesvijesno razbiranje znakova i sl. ne će se stvar dati svesti, kako bi to htio Dessoir. Istina je, da gospodja Piper često nagadja, lagano sriče imena, sastavlja dogadjaje, a gdjekada i zaokreće u prikazivanju njihovu, što bi se moglo smatrati

dokazom za to, da ona po nekim znakovima kombinira, ali se to jednako može shvatiti i tako, da ona na osnovi nejasnih, ne uvijek dobro upućenih sugestija stvara misaonu sliku, to više, što neke pojave upućuju na to, da ona iznosi i takove stvari, koje su samo u d i s p o z i c i j i p a m ć e n j a d a n e, a ne u punoj, aktuelnoj svijesti, čak ih gospodja Piper bolje iznosi nego oni, kojih se tiču. Značajno je medjutim i za prosudjivanje pogrešnih slučajeva važno, da je često ispravno pogodjeno samo ono, što dotična lica znadu, a što ona ne znadu, gdje je dakle podsvijesna radnja ostala bez direktive, to je promašeno. Za misao, da je kriptoskopija u glavnom iznošenje i razradjivanje telepatskih utisaka, svijesnih i podsvijesnih, govorilo bi i to, da znanje gospodje Piper ne ide preko onoga, što se zna u krugu onih ljudi, o kojima ona daje izjave — ma da se često čini, ali nije dokazano, da ona iskazuje posve nepoznate stvari, jer su te stvari makar kome poznate svijesno ili nesvijesno. Sposobnost gospodje Piper sastoji se u tom, da pod telepatskim kontaktom umije iznijeti sadržaj pamćenja iz dubina podsvijesti, te tako iznenaditi svojim izvještajima. Zagonetnost pojave leži samo u tom, k a k o n a s t a j e t a j k o n t a k t, kojim se iscrpljuje sadržaj pamćenja dotičnoga kruga ljudi. Mi ćemo se na to još svratiti, ovdje ćemo upozoriti samo na to, da neki slučajevi upućuju na to, da je psihoskopija uopće moguća samo onda, ako je sa stvarima vezana neka duševna radnja; uslijed toga se na pr. samo na osnovi pisma mogu dati obavještenja, dok se na osnovi daktilografije (pisanja na stroju) ili tiskana predloška ništa ne može reći o vlasniku. No i za taj slučaj, ako se uzme, da su predmeti nekako »zadahnuti« od svojih posjednika, nije t e l e p a t s k i o d n o s postao suvišan, nego je samo i n d i r e k t n o, posredstvom predmeta, postavljen. Predmet naime u svakom slučaju igra istu ulogu kao i slični znakovi sporazumijevanja, koji pretpostavljaju — sposobnost razumijevanja. Bez te sposobnosti oni bi bili nijemi simboli, koji nam ne bi ništa znali reći. Ne će stoga biti posve opravdano, kad se Tischner protiv telepatije poziva na to, da su kriptoskopski pokusi gdjekada uspjeli

s licima, kod kojih čisti telepatski pokusi nijesu uspjeli, jer nije isključena mogućnost, za koju ima osnova i u običnom iskustvu, da se parapsihički proces kod pojedinih medija razvija samo uz pomoć nekoga sredstva (sugestivno pomagalo) — kao što je izvijesni položaj, stalne prilike, na koje je tko navikao, narkotički podražaj na pr. od duhana i sl. potreban mnogim ljudima, da mogu razviti duševni rad. Isto se tako ne može iznositi protiv telepatije to, da medij nije uvijek reagirao na sugestivne poticaje, jer i podsvijesni život nije tako pasivan, da ne bi imao svoju često vrlo hirovitu otpornost. Protiv čisto objektivna uzrokovanja psihoskopskih fenomena govorila bi činjenica, da su mediji, pa i gospodja Piper, vrlo često »nasjeli« te su ili davali izjave na osnovi posve prazna sadržaja, ma da su ga gdjekada i prepoznali kao takova, ili da su na osnovi podmetnuta predmeta davali ispravne obavijesti, kao da im je predložen pravi predmet. Očito je subjektivna veza izmedju onih, koji su znali, što bi tobožnji predmet imao značiti i medija bila veća i jača nego sam objektivni odnos medija prema stvari. O takovu subjektivnu dakle u biti telepatskom odnosu radi se vjerojatno i kod t. zv. mišljenjem impregniranoga papira (»bedachtes Papier«). Kotik dao je svojim znancima po arak bijela papira, da u nj upilje oči oštro pomišlajjući pri tom na kakovu zornu sliku. Papir je zatim stavljen u omot. Medij je onda na poznati način, držeći omot na čelu, navodno pogodio, što je koji od znanaca mislio, kad je promatrao papir. Nezajamčena ova stvar podsjeća na već spomenuto »fotografiranje misli«.

Medju sredstva, kojima se psihoskopske pojave posreduju, može se pored ostalih ubrojiti i siderično nihalo. To je komadić kovine obješen na niti, koji se — ako ga u ruci drži sposobno lice — nad predmetima raznih ljudi razno niše, u krugu, elipsi, pravilnim i nepravilnim krivuljama, te se prema tome mogu odrediti lična svojstva posjednika predmeta. U koliko na samoj pojavi uopće ima stvarnosti, što još nije posve utvrdjeno, mora se već sada istaknuti, da ona nastaje samo onda, ako se nekako nalazi u ruci sposobna čovjeka, dakle je subjektivni faktor bezuvjetno muždan, čak i ako se uzme, da na predmetima ostaje neki

eterički trag (»životni duh« ili što slično) od posjednika. Značajno je medjutim, da nikako pokus ne uspijeva, ako čovjek, koji drži siderično nihalo, ne zna, o kome se radi — te ne može da stupi u kontakt s njim. Čini se naime, da je samo nihanje posljedak podsvijesnih kretnja, koje nastaju kao reakcija na svijesno ili podsvijesno, normalno ili telepatski saopćeno znanje o posjednicima stvari.

15. Daleko najveći dio paranormalnih pojava proizlazi iz transformirane ličnosti. Gotovo svaki medij ima po jednoga ili više »duhova«, koji preko medija izvršuju neobična djela: Eusapija ima svoga Johna, Eva C. svoju Estellu ili Bertu, gospodja Piper svojega Phinuita, Georgea Pelhama i dr., a Helena Smith je upravo neiscrpiva u zastupanju svedjer novih lica tako, da je već sa zemlje prešla na Mars i još dalje preko njega. Prema svemu, što se zna o pojavama rascjepljivanja, o depersonalizaciji i disagregaciji, o samome nastanku »sekundarnih«, uporednih ili podredjenih ličnosti (Neben- oder Unter-Persönlichkeiten), nema ništa osobito zagonetna, ma da ima mnogo čudnovata u načinu, kako se lica javljaju. Često nastupaju kao potpuno izradjene ličnosti, sa svim osobinama u mišljenju i čuvstvovanju u držanju i tonu, čak i izraz lica medijeva udešava se prema momentanoj ulozi. Tako silan je psihički stav, da se očituje i u fiziologijskim promjenama medija. A sve je to tako uvjerljivo, tako istini prilično, te je gdjekada upravo teško vjerovati, da je sve to samo drugovrsna (alotropna) modifikacija medijeva »ja«. Te ličnosti znadu biti izvanredno osjetljive, silnoga pamćenja, pristupne za tanane poticaje normalne i telepatske sugestije, one čine zasebni — s normalnom ličnosti gdjekada sjećanjem vezani, ponajviše nevezani, ali u sebi suvisli niz tako, da se doživljaji raznih momenata pod istom firmom čvrsto spajaju zajedno, pa se ne rijetko iznose i nakon mnogo godina, možda kada i većom vjernosti od doživljaja normalne svijesti. Zato i čine utisak, da znadu i ono, što medij ne zna (jer se to normalno nalazi u dubini podsvijesti), da umiju, što medij ne može — a kako te uloge medijeve nijesu namjerice stvorene, odnosno, kako nastaju bez suradnje normal-

noga »ja« i nastupaju automatski, nije ni čudo, da ih mediji, većinom pristaše spiritizma, kao i drugi sljedbenici ove nauke smatraju pravim živim bićima, koja su medij obuzela, njegov »ja« potisnula u kut i za čas zagospodovala njime. Gospodja je Piper preko svojih »duhova«, dra. Phinuita i drugih, ljudima često predstavila poznate im znance, prijatelje i rodjake, govorila je njihovim glasom, oponašala njihove geste, njihove običajne fraze, pisala je njihovim rukopisom i sl. Kad se na sve to kaže, da je materijal za stvaranje tih lica uzet iz bogate zalihe pamćenja, da su one dramatični (glumački) produkt subliminalne fantazije, uz pomoć telepatskih sugestija — onda se za one, koji su skloni na vjerovanje u duhove, to čini gotovo bezbožnim napadajem nevjerovane naučne svijesti na eksistenciju duhova. I što je psihički dojam od predstavljenih lica jači, to je teže pseudorealnost njihovu dokazivati. Kod predstavljanja bića iz bližega kruga, gdje je medij mogao da se posluži sjećanjem svojim i uspomenama znanaca, čak i dispozicionalnim elementima, do kojih je mogao telepatskim putem doći — kod takovih sekundarnih ličnosti utisak je neposredne blizine tako silan, te je i sam profesor James priznao, da ga je neobična jeza obuzela, kad je s gospodjom Piper razgovarao, kao da razgovara sa starim prijateljem svojim, a ovaj je bio mrtav. Kad medij predstavlja historijsko lice, onda se mjesto neposredna utiska nazočnosti nameće dojam, kao da se po njima oživljuje prošlost i natrag doziva u sadašnjost. A čini se, da je mnogima bliža misao, da mrtvi ustaju i da ulaze u tijelo živa medija — nego misao, da je i to samo dramatička iluzija podsvijesne mašte, koja na osnovi sitnih utisaka stvara često umjetnički dotjerane likove. Ima »u duši našoj drijemajući umjetnik«, koji je neiscrpiv u invenciji i nedostiživ u vještini: on umije od malo opaženih crta sastaviti potpunu figuru, od nekoliko riječi složiti jezik, od nekoliko gesta sastaviti držanje i manire. I bez mistike, koja tim kreacijama daje značaj realnih bića, duhova, za tumačenje je njihovo osim hipermnezije osnov eventualno još telepatija, kao nesvijesni utisak okolnih svijesti. Medij se čini gotovo kao kakav osjetljivi

rezonator, koji reagira na sitne, jedva zamjetljive trzaje duha. U možda fantastičnoj predodžbi mogao bi se poticajima za njegove kreacije tražiti izvor ne samo u ličnim vezama duhovnoga života, u aktuelnom i potencijalnom sadržaju makar kojega čovjeka — nego i u nekom pamćenju vrste, u filogenetskom sjećanju, recimo tako, da medij, kaogod što prima utiske iz velikoga rezervoara ljudske svijesti, jednom riječi iz onoga, što znade »svijet« uopće, isto tako može u sebi oživjeti davno minule doživljaje idući natrag putem, kako se sabiralo iskustvo pokoljenja, koje je u kondenziranom obliku nasljedjem predano nama u tijelu i u krvi. Savršenome bi mediju — ako se ta smiona misao dopusti — po Oesterreichu bilo eventualno moguće, da u sebi reproducira doživljaje iz doba kralja Rhamzesa ili što bi se danas reklo iz doba Tut-Ankh-Amona, iz doba Aleksandra Velikoga, da se duhom prenese na maratonsko polje ili u sudnicu atensku, kad je Sokrat bio na optuženičkoj klupi. Bio bi to u neku ruku neposredni pristup u historiju — na osnovi obnovljenja filogenetskoga pamćenja i osviještena svijesna i podsvijesna znanja (duševna sadržaja) čovječanstva. Čak u prahistoriju bi eventualno zašao. Oesterreich po francuskom autoru Osty-u navodi, kao je neki medij na osnovi fosilnoga zuba vidio prizore i katastrofe pradavnih vremena, a na osnovi staroga dragulja opisao svečanosti stare Grčke. U koliko sve to nije samo maštanje na osnovi invidualno stečenih poticaja, moglo bi se pomisliti, da je nastalo po duhovnom kontaktu s drugim svijestima eventualno i po obnavljanju filogentskih iskustava. Fantastično je i to, ali je bolje nego spirističko navijanje na hipotezu s dusima. U većini slučajeva, ako se pravo rasude, ne će biti potrebno ni takovo fantastično proširenje telepatske hipoteze. P. Kirchhoff izvješćuje o nekom mladom studentu, koji se na osnovi »mutnih uspomena« svojih izjavio za pristašu nauke o seljenju duša. Kirchhoff mu predloži, da se dade hipnotizovati u svrhu, da se sadržaj njegove podsvijesti istraži. Ovaj pristane na to i onda se pokazalo upravo neobično pamćenje, — najprije nekih stvari iz bliže prošlosti, sa svakim daljnim »magnetskim« pote-

zom sugestivno se mladić prenosio za godinu dana unatrag i iznosio doživljaje raznoga doba sve do najranije mladosti, oponašajući rukopis, a vjerojatno prema tome i držanje pojedinoga stadija. Obodreni tim uspjehom pokušali su eksperimentatori, da predju granicu poroda. Medij je počeo drhtati, ništa nije znao (navodno se to kod prekoračivanja vremena poroda svaki put dogadja), a onda se dugo godina (mjereći ih magnetskim potezima) nije javilo ništa, medij se po vlastitoj izjavi nalazio u tami, dok se oko g. 1780. nije sam od sebe javio neki ulični pjevač u Limburgu, naveo je i dan rodjenja i smrti, ali se stvar nije mogla potvrditi. Tim je dakako ovaj dio eksperimenta postao bez vrijednosti. On ne govori za realnost doživljaja nego samo za fantastično predočivanje njihovo. A slično će biti i s drugim historijskim, pa i prehistorijskim vizijama dramatički iznesenima. Po Kirchhoffu je navodno u Wallensteinovoj vojsci bio neki vojnik, koji je umio, da se prenese u razne prijašnje oblike eksistencije u XIII., VII. i III. stoljeću iza Kr. rodj. Uvijek je naveo neko ime, koje je moglo odgovarati prilikama, opisivao je način života, nošnju, govor, — ali se ni to nije moglo dokumentirati, pa tako vjerojatno i taj primjer spada u područje nesvijesne fantazije i kriptomnestična obnavljanja, a ne u mistično selenje duše.

16. Oštro svijetlo bacile su na sve ovo prikazivanje historičkih i drugih lica ili na t. zv. historičku psihometriju pojave utjelovljenja (inkarnacije) Helene Smith, o kojima je sa svom ozbiljnošću naučne metode, kako s obzirom na konstatiranje fakta, tako i s obzirom na njegovu analizu, raspravio ženevski psiholog, profesor Theodor Flournoy u monografiji »Des Indes à la planète Mars«, na njemački prevedeno pod naslovom »Spiritizam i eksperimentalna psihologija« (1921.).

O svojem poznanstvu s H. Smith veli Flournoy ovo: U prosincu g. 1894. pozvao ga je A. Lemaître, gimnazijski profesor u Ženevi na seansu s medijem, koji niti od zanata niti za plaću pokazuje vrlo zanimljive pojave. Taj medij, nazovimo ga Helena Smith, bila je visoka, stasita žena, oko 30 godina stara, svježega teinta, crne kose i

očiju, kojega je inteligentno i otvoreno lice s dubokim nešto ekstastičkim pogledom pobudilo simpatije u Flournoya. Nije imala ništa od mršave, nevoljne izvanjštine, što se tako rado pripisuje sibilama, njezin je izgled pokazivao zdravlje, tjelesnu i duševnu otpornost, što je bilo ugodno gledati, a uostalom i nije nipošto rijetko kod dobrih medija. Kad je društvo — Flournoy, H. Smith i Lemaître — bilo na okupu i načinjen krug, počela je Helena, koja je navodno imala trostruki dar medijalna vidjenja, čuvenja i kucanja, opisivati pojave, što su u umjerenom sumračju iskrsavale pred njezinim očima, časkom bi se zaustavila, da čuje neka imena, što su joj dopirala do uha, a kratki udarci stola upotpunjavali su i objašnjavali njezine vizije. Sve to ne bi bilo ništa neobično, da nije Flournoy u prizorima, što ih je Helena vidjela u praznom prostoru iznad njegove glave, na veliko iznenadjene svoje prepoznao dogadjaje, koji su se prije njegova rodjenja dogodili u porodici njegovoj. Otkuda je mogao medij, s kojim se on prije nikad nije sastao, doznati stare dogadjaje, koji imadu lična interesa, ali od one generacije sigurno nikoga ne zanimaju? Flournoy se sjetio gospodje Piper, koja zaviruje u zadrijemane uspomene svojih posjetilaca, kao da ih iz otvorenih knjiga čita, pa je zaželio, da jednom doživi nešto »nadnormalno« — a ovaj put je mislio, da je na putu k tome, bila to telepatija, vidovitost, manifestacija duhova ili što drugo, samo neka je neobično i izvan okvira utvrdjene nauke.

O životu, društvenim i ličnim odnosima Helene Smith dobio je Flournoy odmah neke općenite, ali u stvari povoljne informacije. Živjela je ona u čednim prilikama, ali je već od najranije mladosti pokazivala želju za nečim višim i rado se zanosila fantastičnim iluzijama. Koliko joj je moguće bilo, uredila si je i stan po nekom ukusu, koji je putio na to sanjarsko raspoloženje, koje ju je i činilo nezadovoljnom u malim, stisnutim prilikama, pribavilo joj mnogo razočaranje, a i neshvaćanje kod najbližega roda, oca i braće, jer su oni to sanjarsko biće njezino tumačili kao umišljenu oholost. Kasnije je pod utjecajem spiritističke nauke došla do uvjerenja, da je

iz nekoga odličnoga, zar kraljevskoga kruga zapala u ovaj mali krug, da ispašta grijehe, pa se otad u podsvijesnim romanima diže na prijestolja i prenosi se u čarobne dvore istočnih knezova, dok je misao preeksistencije nije odvela i na Mars i još dalje u svemir. U tako ambicioznoj ulozi H. Smith je i u običnu životu zadržala neku dostojanstvenost, otmjenost, bila je besprikorna glasa, i zasluživala je kruh svoj kao namještenica u nekoj trgovini, gdje je radinošću, spremnošću i čestitošću došla do uvažena mjesta. Roditelji su joj bili zdravi. Otac rodom iz Ugarske imao je mnogo talenta za jezike, što je vrijedno istaknuti s obzirom na kasnije fantastično konstruirane jezike, kojima je govorila H. Smith. Mati joj je bila rodom iz Ženeve, običan normalni prosječni tip. Sama Helena bila je tjelesno i duševno dobro razvita. U školi nije pokazivala osobita napretka, ali je bila bistra, pametna djevojka, ozbiljna i savjesna, privržena roditeljima. Medijalne sposobnosti pokazale su se kod nje već u mladosti u vrlo živim fantastačnim sanjarijama, kojima se znala po čitave sate prepuštati, a često su je toliko obuzele, da je smetnula s uma, da su to samo njezine utvare. Gorkim razočaranjem plaćala bi tako svoj zalet do zračnih kula, što ih je pred svojim očima u mašti gradila. Očito su te sanjarije predigra kasnijih fantastičnih romana. Osim toga javljale su se kod nje i prave halucinacije, ponajviše noću, ali i danju, neke su od njih imale simbolički značaj bioloških, moralnih i socijalnih opomena. Njezin »Leopold« bio je glas njezine savjesti, kad bi joj se ćud i nagon uznemirili, a bio joj je i čuvar, kad bi joj prijetila pogibelj. Jednom je s nekoga izleta donijela omamljiva cvijeća, i već usput imala je čudan osjećaj, a na ulazu u kuću čula je čudan ptičji glas (bila je to slušna halucinacija) kao za opomenu, ali ona nije marila za nj, dok se u noći nije probudila od tjeskobe, što je majku njezinu ponukalo, da ukloni cvijeće. Poslije joj je »Leopold« saopćio, da joj je on dao signal, koji je ona zanemarila. Spiritistički tumači pri tom prelaze preko jednostavna, a tako bliza prigovora: ako je to duh bio, zašto joj nije pravo rekao, o čem se radi, nego se oziva kao ptica, a čovjek treba da pogodi, da to znači pogibelj

od omamljiva cvijeća. Inače H. Smith nije imala znatnijih intuicija, slutnja i sličnih pojava. To više naginjala je automatizmima, ne samo senzoričkim — bujnom upravo razlijevanju podsvijesne mašte preko normalne svijesti, silnom isticanju snenih stanja i zapostavljanju budne svijesti — nego i motoričkima, koji su se očitovali u govoru (glosolaliji) i u pismu. Značajno je i za kasnije somnambulne pojave važno, da joj se često i u budnom stanju uplelo automatsko pisanje u normalni rukopis, pa se tako medju običnim pismenima nalaze čudni neki znakovi. To su preteče kasnije iskonstruirana pisma Marsovih stanovnika.

Kao medij Helena je pokazivala razne pojave: aporte, telekinezije, telepatske impresije, kriptoskopije i retrokognicije, ali sve su te pojave javljajući se samo u maloj mjeri, bez osobite značajnosti zaostajale za d r a m a t s k i ž i v i m k r e a c i j a m a n j e z i n i m, po kojima je predstavljala, oživotvorila (inkarnirala, utjelovila) razna historička i fantastična lica. Helena je bila uvjerena o tom, da su te kreacije prava bića, njezin »Leopold« živi duh kao i ostala lica, što ih je iznijela, i ljubomorno je branila nadnormalni karakter svojih saopćenja usmenih, pismenih i tiptologijskih. U tom je uvjerenju bila utvrdjena u spiritističkom krugu, kamo je zimi godine 1891./1892. uvedena, i kaogod što je prije spremno dugi niz godina bila na ruku prof. Flournoyu u istraživanju pojava inkarnacije, iza izdanja djela »Des Indes à la planète Mars« bila je ozlovoljena i razočarana naučnom analizom, koja je kreacije njezine svela na podsvijesne sanje i maštanja.

Za vrijeme od g. 1894. pa negdje do 1900., što je F l o u r n o y osim kod Lemaîtra i kod Cluendela, potpredsjednika ženevskog društva za psihičko istraživanje, u svojem vlastitom krugu pratio djelovanje H. Smith, imao je on prilike da konstatira kod nje značajne poremetnje u osjećanju i pokretnosti, kakove se opažaju kod histeričkih lica. Pobliže (klinički) nije mu bilo moguće da istraži tielesne i duševne funkcije njezine. Koliko se moglo ovako opaziti, bila je u fizičkom, intelektualnom i moralnom pogledu posve normalna. No zato je Flournoy

to više posvetio pažnju razvoju njezinih kreacija. Dok su se one isprva javljale samo kao sanjarske predodžbe i vizije u budnom ili polusnenom (hipnoidnom) stanju, kratko su vrijeme iza poznanstva s Flournoyom počele dolaziti iz potpuna somnambulizma: onda su se fantazijske tvorbe njezine tek pravo razvile, izgradjujući se i usavršujući do vrlo cjelovitih likova, njezini su automatizmi u pismu, govoru, kretnjama postali zaokruženi, izradjeni na vjerno ili vrlo slično prikazivanje nekih ličnosti, te se gotovo i ne prepoznaje (nesvijesno) imitatorski značaj automatizama, a pored svega toga te su se podsvijesne sanje počele medjusobno vezati u čitave nizove — kao u historičke i fantastične romane, u kojima pored hipermnezije, obnavljanja pritajenih utisaka, koji često izgledaju kao telepatski kontakt s minulim svijestima, osobitu ulogu igra invencija mašte spojena s neobičnom sustavnošću i okretnošću podsvijesnoga mehanizma. Te kreacije čine glavnu temu Heleninih manifestacija, a uz njih se još uvijek javljaju manji i kraći automatizmi predodžbeni (vizije) i motorični u prekidima budnoga stanja, koji izgledaju kao časovite obmane, kojih se svijest kao lakim sabiranjem brzo otresa.

17. Lično zaokružene kreacije Helene Smith obuhvaćaju više skupina. U prvu spada »Leopold«, pratilac njezin i čuvar već od desete godine, koji se kasnije prometnuo u poznatoga čarobnjaka Cagliostra. »Leopold« se javlja kucanjem stola, u slušnim halucinacijama i u najvišem obliku govorom. Kad on obuzme svijest Heleninu — što se prikazuje tako, kao da se ona čitavim bićem mijenja u nj ili da on prelazi u nju ne samo duševno nego upravo kao da se svojim tijelom uvlači u nju — onda ona poprima njegov izraz lica, i držanje, govori njegovim glasom, i uopće ga glumački prikazuje. Leopold je glas njezine savjesti, on je njezin autoritet, koji sve odredjuje, savjetuje, tumači, što je potrebno, jednom riječi: u ime Helenino misli i odlučuje. On je i u ostalim sanjama Helene Smith nazočan, javlja se kao strastveni ljubavnik uz Mariju Antoinettu, proviruje iz indijske priče i iz fantazije s Marsa. S obzirom na taj nepostojani značaj, koji čini, da Leopold kao nekaki »spiritus agens«

prožima sve akcije i kreacije Helenine, Flournoy ga i n e d r ž i s e k u n d a r n o m l i č n o s t i u p r a v o m s m i s l u, nego samo nekim drugim stanjem, ulogom podsvijesti. On je kao neki habituelni zavoj ili utrti put, na koji Helena kod najmanjega slučaja zalazi. Podsvijest Helenina ima u neku ruku žitku ili bar vrlo plastičnu konsistenciju, a »Leopold« je omiljeli oblik prelazne kristalizacije, na koju se svijest baca, da je za čas opet razriješi i da se u druge oblike obrazuje. Ličnost je njegova produkt rascjepljivanja, ali njegove uloge nijesu izradjene, nijesu jasno diferencirane, križaju se, slivaju se i tako onemogućuju, da ih se razluči. Na nižem stupnju sastoji se od nesuvislih automatizama, na višim stupnjevima neopazice se metamorfozira u druga lica; uopće se čini, da postoji razlika u postanku (u psihogenezi) izmedju njega i drugih kreacija u toliko, što su one viši plod nesvijesna sanjarenja, dok je Leopold produkt dubljega rascjepljivanja izazvana emocijama i duševnim potresima. Gotovo bi se dalo reći, Leopold je općenita pozadina nesvijesne dramatičnosti Helenine, pozadina, koja i sama gdjekada dobiva ličnu fizionomiju, ali ponajviše nestalnu, što se razlijeva poput magle. No što je od svega najznačajnije: Leopold-Cagliostro se posve odao kao čedo Helenine podsvijesti; on ne zna talijanski, kao ni Helena, a rukopis mu je iskrivljeno Helenino pismo. Za fizionomiju služila joj je kao formular slika Cagliostrova, što ju je imala u svojem stanu.

18. Lako je pomisliti, da je ovaj nalaz profesora Flournoya nemilo dirnuo Helenino vjerovanje u njezina duhovna vodića. Ali on se potvrdjuje i dalje u velikim ciklima, od kojih se indijski i kraljičin veže uz misao o p o n o v n o m r o d j e n j u. Po prvom je ciklusu Helena bila već prije 500 godina na svijetu i zvala se Simandini. Bila je navodno kćerka nekoga arapskog šeika i žena indijskog maharadže koji se zvao Sivruka Nayaka, a vladao je u Kanari i navodno je 1401. sagradio tvrdjavu Tschandraguiri. Flournoy je velikom vjerojatnošću dokazao, da je Helena crpla podatke o tom indijskom knezu iz neke povijesti Indije (Marbes), da je tobožnje znanje arapskoga jezika Helene kao Simandini isto tako pro-

dukt hipermnezije, jer je arapski rukopis njezin samo kopija posvete, što ju je liječnik E. Rapin napisao na svoju knjigu »En Cabylie« (Paris 1887.), koja je Heleni očito došla na oči i tako su joj se u pamet usjekla ona arapska pismena. Na sličnoj se radnji pamćenja sigurno osniva i njezino znanje indijskoga. Inače se ističe teatralno živa i prilikama dosta primjerena imitacija života i držanja, — onako poprilici, kako bi je i kakav vješt režiser u kazalištu proveo na osnovi čitanja knjiga. Helenine su kreacije tako oživotvorene predodžbe, koje neobično djeluju samo radi toga, što se ne vidi organizatorni rad podsvijesti, koji ih je zajedno složio u jedan fantastični roman.

Po drugi put Helena dolazi — *kako misli* — na svijet kao Marija Antoinetta. Sudbina nesrećne kraljice vjerojatno je kada ganula srce njezino, a podsvijesna mašta povezala je nezasluženi udes njezin s udesom H. Smith, koja se osjećala kao nešto više, te je svoje jadno stanje pripisivala počinjenim grijesima; tako se Helena zamislila i prenijela u ulogu Marije Antoinette i kako je već spomenuto kod automatizama, neobičnom ju je vjernosti iznosila. Helena je bila potpuno uvjerena, da se doista Marija Antoinetta u njoj nanovo utjelovljuje — ali neumitna analiza njezine pojave, uza svu fascinaciju, u rukopisu tobožnje kraljice prepoznaje pismo Helenino, a govor joj kao produkt Helenine kombinacije odaju naročito noviji izrazi, kojih Marija Antoinetta nije mogla poznavati (na pr. tramway, fotografija). Helena počinja i historičke pogreške (anahronizme), dovodeći zajedno lica, koja nijesu bila zajedno. Sve je to očit dokaz, da je podsvijesna fantazija njezina na osnovi utisaka čitanjem i čuvenjem, eventualno i na pozornici vidjenim izradila situacije, tipove pa i sam lik inkarnirane kraljice.

19. Sve to vidi se onda i u sasvim fantastičnom ciklusu, gdje Helena Smith prelazi na Mars, i dalje preko njega (»ultramartovskim« sanjama) u svemir, na Uran i na Mjesec. »Martovski« roman potječe već iz godine 1894., kad je po kazivanju prof. Lemaîtrea u nazočnosti neke na očima bolesne udovice, koja je žaleći za svojim

mrtvim sinom Alexisom živo željela, da čuje od njega kakove glase, a Helena je, očito u sugestibilnom stanju pod impresijom majčine želje, najprije imala viziju onoga pokojnoga mladića, a onda i viziju nekoga starca — kucanje stola označilo mu je ime Raspail, — koji je udovici dao lijek za oči. U drugoj sjednici iza toga dolazi ta vizija u vezu s »astronomskim sanjarijama« Helenínim: ona najprije vidi pred sobom tri velika svemirska tijela, od kojih je jedno vrlo lijepo, a na pitanje, gdje se nalazi, dolazi automatski odgovor: n a M a r s u. I sad Helena počima s opisivanjem kraja, životinja, bilja, naselja i kuća, stanovnika, njihova odijela i t. d. Posve s l u č a j n o došla je s tom vizijom u vezu i nedavna vizija Aleksisa i Raspaila, pa kako već biva kod sanjarske fantazije u običnom, a pogotovo u abnormalnom razvoju radnje svijesti, one su se dvije vizije zajedno složile. Odonda dobiva Aleksis važno mjesto u objavljenjima s Marsa. Predodžba o Raspailu malo pomalo iščezava, ali i samo razvijanje astronomskoga romana s Marsa ostaje neko vrijeme potisnuto — u jednu ruku tim, što je u krug učesnika upravo iza prvih natucanja o Marsu stupio profesor Flournoy, kojega je pojava vjerojatno djelovala na Helenu sugestivno tako da se malo suspregnula u svojem fantastičnom zaletu, a u drugu ruku zadržano je razvijanje i tim, što se u gotovo isto doba dogodila promjena, po kojoj je Helena iz polusnenih prešla u somnambulne vizije. U toj su promjeni onda najprije podsvijesni ostaci pamćenja došli do vidljivih kreacija na pr. u indijskom ciklusu, a medjutim je »martovski san« dozrijevao, te se nakon prekida od skoro godinu i pol ponovo 1896. javio u nizu epizoda, u kojima se opisuju prilike na Marsu i ilustriraju se crtežima i slikama. U isto vrijeme dozrelo je u podsvijesti i novo pismo i prvi »izvanzemaljski« (ekstraterestrički) jezik. Aleksis, sada pod imenom Esenale, postaje tumačem Martovskoga govora. Središte romana je Astané, martovska reinkarnacija fakira Kange, prijatelja i pratioca kneginje Simandini, i ujedno martovska projekcija »Leopoldova«; pored njega spominju se i druga lica, od kojih vrijedi istaknuti Ramiéa, koji je provodič u ultramartovskim objavljenjima.

20. Značajno je, kako upozoruje Flournoy, da u fantastičnom romanu s Marsa nema gotovo ništa od onoga, što bi čovjeka prema današnjim prilikama najviše zanimalo. Nijednom se riječi ne osvrće na pitanje onih toliko spominjanih »kanala« na Marsu, ništa ne kazuje o socijalnim i političkim prilikama ondje. O ljudima se doznaje, da se jednako odijeva muško i žensko, nešto se govori o kući, o svečanostima i običajima, ali sve je to vrlo naivno, djetinjski izneseno. Opisi kraja, bilja i životinja tako su primitivni, da upravo neobično podsjećaju na nedozrele radove dječje fantazije. A što se inače govori o tehničkom napretku, o vozilima, osvjetljenju i dr. sl., vidi se, da je fantastično preradjivanje običnoga predodžbenog materijala. Nije bolje ni s govorom Marsovih stanovnika. Flournoy je na osnovi pomna izučavanja uz stručnjačko svjetovanje došao do sigurna zaključka, da je taj govor samo iskrivljena francuština. U njem prevladavaju vokali, naročito se ističu glasovi é, i. Princip pisma, koji se sastoji od vrlo kompliciranih znakova, zapravo je fonetički, ali nije dosljedno proveden; ima u njem sasvim francuskih izuzetaka na pr. »c« izgovara se kao s (pred e, i) kao k (pred a, o i pred konsonantima); »s« se izgovara kao »s« i kao »z«; glas š bilježi se kao u francuskom sa ch, za plural (množinu) ima neki znak, koji podsjeća na obični poznati pluralni sufiks »s« u francuskom. Stanovnici Marsa govore posve u duhu francuskoga jezika, drže se njegova poretka riječi, gdjekada upravo ropski prevode pojedine izraze, vrlo često upotrebljavaju jednaku riječ, gdje je i kako je Francuzi upotrebljavaju u raznom značenju na pr. »le« je u francuskom član i akuzativ zamjenice trećega lica u značenju »njega«, za obadvoje ima u martovskom govoru riječ »zé«; riječ »que« znači u francuskom »da« (veznik), »što« (akuzat. relat. i upitne zamjenice), »kako« (»uzvik«), i t. d., u svim ovim službama upotrebljava se i martovska riječ »ké«. Očito je, da se riječi u martovski govor prevode prema i z v a n j s k o m i z g l e d u. Zato se često jednako izrazuju po izgledu slične a inače vrlo različne tvorbe na pr. u francuskom se za »i« kaže »et«, dok se za »bio« (particip preterita) kaže eté što je ra-

zumljivo prema être (biti), ali nije nikako razumljivo, da u martovskom govoru prema ni = et stoji nié = eté — osim na osnovi površne analogije po izvanjskoj formi. Značajno je na pr. i to, da se za negaciju (u francuskom ne — pas) i u martovskom jeziku upotrebljavaju dvije riječi (ké —am). Prof. V. Henry konstatirao je nadalje, da su sve riječi po korijenu svojem uzete iz nekoga Heleni manje ili više poznatoga jezika, te prema poznatim zakonima jezičnoga stvaranja prekrojene u novo ruho. Čitav martovski ciklus, veli Flournoy, predstavlja djetinjastu ličnost prebujne fantazije, koja ima dijela na estetičkim tendencijama normalne ličnosti H. Smith za svijetlo, boje i za orijentalni eksotizam, a razlikuje se od ove posljednje samo tim, što se osobito rado bavi lingvističkim igrarijama, dok Helena normalno nema smisla za studij jezika. U samoj gradnji jezika »martovska podličnost« potpuno je zavisna od materinskoga jezika Helenina. Za čudo je samo ustrajnost, kojom se on u nizu fragmenata izgradjuje, i okretnost, kojom se iznosi, kao da je odavna izvježban — osobito u pismu. Govorenje redovito ide teško.

21. Ne zadržavajući se na sličnim kreacijama — iz prekomartovske, uranove i mjesečeve sfere, možemo kao dovoljno utvrdjeni rezultat studija Flournoyova uzeti ovo: inkarnacije Helene Smith daleko su od toga, da budu ono, čim se prikazuju; provenienciia njihova ne puti na visinu nadzemskih sila nego u dubinu duše, gdje nam se otkriva neobični rad podsvijesti — disocijacije u povodu autosugestivna proizvodjenja predodžbi s dramatičnom živosti, hipermnestičko obnavljanje neopaženih ili zaboravljenih utisaka, sanjarske (hipnoidne) fantazije, koje iznose mnogo zbiljskih i zbilji primjerenih elemenata, ali se isto tako mnogo oslanjaju na kombinaciju, te sadrže i pogrešnih crta; k svemu dolaze u račun još telepatske sugestije, koje i onako uznemirenom stanju svijesti dodaju nove hrane, pa tako na pozornici svijesti kao u snu istupaju probudjeni i prizvani »dusi«. Sav taj rad u vezi je s izvjesnim funkcijonalnim promjenama živčanoga sustava. U psihologijskom pogledu ukazuje se on kao pobuna donjih vrsta, koja u stvaranju se-

kundarnih stanja ponajviše vodi do *padanja na niži stupanj razvoja*, što se očituje kao djetinjasto držanje ili kao ustajanje atavističkih impulza, potisnutih nagona, zločinačkih tendencija i sl. I doista medijalne pojave po psihologijskoj strani svojoj često imadu karakter djetinjarija, sadržajno neozbiljnih, a u načinu naivnih očitovanja ili karakter prevarnih pokušaja, ne rijetko odaju lažljivost, zlobu, surove instinkte, brutalnosti, seksualne nastranosti i prostote i drugo takovo. Prema svemu tome čini se da je produkcija somnambulnog stanja *slobodna igra* razriješenih sila. Nagon za igranje kod Helene Smith je romantičan, ali nedužan: ona se zabavlja izmišljajući prizore i prenoseći se u njih kao kraljica ili kneginja, a uživa u stvaranju novoga jezika poput djece, kad izmišljaju novi govor i novo pismo i kad se njim služe. Intransirani medij igra svoju ulogu upravo onako kao dječak što se prenosi u ulogu kočijaša, vojnika, lovca. Helena Smith je po mišljenju Th. Flournoya pružila najbolji prilog za potvrdu *teoriji igre*. Somnambulna djelovanja njezina ne svode se ni na nazočnost duhova ili stanovnika drugih svjetova ni uopće na kakove demonske makinacije, nego jednostavno na — nedužnu zabavu jedne nestalne ličnosti, koju stanje trancea za čas stavlja u položaj djetinjega umišljanja.

B. *Teorija parapsihičkih fenomena.*

22. Analiza neobičnih pojava, psihičkog karaktera vodila nas je do rezultata, da su one većim dijelom plod redovne podsvijesne radnje, a za ostatak trebat će uzeti u račun pojavu telepatije, koja je prilično utvrdjena, a čini se, da je i glavni momenat kod vidovitosti u raznim joj oblicima u kriptoskopiji i dalekovidnosti, prekogniciji i retrokogniciji, koje se nekako sve manje ili više sastaju u psihoskopiji i u pojavama inkarnacije. Radi li se sada o tom, kako bi se tumačili parapsihički fenomeni, napose telepatija, onda može nastati pitanje, da li je konstatiranje činjenica već tako daleko došlo, da se na nj može vezati kakova teorija. Rezervirani prosudjivači, kao što kod drugih pojava ove vrsti, tako i tu drže, da još nije

došlo vrijeme teorije. Teško je medjutim i kraj samo moguće ili dopuštene pojave suspregnuti želju za bar kakvim teoretskim smirenjem — makar to značilo samo zauzeti prema njima provizorno ili hipotetsko stajalište. Teorije, koje uopće izmiču stvari, stavljajući se načelno na negaciju, a ovu potkrepljuju mogućim sumnjama i prigovorima, moraju se dakako izuzeti. Dopusti li se tako, da u navedenim pojavama ima neka neobična stvarnost, onda se najprije, ali i nepotrebno nameće spiritistička teorija, koja paranormalni duševni saobraćaj odnosno spoznavanje pripisuje posredovanju duhova. Neprihvatljivost ove teorije ne leži u tom, što bi ona u principu bila nemoguća, ma da analiza pojava nigdje bezuvjetno ne traži rekurz na kakovu instanciju »s onu stranu« života. Spiritistička je teorija neprihvatljiva zato, što nikako ne tumači stvar, — kao što je ne bi tumačio ni onaj, koji bi se za obični saobraćaj izmedju ljudi pozivao na makar kakovo nadnaravno biće, koje tobože od slučaja do slučaja (okazionalistički) uskoči i poveže duše — onako poprilici, kao telefonistica što povezuje abonente telefonske centrale. Misli, da dusi zaposjedaju medije i druge ljude, slučaj Helene Smith je oduzeo svaki razumni osnov, jer se očito pokazala geneza sekundarnih ličnosti: ne radi se tu o kakovim realnim bićima, nego o sanovnim produktima duše iz bogatoga materijala podsvijesti.

23. Moramo se dakle ogledati za drugim tumačenjem neobična duševna sadržaja. Polazeći od telepatije kao osnovne pojave, koja vjerojatno u sebi krije ključ i ostalih fenomena, koliko je na njima neobične stvarnosti, dvije su alternative najbliže pri ruci: ili je saobraćaj posredovan nekim moždjanskim odnosno korespondentnim fizikalnim procesom ili se vrši izvan moždjanskih procesa, možda neposrednim saobraćajem od duha k duhu.

Prva teorija polazi od ovisnosti psihičkih i fiziologijskih odnosno fizičkih procesa, pa se proširuje tim, da se uzimaju neke normalno nerazvite i nezamjetljive energije, koje se izazivaju medijalnim stanjem, dok se prenošenje njihovo upire na fizikalnu teoriju valova. Uzima se

dakle, da se u izvanrednom stanju svijest na osobit način odrazuje u moždjanskom sistemu; energije tako izazvane šalje ovaj u more ostalih valova, otkud se onda raznose na sve strane, pa dopiru i do moždjanske centrale, koja je kadra da im se odazove, da ih uhvati, na njihovo titranje odgovori, te tim omogući, da se one opet odgonetaju u duševne sadržaje. Sve se to ima uzeti kao poredba, kojom se ništa ne odlučuje o karakteru ovisnosti kako na otpremnoj stanici tako i na onoj, gdje se saopćenje prima.

Kao fizikalni supstrat uzimala su starija mišljenja posebnu »psihičku silu«, koja nije no modifikacija biomagnetske sile. Medjutim po Crookesu uopće nije potrebno predpostavljati kakovu tajanstvenu silu, jer da moždjanska energija i valovi etera posve dostaju za tumačenje telepatskog saobraćaja. I fizičar W. Barett drži tajanstvenu silu suvišnom, ali mu eter, čini se, ne odgovara. Mogućnost, da komplicirani mozgovni procesi od sebe daju neke zrake, dopušta i Th. Flournoy. Drugi su opet kako koju vrst zraka novijega datuma od katodnih zraka do radioaktiviteta uzimali kao fizikalni medij prenošenja. Medjutim Hyslop opominje, da se značenje teorije valova za prenošenje duševnih stanja ne precijeni, i da se ne pregledaju poteškoće, koje u njoj leže. Titraji su, veli, samo sredstva, na osnovi kojih možemo zaključiti na neke misli, ako smo se prije toga sporazumjeli o njihovu značenju; stoga se samim valovima još ne tumači telepatija t. j. doznavanje, kao što se električnim valovima kod telegrafa još ne tumači sadržaj saopćenja. Slično misli i Tischner. Čini se pak, da u tom mišljenju ima nešto nategnuto, kad se traži konvencionalno, dogovorno odredjenje znakova. Obični osjeti nastaju na osnovi titraja etera, uzduha ili u povodu kemijskih procesa, koji s duševnim sadržajem nemaju ništa zajedničko, a ipak imadu svoje prilično stalno psihičko značenje i bez dogovora. Može li se reći, da izmedju 400 bilijuna eterskih titraja u 1" i crvene boje ima što zajedničko — ili izmedju 435 titraja uzduha i tona a? Može li se reći, da je kakim sporazumom — a ne prirodnim biologijskim i psihologijskim razvojem — usta-

ljena ona veza i psihičko značenje? Znakovi Morseova aparata ili radiotelegrafa doista su dogovorom odredjeni, no neispravnost upravo navedena mišljenja sastoji se u tom, što zamjenjuje prirodne podražaje, kakovi bi imali biti oni hipotetični moždjanski valovi, s umjetnim sredstvima, kakovi su telegrafski valovi i znaci. A očito se misli, da je nastanak onih moždjanskih valova isto tako prirodan kao što je prirodan prelaz voljnoga poticaja na mišiće i da se na drugoj strani baš tako prirodno razumije, kao što se razumije t. j. u svijesti prima titranje etera pod boju, titranje uzduha pod glas i slično. Ima pak nešto opravdana i u mišljenju, da su svi ti procesi samo zato neobični, jer su u biologijskom i psihologijskom razvoju čovjekovu zakržljali, život ih nije trebao, pa ih nije ni razvio, ali oni su u sastavu moždjanske centrale predvidjeni, a uz neke uvjete i mogući. Tu dolazi u obzir naročito ono, što A. F o r e l ističe. Po njegovu naime mišljenju mogle bi elektronske zrake biti posrednici duševna saobraćaja, ali ne tako, da naprosto u mediju ili u svakom mediju izazivaju duševne sadržaje, predodžbe, čuvstva i druga stanja, nego jedino tako, da se s nekoga mjesta odaslani skupovi elektrona psihički efektuiraju samo onda, kad padaju na tragove (engrame), koji im odgovaraju. Ako se Forelovu mišljenju oduzme fiziologijski oblik izražavanja, pa se stavi u psihologijski okvir, onda ono upućuje na to, da telepatski saobraćaj ne traži samo emisiju na jednoj nego i primjerenu, korespondentnu perceptivnost na drugoj strani. U tom obliku teorija je moždjanskih valova dosta prihvatljiva, pa je tako vjerojatnom drži na pr. Maxwell, Morselli, Ostwald, a zastupaju je naročito Kotik, Staudenmayer i dr. Ona ima pozitivnih uporišta u uzajamnom odnošaju duše i tijela, ne postavlja zahtjeve, koji bi bili u opreci s načinom, kako se normalno izazivaju duševna stanja (senzacije) u nama, a za raspoloženost za pristup utjecaja nalazi potvrdu u općim uvjetima osjetnoga opažanja kao i u činjenici, da se »srodne duše« lakše nalaze i sporazumijevaju. Prema tome bi uz pretpostavu nekih moždjanskih valova bio uvjet telepatije ili neka k o n s t i t u c i o n a l n a ili m o m e n t a n o s t v o r e n a d i s p o z i-

cija, koja se osniva na osobitoj podražljivosti, potenciranoj pažnji, suženoj svijesti. Richet drži, da je hvatište telepatskih utjecaja uopće u podsvijesti, sposobnost za primanje njihovo imadu svi ljudi, ali ne u jednakoj mjeri; jedni je mogu da razviju kao stalni dar, drugi je samo na čas i slučajno dovode do akcije. Kraj takove duševne dispozicije (trajne ili časovite) ne bi udaljenost izvora poticaja ili malenkosti valova zadavala odlučnih poteškoća, kao ni kompleksnost (zamršenost) utiska, jer su to sve onda stvari intenzivnoga značenja (u shvaćanju i analizi), a ne više principijelne važnosti.

24. Prednost psihofizičke teorije bila bi u tom, što je prirodi najpriličnija, a pored toga i u tom, što bi mogla pod sobom obuhvatiti i vidovitost, kriptoskopiju i dalekovidnost. Problem vidovitosti razlikuje se od telepatije samo tim, što ova pretpostavlja spontano izazivanje utiska, dok bi se kod prve moralo uzeti potencijalno podraživanje u pretpostavci, da od predmeta proizlaze neki podražaji, koji se normalno ne osjećaju, dok ih medijalno raspoložen čovjek ili u osobitoj dispoziciji razaznaje, a onda bi se moglo dopustiti i to, da se medij spontano udešava na primanje tih podražaja, da se telepatski prikučuje zbivanju u svijetu kao što se s osobitom pažnjom mi zalažemo, kad što tražimo. Protiv bivstvenoga izjednačenja vidovitosti s telepatijom ne bi se pravo moglo isticati, da neki pokusi vidovitosti nijesu uspjeli kod lica, kod kojih je telepatija uspjela, jer bi se moglo uzeti, da nije svako lice kadro razviti paranormalnu intuiciju, koje je kadro primiti mentalnu sugestiju. Teže je s pojavama kriptoskopije. Osnivati ih na vidovitosti značilo bi pretpostavljati, da se psihičko značenje (smisao) nekako akumulira na stvarima — kao kod nepotvrdjenih Kotikovih pokusa s impregniranjem misli na papir (»bedachtes Papier«). Zastupnici teorije »psihičke sile« drže, da se od ljudskoga tijela odlučuju tvarne zrake, u kojima je duševnost (koncentrirano) nazočna; te su zrake srodne »životnom dahu«, one navodno posreduju vezu duševne sile i tijela, i mogu se u saobraćaju sa stvarima na njih prenijeti, otkud ih opet zgodno lice može u sebe primiti i prevesti u duševne

izraze. Tako bi onda bilo moguće na osnovi predmeta davati saopćenja o čovjeku i njegovu udesu. Pri tom se gdjekada upozoruje na životinjske instinkte, po kojima se na stvarima ne razabiru objektivna svojstva njihova, nego i tragovi saobraćaja s njima, ako ih je tko imao u ruci ili na njih stao i sl., a ističe se u prilog onome mišljenju i to, da divljaci pokazuju gdjekada osobito razvitu sposobnost razaznavanja. Psihoskopska bi obavještenja bila prema tome posljedak neke instinktivne reakcije, koja je u većini ljudi zatrta i samo se još u pojedinca ili u osobitim prilikama javlja. Imali bismo dakle slučaj padanja na neki niži stupanj razvoja kao i kod inkarnacija po Flournoyu, gdje se oživljuju izgubljeni instinkti. Sve je to prilično fantastično kako u pretpostavci, da se duševnost nekako impregnira kao i u nagadanju, da se ovako impregnirani tragovi opet razrešuju u duševnost. Protiv toga bi najviše govorila činienica, da mediji gdjekada ispravno iskazuju i na osnovi krivih predmeta — što bi putilo na to, da sadržaj psihoskopskoga saopćenja ne leži na stvarima, nego da dolazi od nekoga subjekta, dakle ili iz samoga medija po latentnom pamćenju i nesvijesnoj kombinaciji ili od drugih lica po telepatskoj sugestiji, jer je čak i saopćenje nesvijesnih dispozicija telepatskim putem i na makar kakovu udaljenost shvatljivije nego objektivno taloženje duševnih stanje u stvarima. Što se pak tiče retrokognicije ne samo psihoskopske, na osnovi nekoga predmeta, nego zar i čisto vizionarne, koliko joj se ne bi našao osnov u sadržaju individualne svijesti medijeve i telepatskoj sugestiji iz pamćenja živih, moglo bi se eventualno pomišljati i na sabrano pamćenje vrste. Ako se naime pomisli, koliko je iskustva sakupljeno u instinktu, koliko poticaja leži »u krvi« čovjeka, onda se bar u teoriji možda i ne treba odviše zaustavljati na pojavama psihoskopije i retrokognicije, kaošto se u običnu životu ne zaustavljamo na svagdanjima, ali nipošto manje čudnim ili možda više razumljivim pojavama instinktivne orijentacije u raznim prilikama života ili u momentima bivstvene reakcije, u kojima često »mrtvi« (po Le

Bonu), t. j. tradicija i duh prošlih generacija odlučnije progovaraju nego »živi«, t. j. nego neposredni utisci — ili drugim riječima, gdje kondenzirani nesvijesni elementi prošlosti više dolaze do riječi nego svijesno razlučeni elementi sadašnjice. Tako bi se onda i retrokognicija, osim na latentne sadržaje i telepatske utjecaje, svodila eventualno još na neku osobitu a n a l i t i č k u s p o s o b n o s t, kojom se slučeni elementi filogenetskoga pamćenja i dispozicionalne sitne vibracije podsvijesti razvijaju u jasne vizije. Ovako proširena psihička rezonanca bila bi onda eventualno pristupna za slične dispozicijonalne poticaje iz drugih svijesti — no čini se, da tu razvijanje mogućnosti već potpuno prelazi u fantastično oživljavanje historije, jer nipošto nije pružen dokaz, da bi to oživljavanje prelazilo granice podsvijesna sjećanja i fantazije.

25. Sve je to, što se tako iznosi, samo hipotetsko kombiniranje, a više od toga teorija parapsihičkih fenomena i ne može da pruži. Shvate li se medjutim ti fenomeni kao razne forme i razvijanja telepatske impresije, moglo bi se možda pomisliti, da se nastanak njihov vrši i z v a n m o ž d j a n s k i h p r o c e s a, kao čisto duševna rezonanca. Po Tischneru imao bi se razlikovati p r o c e s d u š e v n a p o s r e d o v a n j a od o s v j e š t a v a n j a koje je vezano na normalni mozak. Duševni saobraćaj ne treba ni stanice za davanje ni one za primanje — on se vrši naprosto tako, da se u duševnom svijetu nešto dogodi i to nalazi odjeka. Kako to biva — veli p s i h i č k a t e o r i j a — ne može se reći, ali mnoge pojave upućuju na to, na pr. kolektivna raspoloženja, simpatija i antipatija, privlačivost i srodnost duša. No hoće li se uzeti, da duševna stanja, predodžbe, čuvstva, poticaji, kao nekakovi spiritueIni atomi vibriraju u zajedničkoj psihičkoj atmosferi? Ili će se uzeti, da su duševna bića, poput otočića u velikom moru, uskladjena i udešena (abgestimmt) tako, da se u svakom od njih manje ili više jasno odrazi, što se u pojedinom zbiva? Ono prvo teško je zamisliti, ovo drugo izlazilo bi na to, da je duševni život, i ako je ograničen na pojedine provincije, recimo, na individualne svijesti ili duše, veliki ža-

jednički proces stremljenja. I kaogodšto bi po nekoj slici svaka točka svijeta stajala pod utjecajem svih ostalih, te bi na sebi osjećala sve promjene u svima njima, i to kao promjenu odnosa, kao pojačanje ili popuštanje napetosti; tako bi se moglo uzeti, da je svako duševno djelovanje u jednoj provinciji povoljno ili nepovoljno djeluje na napon psihičke energije u čitavom duševnom svijetu — dakako u razmjeru »psihičke blizine« odnosno udaljenosti, ili pravo da se kaže, u razmjeru srodnosti (afiniteta). Drugim riječima: po psihičkoj teoriji svaka predodžba, čuvstvo ili želja kao da daje neku intonaciju, neki poticaj ili zamah, koji se svuda primjereno bivstvu i raspoloženju osjeća kao podstrek ili sprečavanje, kao olakšanje ili kao zaustavljanje psihičke potencije. Sitne ove, jedva zamjetljive pogodnosti (dispozicije) duševna djelovanja normalno ne dolaze do svijesti, jer je ova zaglušena jačima, biologijski istaknutijim i po navici ustaljenijim tendencijama, ali — u osobitoj prilici, na pr. u snu, u podsvijesnoj razbudjenosti, u medijalnoj osjetljivosti i sugestivnosti, dobro se osjeća njihov impulz i razvija se u vidljive duševne slike, predodžbe ili halucinatorno oživjele likove. Sve bi to pretpostavljalo, da se duševni život ne razvija samo na uskom tlu individualnih svijesti kao na kakovim zatvorenim pozornicama, već da se i poput atmosfere razlijeva oko njih kao kakova »interindividualna«, da ne kažemo superindividualna tendencija. Uporište svih tih tendencija duševna djelovanja bila bi podsvijest; ona prima te tendencije odnosno dispozicije stvorene uzajamnim utjecajem, pohranjuje ih u pameti, podgrijeva ih maštom, hrani i razvija, te ih gdjekada kao dozrele produkte invencije, misaone i emocionalne sklonosti, kao »duh vremena« iznosi na javu. Parapsihički fenomeni bili bi prema tome samo jedna vrst razvijanja ovoga medjusobnog duševnoga oplodjivanja i zaraze, jedna vrst ploda iz podsvijesnoga vrijenja, koje nastaje u uzajamnoj ovisnosti svijesti jedne od druge, dakle zapravo samo neobični pendant mnogim socijalnopsihičkim procesima, koji se samo zato čine razumljivijima, jer su obični, a u stvari možda ne manje čudnovati i tajanstveni, ili kao pendant genijalnoj in-

venciji, misaonoj sintezi i drugim pojavama, koje se nevidljivo pripravljaju i, kad se pojave, neodoljivo privlače i nalaze odziva u slično nastrojenim dušama. Parapsihički bi procesi bili jače pointirani oblici svega toga strujanja oko normalnih svijesti, odraz vrijenja, koje u podsvijesti nalazi odjeka, te se na osnovi medijalne konstitucije ili u povodu osobitoga duševnog stanja diže u svijest. Razvijanje toga mutnog kruga ne bi uvijek i nužno moralo značiti padanje na niži stupanj razvoja ili dodirivanje s prevladanim fazama djetinjstva, možda i s ostacima životinjskih nagona i sklonosti. Bar kada znalo bi ono biti i uranjanje u dubine i ponore svijesti, koji u sebi kriju mogućnosti, za koje i ne zna dnevna svijest navikla na krupne poticaje i prilagodjena na ograničenu mjeru i način svijesna dohvaćanja. Moglo bi se to dopustiti tim više, što se i mnoge obične socijalno psihičke pojave, a i neka izvanredna, ali više uobičajena očitovanja kao na pr. genijalna intuicija ili vjersko nadahnuće odbijaju od jednako mutne osnove, što provenijencija njihova često nije nipošto manje mistična od provenijencije nekih parapsihičkih fenomena — samo se ona bolje izvlači makar i s neodredjenim izrazima, kao što je »produkt socijalnoga duha«, »nastrojenja« (Stimmung), psihičke »sklonosti« i podražljivosti, dok se zalaženje u »metapsihičku« pozadinu, razumijevajući pod tim doista ono, što se krije iza svijesna pojavljivanja, ponajviše drži mističkim fantazijama. Izvjesna bi medjutim vrijednost psihičke teorije bila u tom, da povezujući duševno zbivanje u jedan proces na blizu dovodi intersubjektivne procese s parapsihičkim fenomenima, makar eventualno i kao nastranim odvajanjima od redovna ili nad redovni način uzdignuta očitovanja psihičke potencije. No očito je, da će se i kraj pretpostavke općega psihičkoga veza ne samo za paranormalne nego i za sve normalne pojave, koje idu preko granica individualne duševne provincije, naročito za sve socijalnopsihičke produkte, naposljetku ipak doći na pitanje fiziologijskoga terena, koji će i za čisto psihičku teoriju biti važan, ako ne inače, a ono bar kao organ determinacije, kao aparat, koji ograničuje psi-

hičku akciju, pa će i čisto psihička teorija u najmanju ruku za to, da protumači očitovanje psihičke potencije i razvijanje u stanovitom pravcu, morati pretpostavljati neku promjenu fiziologijskih odnošaja. Jer i ako je mozak samo instrumenat, na kojem se subjekt producira, očito će produkcija ovisiti i o kvalitetu instrumenata — odnosno o tom, koliko se on dade udesiti (anstimmen), da dade onaj psihički odjek, što se upravo želi. I parapsihički fenomeni trebaju tako izvjesni konstitucionalno ili po momentanoj dispoziciji udešeni organ, i što je udešaj neobičniji, to je razumljivije, ako se glasovi s njega pričinjaju kao riječ s tudjih usta ili kao vijest iz stranoga svijeta. A ipak se sve to samo mirnom prosudjivanju ukazuje samo kao odjek naše podsvijesti — zar uranjanje u nedozornu atmosferu sveopćega psihičkoga zbivanja.

Završna riječ.

Razmatranje okultnih fenomena pokazalo je, da ishodišni traci njihovi ne padaju nad prirodu — u neki transcendentni kraj, s onu stranu svijeta i života. Nigdje nijesmo naišli na odlučni momenat, koji bi nas silio, da pretpostavimo takav prelaz. Naprotiv sve nas je putilo na to, da se porijetlo okultnih fenomena izvodi iz dubina podsvijesti, one tamne sfere, u kojoj drijemaju zatomljeni pranagoni i zaboravljeni davni utisci pored stvaračke mašte i nevidljivih veza intersubjektivnoga saobraćaja i skupnoga (kolektivnoga) očitovanja ljudskoga. Na tom terenu sastaju se sve razne vrsti okultnih fenomena, jer — kako se vidjelo — fizikalne su pojave mediumizma putile na neki sustav silnica ili na neke, rijetko kada vidljive organe, kojih je postanje — u vezi s pojavama materijalizacije — vodilo k pretpostavci, da se pod utjecajem intrasirane ličnosti mijenja pravac djelovanja biologijskih (vitalnih) faktora, kao što se na rahlu tlu razriješene duševnosti razvija telepatska sugestija, kao osnovna nota, uz koju se javlja izvanredno pamćenje i podsvijesna mašta, te stvara razne oblike neobična opažanja i spoznanja. U svim pojavama našli

smo tako izrazite elemente podsvijesti, te se mistični izgled njihov pomalo razrešuje u normalne crte alterirane duševnosti. Nije tim dakako riješen i problem njihov, jer još uvijek otvoreno ostaje pitanje faktičnosti. Teorija subjektivne i objektivne varke (iluzije i prevare), čini se, ne dostaje, bar za sada — jer i ako se pokazalo, da na području okultizma ima nažalost i previše prilike za obmanu i prevaru i da je mnogo prevare i počinjeno, nije pružen dokaz, da je sve samo prividjaj i opsjenjivanje. Sve više se stoga ističe mišljenje, da je negativno držanje prema ovome području ili sumnjičavo izmicanje na štetu spoznaje. Odbaci li se naime mistični karakter pojava, ne mora se s njim odbaciti i sva stvarnost (faktičnost), i kaogod što je nekoć mistično traženje »kamena mudraca« rodilo modernu kemiju, tako nije isključeno, da će se iz dosele mistične čahure okultnih fenomena možda ispresti neke realne fiziologijske (biologijske) i psihologijske mogućnosti. U fizikalnom se pogledu ne može očekivati što novo, jer se ne radi o kakovoj novoj zakonitosti nego eventualno samo o nekoj neobičnoj mogućnosti ljudskoga djelovanja.

Toliko je stalno, da je autentičnost fenomena od veće česti još uvijek problematična, te još nije došlo vrijeme, da se iz dosadašnjega materijala izvode posljedci i da se o njima postavljaju osnovane, ne zar samo vjerojatne ili moguće teorije, a sigurno je i to, da su podaci i činjenice ovoga područja kud i kamo preslabi, da budu osnovi za kakovu zgradu t e o z o f i j s k e i l i a n t r o p o z o f i j s k e s p e k u l a c i j e, za umovanja o bogu i svijetu, o duši i o životu, o spoznavanju i spasenju. Takav se zahtjev i nastojanje ipak može, i ako ga ne opravdavamo, razumjeti. Racionalizirani oblici društvenoga (političkoga) i kulturnoga (naročito vjerskoga) života, pa mehanizirani obezdušeni odnošaji života pod visokim tlakom ekonomizma — daju očito dovoljno poticaja za to, da se svijet preda i fantastičnim osnovama i nacrtima, koji mu obećaju neko smirenje, ma da su te osnove gdjekad samo fata morgana zalutalih u pustinji ili bajna prividjanja gladnih i žednih. Nasuprot suhoparno plitkom rezonu životna shvaćanja i očajnom fatalizmu real-

nosti može se pokret, što ovako u okultističkoj filozofiji dolazi do izražaja, naročito zbog svojih idealističkih i etičkih tendencija činiti i u neku ruku simpatičan, ali u stvari on je i kao fantazijom zaneseno naziranje i kao senzacijonalno iritirana želja za neobičnim doživljajem produkt boležljive romantike, neuravnotežena čežnja neutažene duše. S kulturno-historijskog stajališta upravo je za to i ozbiljni memento duševnoga stanja, koji izlazi na zahtjev: Dajte svijetu, da u društvenim i kulturnim oblicima izdovolji dušu i srce, da u njima nadje zadovoljstva i smirenje, pa će s pouzdanjem upirati pogled svoj u jasne i snažne ideale i na njih odnositi nastojanja svoja; onda se ne će zavaravati zavodljivim sjajem iluzija, što srce uznemiruju, a duh skreću na stranputice, koje svršavaju u mističnoj magli ili u neprohodnim pustarama neobuzdane mašte.

Sadržaj.

Uvod. 1. Što je okultizam? 2. Teozofija i magija. 3. Interes za tajanstvene stvari. 4. Razlozi savremenomu okultističkom pokretu. 5. Zadatak ove knjige i prikaz okultne fenomenologije. 3—13

Odsjek prvi: Razvoj teorije okultnih fenomena i osnovi psihologije podsvijesnih i srodnih im stanja . . . . 15—93

I. Okultizam na prelazu u naučnu fazu. 1. Psihologijske pretpostavke okultizma u priči. 2. Okultizam u vezi s religijom i vjerskom metafizikom. 3. Spekulativna teorija okultizma. 4. Biomagnetizam i hipnotizam. 5. Spiritizam. 6. Mediumizam. 7. Poteškoće naučnoga istraživanja medijalnih fenomena. 8. Literatura.

II. U sumraku i naokolo noćnoga pola svijesti.

A) Sugestija. 1. Što je sugestija. 2. Učinak sugestije. 3. Utjecaj na opažanje i predočivanje. 4. Utjecaj na pamćenje.

B) Podsvijest. 5. Važnost podsvijesnoga života. 6. Općeni karakter i osnov procesa. 7. Latentno sjećanje. 8. Način rada u podsvijesti. 9. Mišično čitanje. 10. Razdvojena svijest i depersonalizacija. 11. Disagregacija (sekundarna ličnost). 12. Automatizmi, napose senzorički. 13. Gledanje u kristal. 14. Djelovanje kristala i srodne mu metode. 15. Dvostruka prikaza. 16. Motorički automatizmi. 17. Lična transformacija. 18. Tiptologija i automatsko pismo. 19. Automatski govor.

C) Sastavci podsvijesna rada. 20. Sanjanje. Općeni karakter stanja i uzroci mu. 21. Simbolika i dramatičnost sanja. 22. Somnambulizam. 23. Hipnoza. 24. Promjene duševna rada pod hipnozom. 25. Trance. 26. Psihologija prevare u medijalnom stanju.

Odsjek drugi: Okultna fenomenologija 95

Razdioba okultnih fenomena 95

I. Okultna fizika. 1. Značaj pojava.

A) Podaci i činjenice fizikalnoga mediumizma. 2. Do spiritističkog pokreta. 3. Pokusi Crookes Homeovi. 4. Zöllner-Sladeovi rezultati. 5. Eusapija Palladino. 6. Opaženi fenomeni. Molekularna gibanja. Telekinezije i levitacije. 7. Promjena težine medijeve i druge pojave.

B) Prosudjivanje (teorija) parafizičkih pojava. 8. Teorija iluzije i halucinacije. 9. Teorija prevare. 10. Mehanički uvjeti telekinezije i levitacije. 11. Pronicanje kroz tvar. 12. Sumnjivost aporta. Moguća faktičnost telekinezije. 13. Teorija silnica. Viline rašlje. 14. Teorija nevidljivih organa. Prelaz u okultnu biologiju . . . . 96—126

II. Okultna biologija. 1. Vrste pojava.

A) Paranormalne funkcije organizma. 2. Proširenje sposobnosti osjećanja. 3. Polarizacija i dispolarizacija. 4. Osjećanje na daljinu (telestezija). 5. Prenošenje osjećanja. 6. Eksteriorizacija osjećanja.

B) Emanacija i materijalizacija (teleplastička produkcija). 7. Značaj pojava. 8. Vidjanje »duhova«. Fantomi Florence Cook i gospodje D' Esperance. 9. Pokusi s Evom C(arriere). 10. Tjelesne i duševne osobine Eve C. 11. Raspored pokusa i uvjeti pojavljivanja. 12. Tečaj teleplastičke produkcije. 13. Problem realnosti teleplastičkih fenomena. 14. Pozitivni momenti. 15. Negativni momenti, naročito sumnjivi karakter pojava; slučaj Miroir. 16. Teorija ruminacije. 17. Ideoplastička (psihodinamička) hipoteza. 18. Bivstvena homogenost telekinezije i teleplastike. 19. Materijalna ideoplastika i fotografija misli. Dvostruka pojava . 127—171

III. Okultna psihologija. 1. Vrste pojava.

A) Primjeri, doživljaji i eksperimenti. 2. Telepatija. Spontani slučajevi. 3. Eksperimentalno istraživanje. 4. Izvori pogrešaka sumnje u realnost. 5. Unakrsni saobraćaj (cross-correspondence). 6. Sanje i telepatsko spoznavanje. 7. Vidovitost. Svedenborgov slučaj i drugi primjeri. 8. Kriptoskopija. 9. Prostorna dalekovidnost. 10. Vremenska dalekovidnost. 11. Predvidjenja i proročanske sanje. Drugo vidjenje. 12. Psihoskopija. 13. Iskustva s gospodjom Piper. 14. Podsvijesni i telepatski osnovi neobična znanja. 15. Zastupanje duhova i historička psihoskopija. 16. Iskustva Th. Flournoya s Helenom Smith. 17. Podsvijesne kreacije njezine. Leopold. 18. Reinkarmacije. Simandini i Marija Antoinetta. 19. Fantazije o Marsu. 20. Sadržaj saopćenja s Marsa. Jezik Marsovih stanovnika. 21. Proces padanja na niži stupanj razvoja i teorija igre.

B) Teorija parapsihičkih fenomena. 22. Nedostatnost teorije iluzije i prevare. 23. Psihofizička teorija. 24. Prednosti ove teorije. 25. Psihička teorija. . . . . 172—227

Završna riječ 228

B) Prosudjivanje (teorija) parafizičkih pojava. 8. Teorija iluzije i halucinacije. 9. Teorija prevare. 10. Mehanički uvjeti telekinezije i levitacije. 11. Pronicanje kroz tvar. 12. Sumnjivost aporta. Moguća faktičnost telekinezije. 13. Teorija silnica. Viline rašlje. 14. Teorija nevidljivih organa. Prelaz u okultnu biologiju . . . . 96—126

II. Okultna biologija. 1. Vrste pojava.

A) Paranormalne funkcije organizma. 2. Proširenje sposobnosti osjećanja. 3. Polarizacija i dispolarizacija. 4. Osjećanje na daljinu (telestezija). 5. Prenošenje osjećanja. 6. Eksteriorizacija osjećanja.

B) Emanacija i materijalizacija (teleplastička produkcija). 7. Značaj pojava. 8. Vidjanje »duhova«. Fantomi Florence Cook i gospodje D'Esperance. 9. Pokusi s Evom C(arriere). 10. Tjelesne i duševne osobine Eve C. 11. Raspored pokusa i uvjeti pojavljivanja. 12. Tečaj teleplastičke produkcije. 13. Problem realnosti teleplastičkih fenomena. 14. Pozitivni momenti. 15. Negativni momenti, naročito sumnjivi karakter pojava; slučaj Miroir. 16. Teorija ruminacije. 17. Ideoplastička (psihodinamička) hipoteza. 18. Bivstvena homogenost telekinezije i teleplastike. 19. Materijalna ideoplastika i fotografija misli. Dvostruka pojava . 127—171

III. Okultna psihologija. 1. Vrste pojava.

A) Primjeri, doživljaji i eksperimenti. 2. Telepatija. Spontani slučajevi. 3. Eksperimentalno istraživanje. 4. Izvori pogrešaka sumnje u realnost. 5. Unakrsni saobraćaj (cross-correspondence). 6. Sanje i telepatsko spoznavanje. 7. Vidovitost. Svedenborgov slučaj i drugi primjeri. 8. Kriptoskopija. 9. Prostorna dalekovidnost. 10. Vremenska dalekovidnost. 11. Predvidjenja i proročanske sanje. Drugo vidjenje. 12. Psihoskopija. 13. Iskustva s gospodjom Piper. 14. Podsvijesni i telepatski osnovi neobična znanja. 15. Zastupanje duhova i historička psihoskopija. 16. Iskustva Th. Flournoya s Helenom Smith. 17. Podsvijesne kreacije njezine. Leopold. 18. Reinkarmacije. Simandini i Marija Antoinetta. 19. Fantazije o Marsu. 20. Sadržaj saopćenja s Marsa. Jezik Marsovih stanovnika. 21. Proces padanja na niži stupanj razvoja i teorija igre.

B) Teorija parapsihičkih fenomena. 22. Nedostatnost teorije iluzije i prevare. 23. Psihofizička teorija. 24. Prednosti ove teorije. 25. Psihička teorija. . . . . 172—227

Završna riječ 228